

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО . ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО . ІНФОРМОЛОГІЯ

*Науковий журнал
Виходить щоквартально
Заснований у лютому 2004 р.*

№ 2, 2013

ЗМІСТ

Документознавство

- Папакін Г.В.* До проблеми змістовного наповнення навчальної підготовки документознавців у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв. 4
- Добровольська В.В.* Моделювання системи керування документацією. 8

Архівознавство

- Боряк Т.Г.* Формування сучасного напрямку розвитку архівної україніки: спроби унормування та надання інтелектуального доступу до ресурсів (перша половина 2000-х років). 14
- Горбачова Г.Ю.* Теоретичні аспекти дослідження питання доступу до архівних документів. 21
- Сергєєва І.А.* Документальна спадщина Семена Акимовича Анського в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 25
- Стоян П.Ф.* Архівна система Канади і її електронні ресурси: науково-методичне забезпечення, інтеграція та удосконалення інформації. 33
- Тихенко В.О., Горбунова Г.А.* Особливості організації прийому документів зарубіжної україніки на державне зберігання (з досвіду роботи Центрального державного архіву зарубіжної україніки). 39

Бібліотекознавство

- Кунанець Н.Е.* Методологічні засади використання методів інформатики при дослідженні бібліотек. 44
- Лобузін К.В.* Системно-інтегрована технологія побудови сховища знань бібліотеки. 51
- Несін В.П.* Бібліотечно-інформаційне забезпечення професійної діяльності користувачів сільської бібліотеки. 58

Соціальні комунікації та інформологія

<i>Ляхоцький В.П.</i> Інформатизація суспільства: науковий сегмент – проблеми та перспективи.	62
<i>Вінічук І.М.</i> Термінологічне забезпечення нормативної документації у галузі інформаційних технологій.	67
<i>Моїсєєва Н.І.</i> Проблеми вивчення комунікаційної діяльності у структурі соціально-комунікаційного знання.	72
<i>Саприкін О.А.</i> Преса республіки Індія: типологія та вектори розвитку.	76

Рецензії

<i>Дубровіна Л.</i> Слово про історика (Рецензія на книгу «Ярослав Степанович Калакура. До 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності: біобібліографічний довідник»).	82
---	----

Події та факти наукового життя

<i>VI Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття».</i>	84
--	----

Відомості про авторів	86
------------------------------------	----

Вимоги до оформлення статей	87
--	----

**ДО ПРОБЛЕМИ ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ
ПІДГОТОВКИ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ
КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Стаття присвячена проблемам якісного покращення підготовки спеціалістів-документознавців за рахунок змістовного наповнення складової навчальних курсів єдиним блоком документознавчих та архівознавчих дисциплін, які здатні фахово підготувати випускника до виконання його службових обов'язків, де б йому не довелося розпочати трудову діяльність.

Ключові слова: *документознавство та інформаційна діяльність, спеціаліст-документознавець, вища школа, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, освітньо-кваліфікаційна характеристика.*

**TO THE PROBLEM OF CONTENT FILLING OF HIGH SCHOOL PREPARATION OF
DOCUMENT STUDY AND RECORDS MANAGEMENT SPECIALISTS IN THE NATIONAL
ACADEMY OF EXECUTIVES IN CULTURE AND ARTS**

The article is devoted to the problem of qualitative improvement of document-study and records management specialists preparation due to content filling of courses as the only unit of document study and archival study courses. As a result the graduates will be in the best professional way prepared to fulfill the duties despite a working place he/she has to begin his/her working career.

Keywords: *document study and information activity, specialist in document study and records management, high school, National Academy of Executives in Culture and Arts, educational-qualifying characteristic.*

Підготовка кадрів зі спеціальності 7.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність» започаткована у закладах вищої освіти і культури України з середини 1990-х рр. у Києві, Харкові, а згодом – у Рівному та в Миколаївському філіалі Київського національного університету культури і мистецтв. 1999 р. відбувся перший в історії вищої освіти в Україні випуск студентів трьох спеціалізацій: інформаційний менеджмент і маркетинг, документно-інформаційне забезпечення соціокультурної сфери, документно-інформаційне забезпечення

органів управління. Нині перелік таких вишів значно розширився і охоплює практично всі обласні центри України, і не лише їх. Можна стверджувати, що в кожному великому місті України нині готують документознавців. В одному лише Києві таких спеціалістів випускає 5 університетів, серед яких НАУ, КНУКіМ та ін. На цей час розроблені багато авторських програм навчальних курсів, різноманітні підручники, інше навчально-методичне забезпечення. За зауваженням автора першої дисертації з проблем підготовки фахівців документно-інформаційної сфери Н. Гайсинюк, «Підготовка сучасних кадрів для означеної сфери є важливим державним завданням, оскільки недостатньо інтегрована на сьогодні система документних комунікацій має бути поступово перетворена висококваліфікованими фахівцями на стратегічно орієнтовану цілісність, що підвищить ефективність функціонування соціально-інформаційних та документно-комунікативних процесів у забезпеченні життєдіяльності громадянського суспільства» [2, 6].

Одразу визначилися основні напрями розвитку документознавчої освіти в Україні. Із метою уніфікації підготовки спеціалістів у галузі документознавства та інформаційної діяльності 1998 р. Міністерство культури і мистецтв України рекомендувало у межах спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» здійснювати підготовку фахівців із чотирьох спеціалізацій: документно-інформаційне забезпечення архівів (кваліфікація – документознавець-архівіст), документно-інформаційні системи (кваліфікація – документознавець, менеджер інформаційних систем), інформаційні системи підтримки державних органів управління (кваліфікація – документознавець, менеджер інформаційних систем управління), міжнародні інформаційні системи і мережі (кваліфікація – документознавець, менеджер міжнародних інформаційних систем) [4, 26].

Отже, від початку було закладено альтернативний підхід у розбудову нової навчальної спеціальності.

Проте, актуальною є проблема подолання невідповідності між нагальними вимогами фундаменталізації професійної підготовки документознавців як безпосередніх фахівців у забезпеченні документних та інформаційних потреб суспільства і відсутністю наукового обґрунтування навчально-виховного процесу стосовно сучасних умов і перспектив, передбачених Законом України «Про вищу освіту». За констатацією провідного фахівця з документознавства В. Бездрабко, «Відхиливши позитивний освітньо-педагогічний досвід СРСР, Російської федерації і, не встигнувши за короткий час запропонувати потребуєчому загалу студентства та вищій школі поліструктурної системи підготовки за напрямом «Документознавство та інформаційна діяльність», фахівці «прирекли» розвиток документознавства як навчальної дисципліни і нової навчальної спеціальності від самого початку на серйозні організаційні, нормативно-методичні, матеріальні труднощі» [1, 320].

Аналіз складових навчального комплексу «документознавство» засвідчує відсутність узгодженої позиції навчальних закладів та окремих фахівців з підготовки студентів. За влучним зауваженням І. Тюрменко, завідувачки кафедри історії та культурології НАУ, «підготовка спеціалістів з документознавства в Україні має ту особливість, що кожний навчальний заклад враховує профіль свого навчального закладу та певною мірою – «моду на професію», що виявляється у присвоєнні відповідних кваліфікацій». Вона ж стверджує, що «Універсальний фахівець, який раніше уявлявся як діловод-документознавець, добре володіючий комп'ютером, тепер усе більше пов'язується з інформаційним аналітиком, а потім уже з документознавцем» [5, 151].

Тому краще розпочати із загальновідомого.

Маю нагадати фахові вимоги і формування номенклатури навчальних дисциплін для підготовки документознавців [4].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика поширюється на вищі навчальні заклади, а також відомства, асоціації, підприємства і організації різних форм власності, де готуються або використовуються фахівці освітньо-кваліфікаційного рівня *бакалавр* за напрямом підготовки 6.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність» галузі 0201 «Культура» освітнього рівня:

базова вища освіта кваліфікації: бакалавр документознавства та інформаційної діяльності з узагальненим об'єктом діяльності:

технологічні процеси документування,

збереження,

документообігу,

аналітико-синтетичної обробки інформації та її використання.

Бакалавр документознавства та інформаційної діяльності підготовлений до роботи в:

інформаційних,

аналітичних,

архівних,

адміністративних,

кадрових підрозділах і службах,

службах діловодства підприємств, організацій, установ, фірм різного профілю та форм власності,

а також в органах державного управління усіх рівнів і здатний займати первинні посади відповідно до професійних назв робіт.

Первинна посада – це посада, професійну діяльність за якою здатен виконувати випускник відповідного кваліфікаційного рівня одразу після закінчення закладу освіти. Якість виконання завдання цієї посади гарантує заклад освіти.

Первинними посадами відповідно до професійних назв робіт є:

документознавець,

менеджер з інформації,

адміністративний помічник,

інспектор,

референт,

помічник керівника,

організатор діловодства,

інженер науково-технічної інформації,

організатор-секретар,

архівіст та інші, а також посади заступників спеціалістів у згаданих видах діяльності.

Професійна діяльність бакалавра з даного фаху на первинних посадах полягає у виконанні спеціальних функцій, пов'язаних із:

розробкою та впровадженням технологічних процесів документування,

роботи з документами та інформацією,

організацією інформаційної діяльності;

вирішенні стереотипних, діагностичних задач із документознавства та інформаційної діяльності;

прийнятті оперативних рішень у межах своєї компетенції та функціональної підготовки;

керівництво підлеглими, компетенція яких не вище за технічних службовців чи молодих спеціалістів;

виробництві та розповсюдженні інформації за допомогою автоматизованих документно-інформаційних систем.

Основні напрями професійної діяльності:

– діловодна,

– кадрова,

– організаційно-розпорядча,

– управлінська,

– архівна,

– референтська,

– інформаційно-аналітична,

– консультаційна.

Бакалавр документознавства та інформаційної діяльності за умов набуття відповідного досвіду може адаптуватися до таких суміжних напрямів діяльності, як маркетингова, рекламна, книгорозповсюджувальна, бібліотечно-бібліографічна, зв'язки з громадськістю, обліково-контрольна.

Станом на 2012 р. студент, який готується стати документознавцем, у НАКККіМ мав засвоїти майже 90 навчальних дисциплін та курсів, що безперечно є більш, ніж багато. З них суто документознавчих – 17 (Діловодство, Документознавство, Документознавча професіологія, Електронний документообіг, Історичне документознавство, Кадрове діловодство, Керування документацією, Комп'ютерні технології в діловодстві, Лінгвістичні основи документознавства, Менеджмент архівно-документальних систем, Методологія документознавчих досліджень, Національна система електронно-цифрового підпису, Нотаріат та нотаріальне документування, Стандартизація документно-інформаційної сфери, Стандартизація і сертифікація в документознавчій сфері, Судово-процесуальне документознавство, Термінологічні засади документознавства і архівознавства, Управлінське документознавство), архівних – аж дві (Архівна евристика, Архівознавство). Ще 8 курсів так або інакше стосуються проблем організації державного управління (Державна інформаційна політика, Державне управління, Електронне урядування, Інновації державного управління, Історія державних установ і організацій, Організація державного апарату, Теоретичні засади державного управління, Технічні засоби управління).

Решта дисциплін – загальноосвітні, лінгвістико-термінологічні, але переважно – інформаційні та комунікаційні.

Однозначний висновок з викладеного – наявна значна кількість дрібних спецкурсів, натомість кидається в око відсутність фундаментальності й комплексності у викладанні базових професійних дисциплін. Не маю жодного наміру образити колег-комунікологів та інформознавців, але комунікативно-інформологічний крен є очевидним.

Не краща, а однозначно гірша ситуація в регіональних вишах, які готують документознавців. Приміром, Одеський національний політехнічний інститут серед основних дисциплін, які становлять фахову підготовку, називає такі:

- Культура мови та ораторське мистецтво;
- Інформаційно-аналітична діяльність;
- Теорія комунікації;
- Аналітико-синтетична обробка документів;
- Теорія та практика реклами;
- Теорія та практика PR;
- Інформаційний сервіс Інтернет;

- Управлінське документознавство;
- Управління персоналом;
- Документна лінгвістика;
- Креативні технології в рекламі;
- Основи літературного редагування;
- Засоби масової інформації [3].

Таким чином, можна без перебільшення констатувати, що не лише архівна, але й суто документознавча складова професійної підготовки документознавців є абсолютно недостатньою, і це загальне явище. Навряд чи воно обґрунтоване сучасними вимогами до фахівців нашої галузі.

Якщо звернемося до світового досвіду, то побачимо зовсім іншу картину. В більшості країн документознавців готують разом з архівістами у рамках єдиної спеціальності: документознавство та архівознавство, архівознавство та інформаційні науки. Приміром, в Університеті Данді (Шотландія) студенти даної спеціалізації вивчають такі дисципліни: Теорія та контекст діловодства (Recordkeeping); Архівний менеджмент: принципи і практика; Архівні послуги, доступ та зберігання документів; Етичні підходи до діловодства; Принципи і практика керування документами; Керування електронними документами; Управління та збереження оцифрованих документів; Стратегічний менеджмент для інформаційних професіоналів; Принципи та практику інформаційного законодавства; Порівняльні концепції права на інформацію тощо, а також історичні дисципліни, палеографію, різні види архівів, збереження рідкісних видань [6]. Набір навчальних курсів в Абердінському університеті Роберта Гордона (теж Шотландія) майже такий самий, але додатково студентам викладають курси «Історія управління документами (Records Management)», «Життєвий цикл документа», «Принципи організації ефективного управління документами» та ін.

Що можна зробити для виправлення такого становища?

Очевидним видається проведення всередині нашої Академії перегляду номенклатури навчальних дисциплін та курсів, які викладаються документознавцям.

Однозначного підсилення потребує документознавчий блок навчальних дисциплін, які становлять основу професійної підготовки.

Насамперед потрібний консолідований блок дисциплін зі спеціального документознавства, як: «Законодавча документація», «Науково-технічна документація», «Нотаріальна документація», «Правова документація», «Регуляторна документація», «Фінансова документація» (можливо, окремо – «Банківська документація», адже цей напрямок є дуже затребуваним), нарешті, «Адміністративне документознавство» та ін.

Потребує всебічного доведення до студентів специфіка документних процесів в Інтернеті та електронному середовищі взагалі, зокрема, такий курс як «Забезпечення автентичності документів в електронному середовищі».

Важливим є, очевидно, розкриття герменевтичної складової циклу документознавчих наук, насамперед запровадження курсу «Документознавча герменевтика», такої собі втаємниченої науки про тлумачення та розуміння справжнього сенсу документів, адже не секрет, що сприйняття документа і мета, яку ставили перед собою його творці/автори, не завжди збігаються. Також варто виявити справжні, а не офіційні причини видання того або іншого документа.

Окремим блоком має стати ґрунтовне засвоєння студентами інституцієзнавства – від історії державних установ до системи діючих держустанов. Також обов'язково потрібно навчання студентів основам дисципліни «Державна служба». Адже, на відміну від державного управління, вона навчає студентів правовідносинам державних установ між собою, між державними органами та громадянами (приватними особами), між державними органами і державними службовцями, системі державної служби, принципам її організації та структури, функціонування та управління нею.

Необхідно також розглянути питання істотного розширення кола архівознавчих дисциплін, які викладаються в Академії. У всьому світі документознавство та архівознавство створюють дуалістичну єдність навчальних дисциплін, при тому перша трактує документ у його життєвому циклі, а останнє – так би мовити, його «посмертну долю», коли він набуває нових якостей та значення. Доцільно було б на перших курсах викладати не архівознавство, а «Архівістику», тобто теорію і практику архівної справи (звісно, з більшим наголосом на практиці). Викладання «Архівознавства» (можливо, навіть «Порівняльне архівознавство», «Зарубіжне архівознавство», «Українське архівознавство») як теоретичної дисципліни потрібно, на мій погляд, лише для магістрів. Натомість бакалаври для отримання спеціалізації архівіста мають засвоїти такі курси, як «Національний архівний фонд», «Інформаційна діяльність архівних установ», «Законодавчо-нормативні вимоги до архівування документів», «Основи збереженості документів», «Вимоги до створення архівних документів у приватних фірмах та установах», «Основи експертизи цінності документів» тощо.

Належне місце у підготовці документознавців мають знайти також архівна та документознавча евристика.

Одним словом, наша спільна відповідальність за отримання випускниками НАКККіМ первинних посад з документознавчого фаху потребує подальшого вдосконалення змістовного наповнення номенклатури дисциплін, що викладаються магістрам та бакалаврам. Це повинен бути оптимально збалансований набір навчальних дисциплін та курсів, які здатні фахово

підготувати випускника до виконання його службових обов'язків, де б йому не довелося розпочати трудову діяльність.

Використана література

1. Бездрабко В.В. «Програмне знання» документознавства, або обмеженість стереотипів і безмежність новацій / В.В. Бездрабко ; ТНПУ ім. В.Гнатюка // Наукові записки ТНПУ. Серія : Історія. Вип. 3. – 2009. – С. 320-332.

2. Гайсинюк Н.А. Педагогічні засади підготовки документознавців в умовах інформатизації суспільства : автореф. ... канд. пед наук / Н.А. Гайсинюк. – К., 2003. – 20 с.

3. Одеський національний політехнічний інституту. Приймальна комісія. Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність». [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://ac.opu.ua/dokumentoznavstvo.htm>. – Загол. з екрана.

4. Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) бакалавра. [Ел. ресурс]. Режим доступу: http://dilovod.com.ua/publ/oficijni_materiali/osvitno_kvalifikacijna_kharakteristika_okkh_bakalavra/9-1-0-424. – Загол. з екрана.

5. Перспективи підготовки документознавців-менеджерів інформаційних систем / Н. Кушнарєнко, А. Соляник // Вісн. Книжкової палати. – 1999. – № 4. – С. 25-28.

6. Тюрменко І. Підготовка фахівців з документознавства в Україні: досвід та перспективи розвитку / І. Тюрменко ; Національний університет «Львівська політехніка», Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Кафедра інформаційних систем та мереж // Інформація, комунікація, суспільство: матеріали I Міжнародної наукової конференції ІКС-2012, 25-28 квітня, 2012 р., Львів. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 150-151.

7. Center for Archives and Information Studies University of Dundee (Scotland). [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://www.dundee.ac.uk/cais/arm/modules.htm>. – Загол. з екрана.

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ ДОКУМЕНТАЦІЄЮ

У статті представлені системно-функціональна та системно-комунікаційна моделі системи керування документацією.

Ключові слова: *модель, функції, структура, технологія, організація, галузь, життєвий цикл документа, документні процеси, документознавець.*

V.V. Dobrovol's'ka

MODELING OF SYSTEM OF RECORDS MANAGEMENT

The article shows system-functional and system-communicative models of system of records management.

Keywords: *model, functions, structure, technologies, organization, sphere, cycle of document life, document processes, specialist in document study and records management.*

Використання пізнавальних можливостей системного, структурного, функціонального, комунікаційного підходів до пізнання є необхідним підґрунтям для розробки моделей системи керування документацією. Але основним науковим підходом до розв'язання цієї проблеми є модельний, який має досить тривалу історію.

Визнано, що найважливішою особливістю моделі є її подібність, але не тотожність з оригіналом. Критерії такої подібності мають бути чітко визначені. Саме це дозволяє перенести результати вивчення моделі на оригінал.

У кожному конкретному випадку структура моделі може ускладнюватися згідно зі специфікою модельованого об'єкта і метою моделювання, що безумовно стосується і керування документацією. Суть модельного підходу до пізнання системи керування документацією полягає в тому, що вивчення її властивостей,

зв'язків і відношень здійснюється шляхом побудови й дослідження функціонування іншого об'єкта – її моделі. Отже, цей підхід ґрунтується на аналогіях між моделлю і об'єктом моделювання – керуванням документацією за умови, коли цим аналогіям надається пізнавальна спрямованість. У результаті модель слід розглядати як інструмент пізнання процесу керування документацією.

Модельний підхід передбачає необхідність розуміння багатоваріантності моделювання реальної дійсності. Тобто, керування документацією може моделюватися багатьма способами, але моделювання як засіб пізнання завжди ґрунтується на абстрагуванні дослідника від конкретних ситуаційних проявів, за рахунок виділення основних параметрів об'єкта й дослідження відносин між ними. Важливим інструментарієм для визначення сутності керування документацією є моделювання основних напрямів її діяльності. Звісно, засоби моделювання можуть бути якісно різнотипними, а моделі суттєво різнитися між собою мірою повноти відповідно до оригіналу. Але при всій зазначеній різноманітності існує принципова можливість моделювання різних напрямів керування документацією.

При побудові моделі виникає суперечність між бажанням врахувати максимальну кількість ознак досліджуваного об'єкта і принциповою необхідністю їхнього обмеження. На перший погляд, зважаючи на максимальну кількість ознак оригіналу підвищує її повноту та достовірність. Проте, такий підхід суттєво зменшує пізнавальні можливості моделі, що породжуються специфікою саме цього наукового інструментарію. Модель не повинна бути тотожною об'єкту, бо в такому випадку вона фактично перестає існувати. Цілком достатньо, щоб модель відображала суть керування документацією або процесів, що забезпечують її функціонування. Фахівці розглядають модель як абстрактний образ реальної системи, що забезпечує гнучкість у відображенні певного аспекту її функціонування [3]. У моделі в спрощеному вигляді відтворюється структура, властивості, взаємозв'язки та співвідношення між елементами системи керування документацією, безпосереднє вивчення яких пов'язане з певними труднощами, великими витратами часу, коштів тощо. Модель системи керування документацією може бути подана в різних формах –

математичні, графічні, табличні тощо. У документознавчих дослідженнях доцільно використовувати пізнавальний потенціал змістово-логічних моделей.

Подальшому розвитку документознавчих досліджень сприятиме розповсюдження структурних моделей, оскільки пізнання структури досліджуваних систем і процесів означає перехід від описовості до роз'яснення, від явищ до сутності. При побудові структурної моделі керування документацією доцільно виділити родові та похідні елементи [3]. Перші з них є обов'язковими для керування документацією як системи. Серед них виділяються вихідні елементи, які є причиною появи інших родових елементів. Кількість похідних елементів не обмежена. Вони важливі з точки зору функціонування керування документацією в конкретних умовах, проте не обов'язкові з погляду відображення її сутності. Пошуки й обґрунтування родових елементів керування документацією як системи і, відповідно, її структурної моделі мають перебувати у центрі уваги документознавців. У своїх монографіях знані вчені Ю.М. Столяров і М.С. Слободяник запропонували чотирьохелементні змістово-логічні моделі, що адекватно відображають сутність бібліотеки через розкриття її структури [4] та функціональну взаємозалежність із зовнішнім середовищем [3]. Ці моделі можуть бути використані і в документознавстві, але безперечно будуть відрізнятися конкретним змістовим наповненням елементів. Приміром, керування документацією оперує специфічною офіційною документацією і орієнтується переважно на управлінську діяльність. Документознавець має добре орієнтуватися в проблемах галузі, методах і технології документування, що ґрунтуються на використанні сучасної техніки й новітніх технологій.

Змістово-логічна модель може вивчати керування документацією як у структурному, так і у функціональному зрізах. У першому випадку керування документацією вивчається як замкнена система в статиці, без належного урахування впливу зовнішнього середовища. Наступним кроком має стати розробка змістово-логічної моделі, що дозволяє досліджувати керування документацією у функціональному зрізі як складову частину системи комунікацій в

управлінні. При розробці таких моделей документознавці можуть скористатися досвідом колег з інших галузей знань [1].

Враховуючи складність керування документацією як об'єкта моделювання, вважаємо доцільним запропонувати дві моделі цієї системи. Перша охоплює поняття *керування документацією* з позиції системно-функціонального підходу і відображає найбільш характерні для цієї системи ознаки. Друга модель відображає зміст керування документацією. Її умовно можна назвати системно-комунікаційною, основним її призначенням є представлення сутності керування документацією у конкретному напрямі.

Системно-функціональна модель дозволяє вивчати керування документацією в найбільш загальному вигляді, що наближає її до інших складних систем і дозволяє вивчити її найважливіші ознаки. Як і в інших моделях об'єктів, що відносяться до системи документальних комунікацій, родовими і вихідними елементами запропонованої нами моделі є її структура та функції, які характеризують сенс існування модельованої системи керування документацією. Через функції виявляються властивості об'єкта в певній системі його внутрішніх і зовнішніх відносин. Функції можуть розглядатись як соціальне замовлення суспільства до керування документацією і як відображення її сутності, що визначається її структурою. Функції і структура є визначальними елементами системно-функціональної моделі керування документацією. Відзначимо, що єдність структури і функцій є безперечною і дозволяє найбільш ґрунтовно виразити сутність системи. Адже структура не може не нести певної функції, як не може бути функцій, не властивих тій чи іншій структурі [3]. Сутність керування документацією як системи відображається в структурі, але проявляється у функціях як результатах її діяльності. Це дає змогу розглядати керування документацією як структурно розподілену цілісність, в якій кожен елемент має певне функціональне призначення. Інші родові елементи моделі забезпечують максимально ефективну реалізацію вихідних. Насамперед це стосується елемента *технологія*, виникнення і розвиток якого зумовлено необхідністю реалізації функцій керування документацією. Проте, виникнувши як

засіб, цей елемент став і необхідною умовою керування документацією, що зумовлює потребу його включення до моделі.

Згідно з теорією функціональної організації систем, діяльність з реалізації функцій об'єкта повинна бути організована за певними правилами [4]. Це зумовлює необхідність включення до моделі елемента *організація*. Його змістовне наповнення включає керування документацією як систему і організацію праці документознавців і користувачів. Організація має процесуальний характер, тобто вона знаходиться в безперервному процесі становлення і отримання нових властивостей.

Таким чином, запропонована нами системно-функціональна модель складається з чотирьох взаємозв'язаних родових елементів: *функції*, *структура*, *технологія* та *організація*. Елементи запропонованої моделі рівнозначні не за їхньою значущістю, адже елементи *структура* та *функція* безперечно є первинними, а *технологія* і *організація* мають яскраво виражений забезпечуваний характер. Рівнозначність родових елементів запропонованої моделі зумовлена базовою ознакою – необхідністю і достатністю для забезпечення ефективного функціонування системи керування документацією. Цілісність запропонованої моделі забезпечується внутрішніми зв'язками між її елементами в поєднанні зі зв'язками кожного з цих елементів з зовнішнім середовищем. Взаємозалежність вихідних елементів моделі керування документацією – її функції та структури зумовлені їхньою співвідносністю. Зміни, що відбуваються в структурі системи протягом життєвого циклу документа, стимулюють збагачення функції керування документацією. Стабільний характер процесу керування документацією забезпечується рівноправним взаємозв'язком елементів – *технологія* й *організація*. У випадку, якщо їхня рівновага порушується і технологія випереджає організацію, можлива організаційна криза, а при відставанні технологій від організації – технологічна криза. Найбільш яскраво це положення відображається в результаті технологічних або організаційних помилок при освоєнні інформаційних технологій для вдосконалення системи керування документацією.

Необхідність якісної реалізації функцій керування документацією об'єктивно зумовлює розробку і впровадження новітніх технологій. У свою чергу зв'язок між технологією і функціями надає принципову можливість для розширення та збагачення функцій керування документацією. Зв'язки між функцією і організацією свідчать про необхідність суттєвих змін в організації діяльності з керування документацією, а також праці документознавців для приведення їх відповідно до функцій цього процесу. Природно, що збагачення функцій керування документацією суттєво впливає на організаційні зміни. Зв'язок організації та функцій дозволяє визначити рівень організаційної забезпеченості реалізації функції та створити необхідні умови для внесення до них позитивних змін. Елемент *структура* відтворює сутність і зміст системи керування документацією і визначає вимоги до основних технологічних процесів; організації керування документацією і праці документознавців. Аналіз зв'язків між елементами *технологія* і *структура* та *організація* і *структура* дозволяє визначити рівень технологічної та організаційної забезпеченості структури керування документацією.

Зупинимося на зовнішніх зв'язках елементів запропонованої моделі. Система комунікацій в органах управління культурою об'єктивно формує вимоги до керування документацією, зокрема ті, що надходять із зовнішнього середовища до елемента функції суттєво впливають на їхній склад, зміст, пріоритети і форми реалізації, а опосередковано – на технологію, організацію діяльності та внутрішню структуру процесу. Ці вимоги формуються в результаті аналізу існуючого рівня реалізації функції та стану структури керування документацією. Зовнішні зв'язки елемента *функції* мають об'єктивний та оперативний характер. Упровадження новітніх технологій дозволяє не тільки реалізувати функції, а й використовувати зовнішню інформацію, що надходить з різних ланок системи управління культурою. Знання про рівень технологічної забезпеченості реалізації функції надає можливість для оперативного прийняття управлінських рішень про необхідність технологічного переоснащення системи керування документацією. Зв'язки елемента *організація* із зовнішнім

середовищем дозволяють виробити управлінські вимоги щодо організаційного забезпечення реалізації функцій і структури, а також технологічного переоснащення системи. Відзначимо, що технологічне переоснащення також стимулює вдосконалення інших елементів моделі. Слід пам'ятати, що випереджаючий розвиток одного з елементів системи керування документацією порушує її стабільність, але в такому випадку обов'язково має відбутися корекція інших елементів, що приведе до відновлення розглянутих нами зв'язків на більш високому рівні.

Запропонована структурно-функціональна модель у разі потреби може бути адаптована до конкретної сфери діяльності, у т. ч. і до управління культурою, що відобразиться насамперед на її функціональній спрямованості та організаційно-технологічній забезпеченості, але ми надаємо перевагу розробці спеціалізованої моделі. Зупинимось на аналізі системно-комунікаційної моделі системи керування документацією.

При її побудові також виділяються родові та похідні елементи. Родові елементи, на відміну від похідних, є обов'язковими. Такими елементами є: *галузь, життєвий цикл документа, документні процеси, документознавець.*

Елемент *галузь* визначає змістовне наповнення системи керування документацією. Наприклад, в управлінні культурою документи відображають стан культури і здійснюють управлінський вплив на неї. Цей елемент об'єднує управлінців у сфері культури, що впливають на цю галузь на внутрішньо-організаційному та зовнішньому рівнях. Основними складовими цього елемента є конкретні управлінські рішення, які представлені як на законодавчому рівні, так і на рівні виконання нормативно-правових актів. Помітне місце в системі управління галуззю культури займають проблеми нових підходів до функціонування закладів культури як на державному, так і на регіональному рівнях. У цьому елементі виділяються документи, що мають загальногалузеве значення та документи, що регламентують конкретні напрями культуротворчої діяльності. Специфіка культури як об'єкта управління визначає структуру і зміст

управлінського документа й особливості його функціонування в системі комунікацій у сфері культури.

Елемент *життєвий цикл документа* залежить від стану культури і має відповідне змістове наповнення. У ньому відображається створення, приймання, зберігання, використання, передавання до архіву та вилучення документа для знищення.

Процес створення документа визначається службовою необхідністю та наявністю конкретних управлінських рішень, які потребують закріплення у документній формі. Його метою є створення необхідних умов для включення нового знання в систему управлінських комунікацій. Приймання документа фіксує факт його включення в систему професійних комунікацій управління культурою. Зберігання документа згідно з номенклатурою справ є необхідною умовою комунікаційного процесу, що здійснюється на його основі в органах управління культурою. Адже відсутність належних умов для зберігання може позбавити документ його реальної управлінської сили. Результатом комунікаційного процесу є використання документа для управління культурою протягом усього часу, доки він не втрачає свого значення. Передавання документа до архіву є фактом, що засвідчує його значення для історії культури. Крім того, низка архівних документів можуть актуалізуватися внаслідок зміни управлінської ситуації. Включення документа до архівного фонду дає можливість для його використання як істориками культури, так і управлінцями, які на новому історичному етапі повертаються до завдань, що знайшли відображення в архівному документі. Вилучення документа з архіву для подальшого знищення завершує його життєвий цикл та відповідно участь у комунікаційному процесі.

Елемент *документні процеси* орієнтований на забезпечення ефективного функціонування життєвого циклу документа.

Його призначенням є забезпечення відповідності між змістом циклу та технологією його реалізації. Сучасні документні процеси здійснюються як на паперовому рівні, так і рівні автоматизації. В нових умовах посилюється значення документів на комп'ютерних носіях, які згідно з інструкцією 2011 р. поділяються

на електронний документ, що засвідчується електронним цифровим підписом, і документ в електронній формі, що переважно створюється шляхом сканування або клавіатурного набору [2]. Важливість новітніх технологій для реалізації документних процесів та активізації управлінських комунікацій зумовлює необхідність їхнього подальшого ґрунтовного аналізу.

Елемент *документознавець* спрямований на забезпечення кваліфікованої діяльності в сфері керування документацією, яка може залежно від обсягу робіт здійснюватись самостійно або у складі відповідного підрозділу. Документознавець є водночас об'єктом і суб'єктом системи підготовки і підвищення кваліфікації, що покликані забезпечити відповідний рівень, необхідний для успішного керування документацією та здійснення професійних управлінських комунікацій.

Усі елементи системно-комунікаційної моделі рівнозначні за ознакою їхньої необхідності й достатності для відображення реального об'єкта. Вони зв'язані між собою прямими і зворотними зв'язками і спрямовані на досягнення спільної мети – забезпечення ефективного функціонування системи керування документацією.

Ключова роль в аналізі моделей належить вивченню зв'язків між її елементами. Характер і можливі варіанти внутрішніх зв'язків у системі, що складаються з чотирьох елементів, детально розглянули Ю.М. Столяров [4] та М.С. Слободяник [3]. Зокрема, вони виділили 60 видів зв'язків, у т. ч.: 12 між двома елементами і по 24 між трьома та чотирма елементами. Цілісність та організованість репрезентованої в моделі системи забезпечуються внутрішніми зв'язками між її елементами в поєднанні зі зв'язками кожного з цих елементів з зовнішнім середовищем.

У даній статті ми аналізуємо бінарні внутрішні зв'язки, а ускладнені багатосторонні зв'язки можуть залучатися до змістовно-логічного аналізу за необхідністю. Зупинимося на аналізі бінарних зв'язків докладніше. Зв'язок елементів *галузь і життєвий цикл документів* дозволяє вивчити зміну впливу документа на систему управлінських комунікацій на кожному з етапів життєвого циклу документів. Цей вплив насамперед зумовлений розвитком значення змістових аспектів на виділених етапах життєвого циклу. Такий зв'язок вивчає

особливості впливу змісту управлінських документів в сфері культури на різних етапах функціонування цих документів.

У свою чергу зв'язок елементів *життєвий цикл документа – галузь* дозволяє вивчити зміну впливу документа на управління культурою, адже документ протягом свого життєвого циклу проходить стадії: відображення нових підходів до управління культурою; реалізацією ідей, що зафіксовані в документі у практиці управління культурою; зменшення комунікаційної значущості документа; переведення документа з оперативного у ретроспективний стан і вилучення документа з комунікаційного процесу.

Слід зазначити, що будь-який управлінський документ є відображенням реальної ситуації у сфері культури; слугує розв'язанню конкретної проблеми культуротворчості, а за зменшенням свого комунікаційного потенціалу зумовлює необхідність створення нового документа, який забезпечує послідовне розв'язання конкретних проблем, які виникають в управлінні культурою.

Зв'язок елементів *галузь – документні процеси* визначає технологію документування та засоби використання документів. Велике значення цей зв'язок має для організації документних ресурсів управління культурою. Він дозволяє визначити співвідносність рівня важливості проблеми з технологією її документаційного забезпечення.

Зв'язок елементів *документні процеси – галузь* дозволяє визначити ступінь відповідності існуючих технологій завданням комунікацій в органах управління культурою. Поява документів на електронних носіях зумовлює принципову зміну технологічних процесів керування документацією. Сутність цих змін полягає у створенні необхідних умов для активізації професійних управлінських комунікацій, підвищенню їхньої оперативності, та можливості реального впливу на розвиток культури.

Зв'язок елементів *галузь – документознавець* дозволяє скласти об'єктивне уявлення щодо специфіки управлінської діяльності в органах культури та її впливу на працю співробітників, які здійснюють керування документацією. Вплив галузі

найбільш повно відображається у змісті документації, що визначає структуру і зміст номенклатури справ у сфері культури.

Зв'язок елементів *документознавець – галузь* дозволяє визначити вплив документознавців на систему керування документацією в органах культури. Прямі і зворотні зв'язки між документознавцем і галуззю визначають зміст підготовки і підвищення кваліфікації документознавців.

Зв'язок елементів *життєвий цикл документа – документні процеси* визначає технологічний рівень реалізації цих процесів та суттєві зміни, які неминуче виникнуть у результаті освоєння інформаційних технологій. Нова технологія має підвищити якість комунікаційного процесу, що відбувається в органах управління культурою.

Зв'язок елементів *документні процеси – життєвий цикл документа* має дати уяву про технологічний рівень кожного з етапів життєвого циклу документа.

Зв'язок елементів *життєвий цикл документа – документознавець* визначає умови до рівня компетентності фахівців на кожному етапі цього циклу. Фактично йдеться про ті знання та вміння, які повинен мати документознавець для успішного керування документацією після закінчення вишу, а також формує вимоги для диференційованої в часі системи підвищення кваліфікації документознавців.

Зворотний зв'язок елементів *документознавець – життєвий цикл документа* дозволяє визначити існуючий рівень кадрової забезпеченості процесу керування документацією в цілому та в органах управління культурою зокрема. Це дозволяє розробити спеціальну програму кадрового забезпечення керування документацією в органах управління культурою.

Зв'язок елементів *документні процеси – документознавець* дозволяє визначити вплив технології на фаховий рівень документознавців, систему їхньої підготовки і перепідготовки. Стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовлює необхідність безперервного навчання документознавців, що здійснюють керування документацією.

Зв'язок елементів *документознавець – документи процеси* надає уяву про рівень кадрової забезпеченості основних технологічних процесів. Це дозволяє урізноманітнити і наблизити до життя навчальний процес в системі безперервної освіти документознавців.

Таким чином запропоновані нами моделі створюють необхідні умови для розробки і реалізації стратегії розвитку системи керування документацією.

Використана література

1. Вартофский М. Модель: репрезентация и научная и научное понимание : пер. с англ. / М. Вартофский. – М. : Прогресс, 1988 – 505 с.
2. Про затвердження Типової інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів від 30 листоп. 2011 р. №1242. – Електрон. текст. дані. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1242-2011-п> – Назва з екрана.
3. Слободяник М.С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М.С. Слободяник. – К. : Ред. журн. «Бібл. вісн.», 1995. – 268 с.
4. Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход / Ю.Н. Столяров. – М. : Книга, 1981. – 255 с.

**ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО НАПРЯМКУ РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ УКРАЇНІКИ:
СПРОБИ УНОРМУВАННЯ ТА НАДАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ДОСТУПУ
ДО РЕСУРСІВ (ПЕРША ПОЛОВИНА 2000-Х РОКІВ)¹**

У статті досліджено четвертий етап еволюції наукового напрямку архівознавства «архівна україніка» на сучасному етапі, виділені автором. Проаналізовано зміст проектів першої половини 2000-х рр., пов'язаних із розвитком архівної україніки. Аргументується основний зміст цього етапу – створення веб-порталу Державного комітету архівів України як інструменту оприлюднення знань про архівну україніку.

Ключові слова: *архівна україніка, документальна спадщина України, веб-портал, Державний комітет архівів України, інформатизація архівної справи.*

Т.Н. Boriak

**FORMATION OF CONTEMPORARY DIRECTION OF ARCHIVAL UCRAINICA
DEVELOPMENT: ATTEMPTS TO REGULATE AND TO PROVIDE INTELLECTUAL
ACCESS
TO THE RESOURCES (FIRST HALF OF 2000-S)**

The article explores the forth period of Archival Ucrainica evolution as a scientific direction of Ukrainian archival study, allotted by the author. The article analyzes content of the projects of the first half of 2000s, connected with Archival Ucrainica development. The author stresses main idea of this period – creation of web-portal of the State Committee of Archives of Ukraine as an instrument of informing about Archival Ucrainica.

Keywords: *Archival Ucrainica, documentary heritage of Ukraine, web-portal, State Committee of Archives of Ukraine, informatization of archival sphere.*

Постановка проблеми. Архівна україніка є відносно новим для України поняттям. Це пов'язано зі століттями бездержавності нашої держави, коли, з одного боку, українська

---

¹ Початок про перший-третій етапи розвитку архівної україніки див. в попередніх випусках журналу «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»: Формування сучасного напрямку розвитку архівної україніки: Програма «Архівна та рукописна україніка...» (1991) / Т.Г. Боряк // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2011. – № 4. – С. 4-9; Формування сучасного напрямку розвитку архівної україніки: розробка академічних та архівних проектів (1992-1998) / Т.Г. Боряк // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 3-4. – С. 9-17.

документальна спадщина була об'єктом зацікавлення метрополій; а з другого – чисельні міграції населення з низки причин призвели до створення масивів документів за кордоном. Тому, незважаючи на спорадичні кроки визначних українських діячів О. та М. Грушевських, Д. Багалія, В. Барвінського часів Української революції 1917-1920 рр., повноцінний розвій архівної україніки розпочався з початку 1990-х рр. уже в незалежній Україні.

Аналіз останніх досліджень. Архівну україніку можна охарактеризувати як складне поняття. З одного боку, це напрям українського архівознавства, який певним чином знайшов відображення у нормативних документах, покладених в основу розвитку архівної україніки. Передусім це програма «Архівна та рукописна україніка: Програма виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України» 1992 р. [1, 51-62]. Хронологічно другим документом стали «Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи», розроблених за ініціативою Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД) [2].

Іншим засадничим документом є «Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка»» (автор І. Матяш), схвалена Колегією Державного комітету архівів України (далі – Держкомархів; тепер – Державна архівна служба України) 14 серпня 2007 р. [3]. У першому розділі «Загальна частина» окреслено основні етапи, що передували створенню Концепції: від Державної програми «Книжкова та рукописна спадщина України: створення бібліографічного реєстру і системи збереження та загальнодоступності» 1992 р. до розділу «Архівна україніка» на веб-порталі «Архіви України» [3, 12].

2008 р. було затверджено Галузеву програму «Архівна україніка», метою якої було створення реєстру, що об'єднає дані про документи культурної спадщини України за кордоном. В основу програми було покладено згадану вище Концепцію створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка»». «Загальна частина» фактично повторює відповідний розділ Концепції створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка» про історію розвитку концепцій архівної україніки, деталізуючи певні аспекти. Додано Наказ Головного архівного управління України від 11 листопада 1999 р. № 67 про Порядок здійснення централізованого обліку документів історико-культурної спадщини за кордоном та документів, що стосуються історії України [4, 30].

Серед дослідників, які фокусувалися на архівній україніці як напряму українського архівознавства, можна назвати Г. Боряка та Л. Дубровіну – їхні розділи підручника з архівознавства та 1998 р. на багато років наперед визначили концептуальні засади розвитку двох складових архівної україніки [5; 6]. Іншим фахівцем у даній сфері українського архівознавства можна назвати І. Матяш – зокрема, її статтю в Українській архівній

енциклопедії про архівну україніку [7]. Останньою працею, які поєднала аналіз архівної україніки як наукового напрямку та сукупності документів (одного із сегментів українських документальних масивів, створених за кордоном), є дослідження Т. Боряк [8].

З іншого боку, архівна україніка є сукупністю документів, які за змістом чи походженням пов'язані з історією України, але які знаходяться за кордоном і підлягають поверненню в Україну (чи уже були повернені) [7, 119]. Архівна україніка є складовою Національного архівного фонду України. Звичайно, масиви документів, акумульованих українськими емігрантами, досліджувались багатьма істориками – по суті, кожна країна, де є масиви україніки, ставала об'єктом дослідження з точки зору створення таких комплексів, їхньої долі, місцезнаходження, обсягів, стану збереженості та доступності.

З огляду на обсяг даного історіографічного аспекту, пов'язаного з архівною українікою, для ілюстрування історіографії даного напрямку аналізу архівної україніки ми можемо навести такий ресурс, як розділ сторінки веб-порталу «Архіви України» «Архівна україніка» під назвою «Матеріали до бібліографії». Тут представлено бібліографію довідкових видань та оглядів зібрань архівної україніки у близько 20-ти країнах Європи та Північної Америки. На момент створення розділ містив понад 70 оглядів зібрань архівної україніки. На 2005 р. його обсяг сягав близько 350 бібліографічних записів, на 2010 р. – майже 600 (підррахунки автора) [9].

З останніх ґрунтованих досліджень масивів архівної україніки можна назвати працю М. Палієнко про архівні центри української еміграції – Європі та США, чий історіографічний аналіз є свого роду дослідженням стану розвитку архівної україніки уже як напрямку українського архівознавства [10].

Постановка завдання. Спираючись на сучасний стан досліджень, ми прагнемо проаналізувати основний зміст четвертого етапу розвитку архівної україніки, який ми виділяємо як першу половину 2000-х рр. Предметом нашого дослідження є розробка проектів, тим чи іншим чином пов'язані з архівною українікою, їхній розвиток та втілення у життя протягом зазначеного періоду, їхня відмінність від попередніх етапів, що і дало змогу виокремити четвертий етап розвитку архівної україніки.

Виклад основного матеріалу. Четвертий етап охоплює першу половину 2000-х рр. і характеризується першими систематичними кроками у практичній діяльності з розшуку і реєстрації україніки, теоретичним узагальненням існуючого доробку і спробами унормувати цю діяльність. Основним здобутком даного періоду є надання фізичного та інтелектуального доступу до інформаційних ресурсів, які містять україніку. Цей етап позначений також поглибленням інформатизації архівної справи (в першу чергу, відкриття офіційного веб-порталу Держкомархіву України у грудні 2000 р.), що стало одним з інструментів надання доступу до архівної україніки.

Ідеї, закладені в основу проекту АрхеобібліоБаза, хоча не були реалізовані до кінця, але в модифікованому вигляді були практично втіленими саме під час даного етапу розвитку архівної україніки. На початковому рівні українська версія електронного довідника стала прототипом першого за роки незалежності зведеного сучасного архівного довідника «Архівні установи України (К., 2000) [11, 574] – першого у серії «Архівні зібрання України», що стала знаковою для наступного десятиліття і нараховує на сьогодні близько сотні томів довідників. У чітко структурованому довіднику комплексно подано відомості по архівах різного рівня (центральні, регіональні, галузеві), а також по архівних установах НАН України, міністерств (культури і мистецтв та освіти) України. Окреслено основні віхи історії установи, подано кількісні параметри фондів, загальну анотацію на документи, довідковий апарат, відомості про бібліотечні фонди архіву, коротку бібліографію [12].

Наступним рівнем стала електронна версія на офіційному веб-сайті Держкомархіву України. Саме довідник становив інформаційне ядро сайту, із подальшим постійним бібліографічним супроводом в онлайн-режимі, систематичним оновленням облікових даних, публікацією електронних версій довідників тощо [13].

У грудні 2000 р. відбулося офіційне відкриття веб-сайту Держкомархіву України в Інтернеті. Вже 2001 р. сайт було включено до спеціального реєстру ЮНЕСКО. З 2004 р. «Архіви України» набули рис веб-порталу за обсягом ресурсів та «інтегративністю» (тобто кількістю гіперпосилань на споріднені Інтернет-ресурси). Станом на лютий 2005 р. веб-портал складався з 1450 веб-сторінок [14].

Портал став потужним довідковим ресурсом для наповнення інформацією про україніку. Він має розділ «Зарубіжна архівна україніка» (сьогодні – «Архівна україніка»), структурований за такими підрозділами: нормативні документи; архіви, повернуті та передані в Україну; архівні зібрання України (довідники; огляди архівних фондів, колекцій, зібрань; огляди музейних фондів, колекцій, зібрань; історія архівної справи – персоналії); архівна Україніка: матеріали до бібліографії (загальні огляди та огляди зібрань в країнах світу) [15].

Своєрідною інституціоналізацією тематики, підсумком четвертого періоду та водночас початком п'ятого етапу стало включення згаданих вище бібліографічних матеріалів розділу веб-порталу «Зарубіжна архівна україніка» до першого тому фундаментального за змістом і обсягом довідника по архівних установах України, що охопив державні архівні архіви (2005) [16]. До речі, така практика засвідчила свою життєздатність та нині набирає обертів, оскільки до довідника з архівної україніки в Канаді включено матеріали до бібліографії з даної теми: довідкові видання, монографії, огляди зібрань архівної україніки; публікації документів [17].

Було розроблено Програму створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів на 2000-2005 рр., яка передбачала паралельну роботу на кількох рівнях – архівних установ, фондів та описів [13, 365].

У цей період акцент перемістився на удосконалення обліку документів НАФ, фіксації втрат у результаті військових та політичних подій історії України, а також техногенних катастроф: 5 лютого 2001 р. вийшов наказ Держкомархіву України № 8 «Про підготовку національного реєстру втрачених та переміщених архівних фондів» [18, 13-14]. Такий напрям діяльності безпосередньо пов'язаний із фіксацією втрат україніки та подальшої роботи над тим, які документи зможуть якщо не замінити, то доповнити відомості про лакуни в документальній спадщині України.

Взагалі 2001 рік був багатим на події, різні за характером та змістом, але однаково засадничі для подальшого розвитку концепцій роботи з українікою.

Планом роботи державних архівних установ на 2001 р. розпочато підготовку міжархівного довідника «Празькі архіви: зведений каталог архівів української еміграції в міжвоєнний період». Керівникам державних архівних установ було розіслано листи про виявлення документів для підготовки зазначеного довідника (від 7 лютого 2001 р.) [19]. Однак, на практиці довідник про Празький архів було частково реалізовано десятиліттям пізніше дослідницею Т. Боряк у вигляді додатків до монографії: Додаток 13 – ««Празькі» зібрання у масиві еміграційних фондів ЦДАВО України: реконструкція» [8, 354-399] та Додаток 14 – «Зведений реєстр Празького архіву: Пофондова реконструкція» [8, 400-442]. Тому особливо результативним цей проект назвати не можна, але з точки зору розшуку еміграційної україніки він, безперечно, є надзвичайно важливим, оскільки активізував наукові зацікавлення архівістів та істориків українікою.

У січні 2001 р. Держкомархів України видав наказ «З оголошенням рішення колегії Держкомархіву України «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України». На засіданні колегії у доповіді про організацію в 2001-2005 рр. роботи зі створення баз даних на документи, про які йдеться («Архівна Україніка»), відзначалася важливість цього напрямку поповнення НАФ згідно із Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Зазначалося, що згаданий вище наказ Головархіву України від 11 листопада 1999 р. № 67 «Про Порядок здійснення централізованого обліку документів історико-культурної спадщини за кордоном та документів, що стосуються історії України» поклав початок роботі, але не дав очікуваних результатів. Фактично, даний наказ було покладено в основу створення Галузевої програми «Архівна україніка», реалізація якого пов'язана з наступним п'ятим етапом розвитку архівної україніки.

Через майже повну відсутність діяльності в цьому напрямі колегія затвердила низку заходів. Зокрема, було доручено підготувати «для розгляду на засіданні Урядового комітету соціального та гуманітарного розвитку питання про організацію в 2001-2002 рр. робіт із створення баз даних на документи історико-культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном, та документи іноземного походження, що стосуються історії України, в тому числі фінансові розрахунки проведення першого етапу робіт у 2001-2002 рр.». Було запропоновано завершити на початку 2001 р. складання проекту програми виявлення «Архівної Україніки» поза межами України на період 2001-2010 рр. Директорів державних архівів зобов'язали надати відомості Держкомархіву України про наявність, обсяг та походження колекцій мікрофільмів документів із закордонних архівів, що зберігаються в них, а також пропозиції щодо того, яким чином такі дані можна інтегрувати до програми [20]. Так було зроблено перші кроки до реальної реєстрації копійного масиву україніки в українських архівосховищах.

Для активізації виявлення документів зарубіжної архівної україніки Держархів України протягом першої половини 2000-х рр. уклав низку міжнародних угод з архівним керівництвом країн, які зберігають україніку: Угорщини, Грузії, Німеччини, Сербії і Чорногорії, Чеської Республіки. Було підписано протоколи про спільні проекти з архівними службами РФ, Угорщини та Польщі [21].

25 липня 2001 р. Колегія Держкомархіву України ухвалила рішення, яким створення інформаційної системи «Центральний фондний каталог» було визнане одним із пріоритетних напрямів галузі [11, 574]. Зокрема, передбачалася й фіксація відомостей про наявні в державних архівах України колекційні масиви україніки, отримані із зарубіжних архівів. Рішення колегії ініціювало заходи з удосконалення обліку фондів на рівні архівів та оприлюднення цієї інформації у вигляді локальних баз даних та надалі – у зведеній базі, за основу якої було вирішено взяти фондний каталог.

Основну функцію з надання інтелектуального доступу до інформації про україніку виконують путівники по архівах. Для оптимізації такого підходу до доступу до ресурсів Держкомархів України розробив перспективний план підготовки довідкових видань у рамках програми «Архівні зібрання України» на 2001-2005 рр. Планувалося видання за двома серіями: «Путівники» (11) та «Довідники» (35). На момент формального закінчення першого етапу проекту було опубліковано 9 путівників та 50 спеціальних довідників – анотовані реєстри описів фондів, видові, пофондові та інші довідники [22, 5-6]. Плідна й масштабна робота з підготовки і публікації довідників про склад та зміст архівних фондів триває досі – понад 80 томів різножанрових довідників.

Першим довідником, який відкрив серію путівників по державних архівах, став путівник по ЦДАГО, який побачив світ 2001 р. Показово, що саме ЦДАГО донедавна був одним із

найбільш закритих архівів в Україні. Водночас саме в цьому пугівнику вперше у такому форматі було оприлюднено інформацію про найбільший сегмент архівної україніки, переміщеного до України – Празький архів [23, 243-282].

Знаковою подією стала книга Патриції Кеннеді Грімстед «Трофеї війни та імперії: архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції» (2001). Дослідниця в контексті міжнародного досвіду, теорії, практики та законодавства окреслила історичний та ідеологічний напрями реконструкції архівної спадщини України, намагання держави повернути переміщені архіви, український аспект радянської реституційної політики, відносини України, з одного боку, та Польщі, з другого, у сфері реституції [24]. У четвертому розділі своєї праці авторка запропонувала власну типологію україніки, яка в подальшому була активно використана українськими вченими [24, 137-159].

Важливою віхою в історії розроблення концепції архівної україніки на початку 2000-х рр. стало рішення Колегії Держкомархіву України «Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ століття» від 27 листопада 2002 р. [3, 12], розробку та реалізацію якої було проголошено одним із пріоритетних завдань Держкомархіву, що безпосередньо впливало із вимог Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи».

Актуальність програми полягає в тому, що нащадки представників другої хвилі еміграції не завжди спроможні оцінити цінність архівних та бібліотечних колекцій своїх батьків, маючи часто за перешкоду і незнання мови. Оскільки в Україну передано лише незначну частину таких документів, то варто скоординувати заходи у цьому напрямі, беручи за взірць досвід сусідніх країн (зокрема, РФ, Польщі) із тривалими традиціями еміграції, які налагодили творчі й ділові контакти з центрами зберігання архівів, бібліотек та музеїв з історії своїх країн.

Основним завданням програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ століття» визначено «налагодження співробітництва з громадськими та науковими інституціями української діаспори, взяття на облік відповідних архівних зібрань, їхнє впорядкування силами українських архівістів, а згодом – передання в Україну (в оригіналах чи копіях, в тому числі – в електронному форматі)» [25, 68].

У програмі, звісно, не було передбачене спеціальне бюджетне фінансування; відтак із позицій сьогодення абсолютно утопічними є тодішні сподівання, що її вдасться реалізувати «за рахунок українознавчих закордонних центрів, благодійних організацій та окремих інституцій самої діаспори, подеколи – державних установ тих країн, де перебувають ці архівні зібрання», – так зазначено в документі [25, 68]. Водночас самий факт наявності цієї програми уже, безумовно, сприяв би створенню позитивного іміджу України як держави, що дбає про свою

культурну спадщину, встановленню діалогу із закордонним українством із делікатної тематики – подальшої долі зарубіжного сегмента архівної спадщини України.

Колегія схвалила рішення про розробку концепції програми із залученням відділів Держкомархіву України, УНДІАСД, центральних державних архівів та державних архівів областей та ін. учасників різного рівня. Результатом мав стати проект основ міжвідомчої Програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ століття» для розгляду урядом у другому півріччі 2003 р. [25, 69]. Втім, цей проект не знайшов подальшого розвитку і не був підтриманий в уряді, а відтак залишився лише історіографічним епізодом в історії архівної справи України новітньої доби.

Програма створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів на 2000-2005 рр. у процесі реалізації була модифікована та набула нових рис, своєрідним підсумком чого (вірніше, першого п'ятирічного етапу) стало включення інформації про НАІС у брошуру, видану Держкомархівом України в лютому 2005 р. Ця невеличка публікація завершує четвертий період розвитку інформатизації архівної справи та україніки. Порівняймо програму 2005 р. з попередньою, 2000 р.

Головною відмінністю є розширення проекту до чотирьох рівнів замість трьох у первісному варіанті. Перший етап має однакове змістовне навантаження, за винятком того, що в програмі йдеться про двотомне видання фундаментального зведеного довідника «Архівні установи України», перший том якого з описами державних архівів вийшов 2005 р. [22, 162]; другий мав охопити архівні установи та архівні підрозділи, що функціонують поза межами системи державних архівів. Порівняно з виданням 2000 р., розширено історичні довідки, анотації та відомості по довідковому апарату; подано структуру архіву, вихідні дані фонду архіву, методичні розробки; уточнено інформацію про обсяг фондів та хронологічні рамки; оновлено бібліографію.

Переходячи до другого рівня реалізації програми – пофондового, зазначимо, що в рамках спеціальної галузевої програми «Архівні фонди України» станом на 2005 р. було опрацьовано вже понад 60% загального масиву фондів. Наповнення локальних сегментів силами місцевих архівістів планувалося завершити 2006 р. Одночасно розпочалася робота з інтеграції цих сегментів у єдиний фондний електронний каталог, а по суті – у сучасну інформаційну систему із забезпеченням доступу з мережі Інтернет на зразок загальнонаціональних фондних каталогів багатьох країн (Австралія, Велика Британія, Канада, Литва, Німеччина, Нова Зеландія, Польща, США та ін.), що вже успішно функціонують у Мережі [14; 26].

Третій рівень роботи (прагматично названий у програмі перспективним) було доповнено положенням про оцифрування описів, яке має супроводжуватися публікацією цього масиву даних в Інтернеті.

2001 р. було прийнято нову редакцію Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи». Показово, що якщо в Законі редакції 1993 р. оптимістично йшлося про «особливу турботу» держави «про поповнення Національного архівного фонду документами історико-культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном та документами іноземного походження, що стосуються історії України» [27, ст. 17], то в Законі редакції 2001 р. обов'язки держави стосовно україніки визначаються більш стримано: «держава вживає заходів» щодо поповнення НАФ цією категорією документів [28, ст. 5]. У відповідних статтях обох законів йшлося про пріоритетний порядок фінансування виявлення таких документів, взяття їх на облік, повернення, придбання або відтворення в копіях. Централізований облік цих документів було покладено на центральний орган виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства.

2002 р. відбулися дві знакові події для українських архівістів: по-перше, світ побачило друге видання підручника з архівознавства (див. нижче), по-друге, був створений Інститут досліджень української діаспори (далі – Інститут), який почав діяти як структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія». Серед задекларованих напрямів роботи Інституту – видання наукових праць із різних аспектів діяльності української діаспори, в т. ч. публікація джерел та спогадів; розробка навчальних курсів та посібників; співпраця з українськими науковими установами та вченими з діаспори [29]. Триває робота з формування архіву та бібліотеки – вони уже приймають дослідників, які мають змогу працювати з документами та виданнями, переданими відомими українськими установами та особами за кордоном (Українське історичне товариство, Українська вільна академія наук в США, Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі та ін.).

Розглянемо інший рубіж у науковому оформленні проблематики архівної україніки – відповідний розділ у другому виданні підручника (2002) та хрестоматії (2003) з архівознавства. У підручнику 2002 р. розділ про україніку фактично повторює виклад першого видання [4].

Відповідно до концепції побудови підручника 2002 р., тими самими авторами було підготовлено хрестоматію з архівознавства. Остання включала розділ «Архівна україніка». Варто зупинитися на наповненні розділу хрестоматії, оскільки вміщені у ній відомості є яскравою ілюстрацією шляхів розвитку концепції архівної україніки. Укладачі відповідного розділу хрестоматії подали витяги з таких документів, як: Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів від 1983 р. та її правова оцінка; зведена таблиця договорів та угод щодо переміщення архівів,

складена видатним архівістом Ш. Кечкеметі; Угода про правонаступництво щодо державних архівів колишнього Союзу РСР від 1992 р.; рекомендації та коментарі фахівців у сфері переміщення культурних цінностей. Також подано Програму виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України [29, 186-224].

Висновки. Таким чином, виділення четвертого етапу розвитку архівної україніки є логічним та спирається передусім на розроблення концепції функціонування веб-порталу Держкомархіву, органічним складовим якого став розділ «Архівна україніка». Безумовним успіхом українського архівознавства даного етапу можна вважати концептуальну розробку та практичну реалізацію видавничої серії архівних довідників та путівників, які зробили можливим інтелектуальний доступ до документальних масивів україніки, зокрема, і шляхом онлайн-публікацій довідників. Даний напрям є традиційним і передбачає створення масивів археографічної інформації вторинного рівня.

Даний етап характеризується і продукуванням низки нормативних документів, які визначили на багато років уперед функціонування архівної україніки як напряму українського архівознавства. Частина розробок так і залишилася теорією (проект «Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ століття»).

Частина була реалізована частково, закладаючи фундамент до поглиблення теоретичних засад архівної україніки на наступному етапі – Реєстр втрачених та переміщених фондів, і міжархівний довідник «Празькі архіви: зведений каталог архівів української еміграції в міжвоєнний період», «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України».

Яскравим є четвертий етап розвитку архівної україніки і через публікацію аналітичних праць фахівців, які стали віддзеркаленням існуючого стану розвитку архівної україніки та дороговказами на майбутнє. Приміром, Хрестоматія з архівознавства засвідчила зміщення акцентів у дослідженні архівної україніки у такий тематичний комплекс, як реституційні процеси – тобто процеси переміщення культурних цінностей, які також включають архівні та бібліотечні колекції. Натомість у розділі відсутня інформація про архівосховища країн, які містять україніку. Очевидно, що на початок 2000-х рр. через нерозробленість багатьох аспектів місцезнаходження україніки було визначено саме її реституційний аспект.

А праця Патриції Кеннеді Грімстед «Трофеї війни та імперії: архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції» стала теоретичним підґрунтям для розроблення типології архівної україніки на наступному етапі розвитку даного етапу українського архівознавства.

Якщо ж говорити про практичний бік реалізації теоретичних засад архівної україніки, то можна виділити такі напрями, як активізація міжнародної співпраці; включення до Закону про НАФ положення про те, що «держава вживає заходів» щодо поповнення НАФ категорією архівної україніки; створення Інституту досліджень української діаспори. Відтак поглиблення наповнення архівної україніки як напряму українського архівознавства стало фундаментом для подальшого розвитку архівної україніки.

Список використаної літератури

1. Архівна та рукописна україніка : матеріали розшир. міжвідом. наради по обговоренню Держ. прогр. «Архівна та рукописна україніка» (Київ, 17 жовт. 1991 р.). – 2-ге вид., допов. / [упоряд. Ольга Тодійчук ; наук. ред. Василь Ульяновський]. – К. : Ін-т укр. археографії, 1992. – 118 с.
2. Дубровіна Л.А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л.А. Дубровіна // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6-17.
3. Матяш І.Б. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка» / І.Б. Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – Т. 15. – С. 12-18.
4. Матяш І.Б. Галузева програма «Архівна україніка» / І.Б. Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2008. – Т. 16. – С. 29-32.
5. Боряк Г.В. Архівна україніка / Г.В. Боряк // Архівознавство : підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закладів. – К. : Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – С. 115-132.
6. Дубровіна Л.А. Інформатизація в архівній справі / Л.А. Дубровіна // Архівознавство : підруч. для студ. вищ. навч. закл. України / [редкол. Я.С. Калакура (гол. ред.) та ін.] – К. : НаУКМА, 1998. – С. 228-246.
7. Матяш І.Б. Архівна україніка / І.Б. Матяш // Українська архівна енциклопедія / [ДКАУ, УНДІАСД ; редкол. : І. Матяш та ін.]. – К. : В-во «Горобець», 2008. – С. 119-121.
8. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010) / Тетяна Боряк ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – 544 с.
9. Зарубіжна архівна україніка : матеріали до бібліографії [Електронний ресурс] // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Archives/index.php?bibliography_02#aus – Назва з екрана.
10. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 687 с.
11. Пиріг Р. Основні напрями архівного будівництва / Р. Пиріг, К. Новохатський // Нариси історії архівної справи / [за заг. ред. І. Матяш та К. Климової] – К. : Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – С. 559-574.
12. Архівні установи України : довідник / [редкол. : О.С. Онищенко та ін.]. – К. : Друкарня НБУВ, 2000. – 258 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).
13. Боряк Г.В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи / Г.В. Боряк // Розділ 12 : Інформатизація архівної справи : хрестоматія з архівознавства. – К. : Видавн. дім «КМ Академія», 2003. – С. 358-368.

14. Архівні інформаційні ресурси України в мережі Інтернет. Веб-портал «Архіви України». Національна архівна інформаційна система : [буклет / Держ. ком. архівів України]. – [К. : ДКАУ], лютий 2005. – [8] с.

15. Архівна україніка [Електронний ресурс] // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/> – Назва з екрана.

16. Зарубіжна архівна україніка : матеріали до бібліографії // Архівні установи України : довідник / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2005. – Т. 1. Державні архіви. – С. 606–634.

17. Архівна україніка в Канаді: матеріали до бібліографії // Архівна україніка в Канаді : довідник / упоряд. : І. Матяш (керівник), Р. Романовський, М. Ковтун та ін. ; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. – К. : ДЦЗД НАФ, 2010. – С. 747-760.

18. Про підготовку національного реєстру втрачених та переміщених архівних фондів : наказ ДКАУ : від 5 лютого 2001 р. № 8 // Вісник державного комітету архівів України. – 2001. – Вип. 1 (5). – Січень-березень. – С. 13-14.

19. «Празькі архіви» : звед. кат. архівів укр. еміграції в міжвоєн. період. (лист до керівників держ. архів. установ). Дод. 1 : інформаційна довідка про історію «Празького архіву». Дод. 2 : штампи і печатки // Вісник Державного комітету архівів України. – 2001. – Вип. 1 (5). – Січень-березень. – С. 110-115.

20. З оголошенням рішення колегії Держкомархіву України «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України» [Електронний ресурс] : наказ ДКАУ : від 23.01.2001 № 4 // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2001-4> – Назва з екрану.

21. З оголошенням рішення колегії Держкомархіву України від 19.12.2006 «Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами України» [Електронний ресурс] : наказ ДКАУ : від 22.12.2006 № 168 // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2006-168> – Назва з екрану.

22. Архівні установи України : довідник / [Держкомархів України, УНДІАСД ; редкол. : Г.В. Боряк, І.Б. Матяш, Г.В. Папакін]. – [2-е вид., допов.] – К. : ДЦЗД НАФ, 2005. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). – Т. 1 : Державні архіви. – 2005. – 692 с.

23. Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник. – К. : Друкарня НБУ ім. В.І. Вернадського, 2001. – 494 с.

24. Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire : The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Patricia Kennedy Grimsted. – [foreword by Charles Kecskeméti]. – Cambridge, MA : Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute, 2001. – 749 p.

25. Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» від 27 листопада 2002 р. № 87 : рішення колегії ДКАУ // Вісник Державного комітету архівів України. – 2002 р. – Вип. 4 (12). – С. 67-69.

26. Бази даних On-line : Загальнонаціональні, [бази даних] національних архівів [Електронний ресурс] // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/posylannya.php#databases> – Назва з екрана.

27. Про Національний архівний фонд і архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. [зі змінами] // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 15. – Ст. 86.
28. Про Національний архівний фонд і архівні установи : Закон України від 13 грудня 2001 р. [зі змінами] // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 11. – Ст. 81.
29. Інститут досліджень української діаспори [Електронний ресурс] – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://www.uosa.uar.net/ua/institutes/diaspora> – Назва з екрана.
30. Архівна україніка (розділ 4) / упоряд.: Г.В. Боряк, І.Б. Матяш, Р.Я. Пиріг // Хрестоматія з архівознавства. – К. : Видав. Дім «КМ Академія», 2003. – С. 186-226.

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ ДОСТУПУ
ДО АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ**

У статті розглядаються проблемні питання щодо забезпечення фізичного та інтелектуального доступу до документів Національного архівного фонду як одного з ключових завдань архівних установ України.

Ключові слова: архів, доступ до архівної інформації, фізичний доступ, інтелектуальний доступ, інформатизація.

G.Yu. Gorbachova

**THEORETICAL STUDIES OF CONCERNING ACCESS
TO ARCHIVAL DOCUMENTS**

The article covers problem issues concerning the physical and intellectual access to the documents of the National Archival Fund as one of the key objectives of archival institutions of Ukraine.

Keywords: archive, access to archival information, physical access, intellectual access, informatization.

На сьогодні архіви є установами, що не лише забезпечують постійне накопичення багатства фондів як ресурсів інформації, а й провадять ґрунтовну аналітичну роботу з фондами, здійснюють введення як ретроспективних, так і поточних документів до соціального обігу. Сьогодні вимагає, аби архіви не лише забезпечували користувачам доступ до документів через читальні зали та інформаційні бази, а й надавали їм повну та об'єктивну інформацію про склад і зміст архівних документів через відповідний комплекс науково-довідкових засобів з урахуванням сучасних інформаційних технологій і міжнародного досвіду.

Проблема доступу до ресурсів НАФ в українському архівознавстві досліджена недостатньо. Опосередковано її розглядали Г.В. Боряк, К.Є. Новохатський, Л.А. Дубровіна, І.Б. Матяш, Ю.А. Прилепішева, Н.М. Христова та ін. Важливе значення для вивчення проблеми використання архівної інформації мали теоретичні праці російських учених

В.М. Автократова, К.Б. Гельмана-Виноградова, розділи підручника «Архівознавство» та «Нарисів історії архівної справи в Україні». Враховуючи зростання цінності інформаційного чинника, значне місце в наукових дослідженнях посідає питання доступу до інформаційних ресурсів суспільства (у т.ч. й архівних), яке розглядалося такими науковцями, як В.М. Горовий, Г.В. Боряк, О.С. Онищенко.

Введення як ретроспективних, так і поточних документів до соціального обігу є складною і багатоаспектною методологічною проблемою. Її вирішення залежить від розроблення єдиної державної та науково-організаційної стратегії в галузі створення уніфікованих класифікаційних систем документальної інформації; єдиних галузевих стандартів описування складу та змісту архівних і рукописних документів або їхніх окремих груп; технічних, технологічних, лінгвістичних та організаційних засад інтеграції інформаційного потенціалу національного документального фонду України в традиційних архівних та комп'ютерних системах загальнонаціонального рівня [7, 51].

Процес залучення документів до наукового і соціального обігу отримав назву *доступу* і включає кілька аспектів. Перший – фізичний доступ до фондів (надання користувачеві можливості особисто працювати з архівними документами). Другий – інтелектуальний доступ до інформації про документ та його зміст (тобто, отримання необхідної довідкової інформації через документи вторинного рівня та публікації текстів документів у спеціальних виданнях. Третій – соціально-правовий доступ, що реалізується архівами шляхом оприлюднення інформації, що міститься в архівних документах [7, 51].

На фізичному рівні доступ до документів забезпечується шляхом організації роботи дослідників у читальних залах архіву завдяки організації документів у певні архівні документальні системи. Проте, у багатьох архівних установах наразі існує проблема пропускнуої спроможності читальних залів. Приміром, Центральний архів зарубіжної україніки та Центральний державний науково-технічний архів не мають окремих приміщень для читальних залів. Проблемним питанням залишається оснащення читальних залів новою копіювальною технікою, організація робочих місць із виходом до всесвітньої інформаційної мережі Інтернет та доступом не лише до баз даних на документи архівів, а й до всієї інформаційної системи НАФ України [10; 11].

На фізичному рівні доступ до документів також забезпечується шляхом розсекречення архівних документів – зняття необґрунтованих обмежень на ознайомлення з документами, які не становлять державної таємниці, але які свого часу, за ідеологічними та політичними ознаками були переведені на обмежений режим використання. За останні 20 років відбувся активний процес із розсекречення необґрунтовано засекречених архівних фондів та колекцій, друкованих видань [12, 8]. Проте, порівняльний аналіз кількісних показників перегляду

грифів секретності матеріальних носіїв інформації у центральних державних архівах свідчить, що найбільш активно працює у цьому напрямі лише Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Повільно ведеться робота з розсекречення документів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, де взагалі не може бути таємних документів [10; 11].

Другий аспект залучення документів до соціального обігу це інтелектуальний доступ. Такий доступ до ресурсів НАФ реалізується шляхом розробки системи науково-довідкового апарату до фондів архівів, що включає систему архівних каталогів, описів фондів, анотованих реєстрів, покажчиків, путівників та довідників по фондах архівів. Науково-допоміжний апарат, що містить вторинну інформацію про документи архіву, дозволяє користувачам та архівістам орієнтуватися у величезному масиві ретроспективної архівної інформації [7, 51]. Про організацію підготовки архівними установами України довідково-інформаційних видань, зокрема путівників, описів, каталогів, ідеться в дисертації Н.М. Христової [13]. Авторка подає стислу характеристику опублікованих видань про склад і зміст архівних фондів, окреслює шляхи дальшого вдосконалення НДА.

Підсумовуючи стан виконання держархівними Програми підготовки архівних довідників на 2009-2010 рр., можна констатувати, що зазначену програму виконано лише на 8-10% [11, 19]. Дуже гостро стоїть проблема реалізації галузевих програм щодо створення Національного електронного фондового каталогу, електронного комплексу описів архівних фондів, повнотекстова публікація текстів архівних документів у режимі он-лайн, що передбачає об'єднання електронних ресурсів архівних установ на рівні регіонів та, як результат, на загальнодержавному рівні.

Третій аспект доступу до архівних документів – соціально-правовий доступ, що реалізується через оприлюднення інформації, яка міститься в архівних документах, з метою захисту законних прав і інтересів громадян, в першу чергу постраждалих від війн, репресій тоталітарних режимів, депортованих тощо [7, 51].

Державні архівні установи виконують різні запити, що відносяться до їхньої компетенції. Запити, що надходять від споживачів до архіву, умовно поділяють на: тематичні, генеалогічні, соціально-правові, непрофільні [6, 8]. Останніми роками спостерігається зменшення кількості письмових звернень, що надходять до держархівів. Це певною мірою пояснюється збільшенням кількості консультацій відвідувачів у столах довідок та кількості звернень, поданих на особистому прийомі. Найбільша кількість звернень подається на особистому прийомі у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління, Центральному державному архіві громадських об'єднань, Центральному державному

історичному архіві (м. Київ) [10; 11]. Вважаємо, що актуальною сьогодні є потреба розроблення чіткої системи отримання та опрацювання електронних запитів.

Виконання важливої суспільної функції архівних установ щодо реалізації доступу до документів Національного архівного фонду та забезпечення суспільства ретроспективною документною інформацією можливо за умови функціонування науково-обґрунтованих та високоефективних інформаційно-пошукових засобів, що забезпечують оперативний пошук і видавання інформації про наявність, місцезнаходження та зміст документів, умови доступу до документів, основні бібліографічні дані про фонди тощо [1].

Одним із перших в українській історіографії до аналізу проблеми актуалізації архівних інформаційних ресурсів в середині 1990-х рр. звернувся Г.В. Боряк, обґрунтувавши необхідність створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України. Учений наголосив на необхідності впровадження інформаційних технологій з метою організації інтелектуального доступу до архівних інформаційних ресурсів України. Не менш важливе значення для вивчення досліджуваної проблеми мають публікації Г.В. Боряка, в яких розглянуто основні форми репрезентації архівних ресурсів у мережі Інтернет, та праці Л.А. Дубровіної, яка обґрунтувала концептуальні засади інформатизації архівної справи в Україні [5].

Перспективним напрямком архівознавчих досліджень є теоретичні дослідження проблем доступу та використання архівної інформації та порівняльний аналіз науково-практичних засад використання архівної інформації в країнах світу.

Одним із найважливіших стратегічних напрямів діяльності архівних установ у сфері забезпечення доступу до архівних ресурсів держави є системна інформатизація галузі. У січні 2007 р. схвалено Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», основна мета якого полягає у створенні й розвитку інформаційного суспільства. Відмова від ідеологічних чинників як фізичного, так і інтелектуального доступу до інформації сприяє зростанню темпів формування архівних електронних ресурсів в Україні, розвитку системи документальних комунікацій, прискорення темпів обігу інформації у світових мережах, виникають нові форми організації документів, зокрема веб-сайти, електронні архіви. Формування інтернет ресурсів історико-культурної спадщини, можливості створення електронних колекцій історичних джерел, архівних публікацій, інтенсифікація використання ресурсів є одночасно важливим завданням історичної науки, спрямованим на розробку критеріїв формування таких ресурсів джерел, організацію інтелектуального доступу до них та розповсюдження [2, 5]. Загальною метою інформатизації в архівній справі є актуалізація інформації, що міститься в документах, оптимізація використання документних ресурсів суспільства, прискорення їхнього залучення

до суспільного обігу шляхом суттєвого вдосконалення предметного, тематичного та хронологічного пошуку інформації, введення її в міжнародний інформаційний простір.

Удосконалення документної інформації вимагає більш швидкого процесу інформатизації архівної справи. До ключових напрямів організації доступу до інформації належить переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів, результатом чого має стати створення Національного електронного фондового каталогу, створення єдиної автоматизованої системи науково-довідкового апарату в архівах України.

Значним досягненням у сфері інформатизації архівної справи слід вважати створення державними архівами власних веб-сайтів, публікацію на сайті Державної архівної служби путівників та архівних довідників у електронному вигляді, проведення Інтернет-виставок.

Веб-сайт архівної установи можна умовно назвати новим видом архівного довідника – комплексним електронним довідником оперативного характеру. Відповідно до Основних правил роботи державних архівів України, [9] веб-сайт архівної установи має містити обов'язкові структурні елементи. Проте, здійснивши порівняльний аналіз структури та інформаційного наповнення веб-сайтів центральних державних архівів, можемо дійти висновку, що сайти Центрального державного історичного архіву (м. Київ) [14] та Центрального державного історичного архіву (м. Львів) [15] не містять всі обов'язкові елементи і мають не дуже зручний для користувача інтерфейс.

Узагальнюючи, можемо зазначити, що основна мета діяльності архівних установ полягає у забезпеченні користувачів первинною і вторинною інформацією, що міститься у архівних документах, шляхом надання трьох рівнів доступу до документів НАФ України – фізичного, інтелектуального і соціально-правового. Інформатизація значно розширює інтелектуальний доступ до архівної інформації, оптимізує її опрацювання. Ключовими напрямками організації доступу до інформації визначено переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів, результатом чого має стати створення Національного електронного фондового каталогу з подальшим наданням доступу до нього через інтернет, а також створення єдиної автоматизованої системи науково-довідкового апарату в архівах України. Саме цим шляхом рухаються провідні архівні служби і національні архіви країн світу.

Використана література

1. Архівні установи України : довідник / автори-укладачі О.І. Алтухова, С.І. Андросов, Л.С. Анохіна та ін. ; редкол. : О.С. Онищенко, Р.Я. Пиріг, Л.А. Дубровіна та ін. ; упоряд. : Г.В. Боряк, С.Г. Даневич, Л.А. Дубровіна та ін. ; Державний комітет архівів України, Міністерство культури і мистецтв України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України. – К., 2000. – С. 41-42.

2. Боряк Г.В. Інформатизація архівної галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів / Г.В. Боряк // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – К., 2004. – Ч. 2. – С. 4-9.
3. Ващекин Н.П. Информационная деятельность и мировоззрение / Н.П. Ващекин, Ю.Ф. Абрамов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1990. – 296 с.
4. Доступ до архівних документів: законодавство і практика / Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2010 р. – 416 с.
5. Дубровіна Л.А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л.А. Дубровіна // Студії з архівної справи і документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6-17.
6. Загорецька О.М. Виконання запитів у архівних установах / О.М. Загорецька // Секретар-референт. – № 3. – 2011. – С. 6-13.
7. Лозицький В.С. Національний архівний фонд як складова частина інформаційних ресурсів суспільства / В.С. Лозицький // Архіви України. – 2004. – № 3. – С. 51-52.
8. Меньківська Н.С. Інформаційна діяльність державних архівів : сутність та визначення / Н.С. Меньківська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журн. – К. : Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, 2009. – С. 51-55.
9. Основні правила роботи державних архівів України / Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2004. – 334 с.
10. Підсумки діяльності у 2009 році та пріоритети на 2010 рік / Державний комітет архівів України. – К., 2009. – 55 с.
11. Підсумки діяльності у 2010 році та пріоритети на 2011 рік / Державний комітет архівів України. – К., 2010. – 65 с.
12. Реєстр розсекречених архівних фондів України : міжархів. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД ; упоряд. С.Л. Зворський. – К., 2009. – 244 с.
13. Христова Н.М. Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920-1990 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Н.М. Христова ; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – К., 1999. – 17 с.
14. Офіційний веб-сайт Центрального державного історичного архіву України, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cdiak.archives.gov.ua/>
15. Офіційний веб-сайт Центрального державного історичного архіву України, м. Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsdial.archives.gov.ua/>

I.A. Serhejeva

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА СЕМЕНА АКИМОВИЧА АН-СЬКОГО В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті розкритий склад і зміст документальної спадщини видатного письменника й етнографа Семена Ан-ського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. На основі детального аналізу архівних документів та публікацій 20-х рр. ХХ ст. встановлено кількісний та інформаційний склад документів, проведено атрибуцію раніше не введених у науковий обіг документних комплексів, виконана реконструкція частини історичного фонду С. Ан-ського, яка нині є у фондах ІР.

Ключові слова: документальна спадщина, С. Ан-ський, архів С. Ан-ського, музей Єврейського історико-етнографічного товариства, реконструкція зібрання документів.

I.A. Serhejeva

DOCUMENT HERITAGE OF SEMEN AKYMOVYCH AN-S'KYJ IN THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS OF THE NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE NAMED AFTER V.I. VERNADS'KYJ

This article deals with the structure and content of the documentary heritage of the famous writer and ethnographer Semyon An-sky in the collections of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. Based on a detailed analysis of archival documents and publications 20-ies of XX century established quantitative and information structure of documents held attribution previously introduced into scientific circulation document their systems, Reconstruction of historical fund S. An-sky, which are now in the collections of IP.

Keywords: documentary heritage, S. An-sky, Archive S. An-sky, the Museum of the Jewish Historical-Ethnographic Society, reconstruction collection of documents.

Семен Акимович Ан-ський (Шлойме Зайнвіл Раппопорт) – письменник, громадський діяч і етнограф східноєвропейського єврейства, творець і перший директор Єврейського етнографічного музею в Петербурзі.

Особистість С.А. Ан-ського неймовірно багатогранна й складна. Широкий культурній громадськості він відомий як автор світового бестселера – драми «Дібук», історикам, фольклористам та етнографам – як організатор і беззмінний керівник етнографічних експедицій з вивчення «смути осілості» й автор численних літературних публікацій народних сказань і легенд. Водночас, ніби поза кадром залишаються його політична і соціальна активність, велика організаторська робота зі створення та видання російсько-єврейських періодичних видань і, особливо, з організації Єврейського музею (Музею Єврейського історико-етнографічного товариства) в Петрограді-Ленінграді. Ще менш відома робота С. Ан-ського зі створення і

подальшого функціонування унікального Архіву Єврейського історико-етнографічного товариства (надалі використовуємо усталену російську аббревіатуру – ЕИЭО).

Документи, створені в результаті життя і діяльності С. Ан-ського (творчі матеріали, листування, ділові папери), а також зібрані письменником і етнографом в особистому архіві матеріали, розкривають історію і культуру євреїв в Україні і Росії, політичні події кінця XIX – початку XX ст., історію Першої світової війни, історію журналістики, театру, світової культури. Крім особистого архіву, що нараховував понад 4 тис. документів, є досить значна не тільки в кількісному, але й інформаційному значенні документальна спадщина Ан-ського, представлена його листами різним діячам культури Російської імперії, друзям і колегам, яка відклалась в їх особових фондах у різних архівосховищах світу. Тому, на мій погляд, актуальним є завдання максимально повного відновлення архівної та документальної спадщини Ан-ського. Безумовно, не йдеться про відновлення архіву як єдиного комплексу документів, що зберігаються в одному місці. Завдання має бути поставлене як організація роботи зі створення бази даних та на рівні системи каталогів, путівників і покажчиків. Створення максимально повного зводу документів, що знаходяться зараз у різних архівах та бібліотеках різних країн, надасть можливість дослідникам використовувати багатющу спадщину Ан-ського найбільш продуктивно.

Ця стаття присвячена огляду фондів НБУВ, у яких відклалися як документи з особового архіву Семена Ан-ського, так і матеріали, зібрані С. Ан-ським в архіві та музеї Єврейського історико-етнографічного товариства в Петербурзі-Ленінграді. Слід відразу зауважити, що цей огляд не може претендувати на абсолютну повноту з огляду на те, що, більш ніж імовірно, існує ще деяка кількість листів Ан-ського (етнограф вів досить активне листування з багатьма особами та організаціями) різним кореспондентам, що відклалися в їхніх фондах або в різних зібраннях і які досі не виявлені. При цьому окремі листи можуть бути досі неідентифікованими з огляду на різні обставини: по-перше, вони можуть бути підписані не тільки повним ім'ям, але й псевдонімами, а то й зовсім бути без будь-якого підпису; по-друге, написані на їдиш або івриті, тому не завжди повністю та достовірно описані.

1924 р. в журналі «Еврейская старина» Ф. Шаргородська, співробітниця Єврейського історико-етнографічного товариства, опублікувала статтю «О наследии Ан-ського», в якій детально розкрила склад архіву на час публікації, систематизувала документи і стисло описала комплекси [28]. Відповідно до опису Шаргородської, архів С. Ан-ського складався з 4795 одиниць зберігання (без документів і матеріалів, що належали іншим особам, зібраних Ан-ським в особовому архіві). Хронологічні рамки: початок 1880-х – 1919 рр., Тобто, від початку співпраці молодого письменника з російськими народницькими журналами до часу, коли він змушений був залишити Росію, рятуючись від післяреволюційного «червоного терору» [20].

Ф. Шаргородська підготувала публікацію на основі попереднього опису архіву, зробленого після подій 1918 р. Цей рукопис зберігся і знаходиться в архіві Інституту сходознавства Російської академії наук у Петербурзі.¹ Ще один опис архіву Ан-ського у 1920-1922 рр. склала С.Р. Коцина (1899-1919 рр. – завідувачка бібліотечної комісії Товариства для поширення освіти між євреями в Росії, з 1919-1922 рр. – голова ради Єврейського народного університету в Москві) [3].

На початок 1924 р. більша частина архіву, зібраного письменником і етнографом (за винятком незначної кількості документів і підготовчих матеріалів до книги «Руйнування Галичини», які Ан-ський зміг вивезти з революційного Петрограда) перебувала в Петрограді в музеї Єврейського історико-етнографічного товариства.

Як зазначає в статті Ф. Шаргородська, «Духовну спадщина Ан-ського розпорошено по тих місцях, де він знаходив притулок під час своїх поневірянь. Маса рукописів, листів, записників та інші матеріали залишилися також і в приміщенні Історико-етнографічного товариства, де він жив останні роки» [28, 306]. Після систематизації та опису архіву, що знаходився в ЕИЭО, Шаргородська розділила документи на такі відділи: «I. Біографічний, II. Рукописи художньо-літературні та ін. (починаючи з 80-х рр. до теперішнього часу), III. Історико-етнографічні матеріали, IV. Матеріали воєнного часу 1914-17 рр., V. Матеріали революційного часу (з 1917 р. до від'їзду Ан-ського 1918 р. з Петрограда), VI. Чужі матеріали, що зберігалися у Ан-ського» [28, 306].

Хронологічні рамки архіву Ан-ського, описаного Ф. Шаргородською, – 80-і рр. XIX ст. – 1918 р. найбільш раннім документом є лист до Хаїма Житловського, написаний при щоденнику на початку 80-х рр. Далі – лист до того само адресата з Парижа, датований 1894 р. Останні документи датуються 1917-1918 рр.

Шаргородська зазначає, що у складі архіву Ан-ського у ЕИЭО зберігалися 2327 листів і 272 телеграми, 3 записники, а також схематичний начерк автобіографії (віднесені до розділу «Біографічних матеріалів»). Із вказаної кількості документів – 613 – листів особистого характеру, 350 – літературного, отримані з різних видавництв, редакцій і від письменників, 259 листів про лекційну та громадську діяльність, 586 – «історико-етнографічного характеру» і 109 – листи Ан-ського різним особам [28, 306 – 307]. Ф. Шаргородська досить докладно розкриває зміст автобіографічної нотатки, що представляє схематичний начерк (без початку і кінця), в якому йдеться про роботу Ан-ського у майстерні в 80-і рр., на шахтах, «виселення звідти і про перебування у босяків в Катеринославі». У цих само нотатках вказані літературні твори, зустрічі письменника в літературному світі, в т. ч. і з Глібом Успенським. Згадується листування з ідеологом російського народництва, робота з Петром Лавровим і життя в Берні, куди Ан-ський переїхав із Парижа після смерті Петра Лавровича. Далі автор записки згадує про

своє «повернення до єврейства» і повернення до Росії після революції 1905 р., роботу в Єврейському літературному товаристві, лекційних поїздках і роботу в санітарних загонах під час Першої світової війни. Закінчуються автобіографічні нотатки часом двох революцій 1917 р. в Росії і подіями 1918 р. З огляду на переказані Шаргородською події, автобіографія була написана С. Ан-ським десь у другий половині 1918 р. до від'їзду з революційного Петрограда. На жаль, цей документ досі не знайдений ні в одному з архівів, у яких на сьогоднішній день виявлені документи С.А. Ан-ського.

Із розділу біографічних матеріалів Шаргородська виділяє рукописи Ан-ського про життя серед шахтарів Катеринославської губернії, документи та спогади про вплив ідей «Гаскалі» (єврейського просвітництва) на становлення письменника і подальшу еволюцію від російського народництва до культурнаціоналізму. «... Юнак, що народився і виріс у гущі єврейського життя, здійснив досить парадоксальну еволюцію; – писав С. Ан-ський, – книги єврейською мовою владно і бурхливо відірвали мене від старого єврейства з його традиціями, вселили ненависть і презирство до його традицій і штовхнули до російської грамоти, щоб потім російською мовою відчувати принади поезії старих історичних основ і традицій ...».

II розділ – за визначенням Шаргородської – «Рукописи художньо-літературні та інші (починаючи з 80-х рр. до теперішнього часу)», складався зі 184 рукописів єврейською та російською мовами. Серед цих документів нотатки про життя шахтарів і народну пісню, написані для «Русского багатства» і передані Глібу Успенському. Які ще документи знаходилися в цьому розділі можна тільки приблизно встановити, аналізуючи склад і зміст фонду С. Ан-ського в ІР НБУВ [26]. Шаргородська зазначає лише, що «деякі рукописи свого часу були надруковані ... про долю інших нічого сказати не можна, бо не існує повного зібрання творів Ан-ського, і з точністю не можна встановити, що надруковано і що ще чекає своєї черги» [28, 308].

До III розділу «Історико-етнографічні матеріали» Шаргородська відносить 618 документом (32 рукописи і 586 листів), які розкривають процес підготовки та роботи Етнографічної експедиції імені барона Горація Гінцбурга, організованої ЕИЭО та очолюваної С. Ан-ським. У цей само розділ поміщені і документи щодо створення музею та архіву етнографічного товариства, плани видань матеріалів, зібраних в експедиціях (у т. ч. і записи єврейського музичного фольклору). Згадуються і підготовчі матеріали до багатотомного видання «Євреї в їхньому побутовому та релігійному житті», задуманому, але так і не здійсненому Ан-ським. Шаргородська навіть вказує одиниці зберігання документів, систематизованих в архіві, не зазначаючи, щоправда, заголовків. Проте, цей опис дає можливість хоч частково, на основі сучасних досліджень документальної спадщини, реконструювати в цій частині зібраний Ан-ським архів.

IV розділ «Матеріали воєнного часу. 1914-1917 роки», як вказує автор публікації, «за нумерацією ... їх повинно було бути 1371» [28, 309], включає документи, зібрані Ан-ським під час роботи в санітарних загонах у Галичині та на Буковині для книги «Руйнування Галичини»,² листи (хоч Шаргородська в статті не згадує про нього окремо, але наводить цитату з одного листа Ан-ського), чорнові нотатки статей та звіти про роботу зі збирання матеріалів для музею. Окремо наводиться 502 документи, які позначені, як «залишилися неопрацьованими» [28, 309] і представляють собою опис фактів виселення євреїв із зони бойових дій, звинувачень у шпигунстві, практики взяття заручників, копії постанов і розпоряджень уряду і військових властей, документів судочинства і протоколів.

Згруповані в V розділі «Матеріали революційного часу» датуються 1917-1918 рр. Серед цих документів рукописні начерки статей для різних видань, підготовчі матеріали до всеросійському єврейському з'їзду, два зошити щоденників, численні розрізнені нотатки [28, 310].

Наприкінці статті Ф. Шаргородська зауважує, що вже після підготовки матеріалу до друку «... було знайдено багато рукописів і матеріалів Ан-ського. Внаслідок цього нумерація архіву змінена і не відповідає вищенаведеній ...» [28, 310]. Отже, встановити точну кількість документів архіву С. Ан-ського у ЕІЗО практично неможливо. Можна тільки говорити, що фонд за своїм складом перевищував цифру в 5000 одиниць і охоплював практично весь період творчої та наукової життя письменника, етнографа і громадського діяча.

Після закриття Товариства 1929 р. архів ЕІЗО, як і музей, [25] був розділений і відправлений у кілька сховищ. При цьому принцип, за яким поділялися документи, абсолютно незрозумілий. Будь-які документи, які б пояснювали причини, за якими матеріали архіву розподілялися саме таким чином, досі не виявлено. Залишається тільки припустити, що документи з архіву Ан-ського (за винятком листування) розподілялися відповідно до території та змісту: до Києва надійшли матеріали, які так чи інакше мають відношення до України; у Петербурзі залишилися матеріали, пов'язані з діяльністю Історико-етнографічного товариства, до Москви потрапили ті документи, які були пов'язані з літературною діяльністю фондоутворювача. Крім того, деяка кількість документів надійшли до архівосховищ Росії, в яких до середини 30-х рр. вже знаходилися особові фонди діячів культури та істориків, з якими Ан-ський перебував у листуванні. Ще частина матеріалів архіву потрапила в архів YIVO у Нью-Йорку в складі колекцій С. Дубнова, І. Черіковера, Х. Житловського.

Щодо архівів Москви та Вільнюса (звідки матеріали після Другої світової війни потрапили в Нью-Йорк і Єрусалим), то ймовірно, що Ан-ський сам привіз ці матеріали у Вільню та Варшаву в 1918-1919 рр.³ У Вільню письменник активно співпрацював з місцевим єврейським історичним товариством, фактично, на його основі створив Віленське історико-етнографічне товариство, пізніше назване його ім'ям [15].

Огляд фондів та документів, що відклалися в архівах Києва та пов'язаних з С. Ан-ським, побудований за принципом архівної практики організації фондів (особові фонди, фонди громадських організацій, колекції документів, зібрані за певними ознаками приналежності та принципами збирання). Фонди у огляді розташовуються за принципом історизму: першими представлені комплекси, що історичні склалися в єдині і цільні колекції та збирання. До таких відносяться особові фонди і фонди організацій. Далі – комплекси документів, і окремі документи, виявлені в різних документальних комплексах.

Найбільш значним і кількісно великим збиранням документів з архіву письменника і етнографа є особовий фонд Семена Ан-ського (Раппопорта) (Ф. 339), що зберігається у Відділі фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ) у Києві [12]. На сьогоднішній день у фонді знаходиться 1420 одиниць зберігання, що включають творчі матеріали, особисте і суспільне листування, колекційні матеріали і фотодокументи, матеріали, що розкривають громадську діяльність. Частина документів з архіву письменника і етнографа увійшли до складу фонду Кабінету єврейської культури ВУАН (Ф. 190). Один лист Дайховського – Ан-ському знаходиться в особистому фонді Шолом-Алейхема (Ф. 189 ІР НБУВ); кілька листів Ан-ського – Ісааку Лур'є знаходяться у складі колекції листування діячів єврейської культури та науки (Ф. 321, оп. 4 ОФІ ІР НБУВ) [11]. Склад і зміст цих фондів, за винятком листів Лур'є, які були ідентифіковані вже після публікації книги, детально розкриті в монографії «Архівна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» [26]. Автором дослідження, вперше в українській археографії, зроблено загальний аналіз усіх виявлених у фондах бібліотеки документів, безпосередньо пов'язаних з ім'ям С. Ан-ського.

Особовий фонд С. Ан-ського і документи, що знаходяться в інших фондах ІР НБУВ, за своїм змістом поділяються на чотири групи: творчі документи, документи, що розкривають громадську діяльність письменника і етнографа, листування і колекційні матеріали.

До першої групи належать творчі матеріали: авторські рукописи і машинопис з авторськими правками. Крайні дати – 1884-1918 рр., тобто, документи, які зберігаються в ІР НБУВ, охоплюють практично весь період творчості Ан-ського (за винятком його роботи над книгою «Руйнування Галичини», остаточний варіант якої був зроблений на їдиш у Вільно та Варшаві).

Найбільш ранніми є чернетки рукописів «Лавочка», 1884, Вітебськ, (Ф. 339, од.зб. 61; далі вказані тільки номер фонду та одиниці зберігання), «Повість» (на їдиш), 1885 р., підписана Соломон Раппопорт (339, 62), «П'єса на 5-ти діях», датована тим же роком та підписана «Николай Вытебинский» (нижче – Соломон Раппопорт; «Миколай Вытебинский – один із псевдонімів Ан-ського) (339, 66), «Задача», м. Почеп, 1891 р. (339, 59).

Кількісно найбільшу частину становлять рукописи статей, нотатки і конспекти, написані Ан-ським під час його перебування у Франції (1892-1904). Ці матеріали особливо важливі для розуміння еволюції соціальних і політичних поглядів письменника, саме в цей час він пройшов шлях від російського народника до соціал-революціонера і, нарешті – єврейського етнографа і фольклориста. Досвід соціологічних досліджень, надбаний у Парижі під керівництвом Петра Лаврова (особистим секретарем якого Ан-ський був упродовж 6 років) надалі був застосований етнографом при обстеженні єврейських містечок під час експедицій 1912-1914 рр. і роботи в санітарних загонах Земського Союзу⁴ під час Першої світової війни.

За документами цього періоду можна простежити і становлення Ан-ського-есера, одного з організаторів партії.

Друга за хронологією частина творчих матеріалів розкриває роботу Ан-ського-письменника і етнографа після 1910 р., особливо в період 1912-1917 рр. Документи, що належать до періоду між 1906 і 1909 рр., практично не збереглися. 1909 р. велика частина архіву Ан-ського згоріла під час пожежі в готелі «Северная» в Петербурзі, де жив письменник. До документів, датованих після 1910 р., відносяться чернетки літературних обробок народних сказань і легенд, записаних у містечках «смуги осілості», авторські твори, плани досліджень і підготовки підсумкових статей. Слід відзначити й рукописи, які є планами і конспектами до лекцій з єврейської етнографії та плани-проспекти задуманого (але так і не здійсненого) Ан-ським багатотомного видання «Єврейська етнографія».

Збереглися також документи, що розкривають підготовку однієї з головних книг Ан-ського – «Руйнування Галичини» – опис історичних подій у Східній Галичині у період Першої світової війни. Книга була практично готова до 1918 р., автор уже вів переговори з видавництвом «Шаббад», але обставини склалися так, що Ан-ський змушений був тікати з Росії. Тільки 1925 р., вже після смерті письменника, вона була опублікована на їдиш у повному зібранні творів, виданому у Варшаві. 2004 р. ця праця Ан-ського вийшла у перекладі англійською в США (переклад, вступ та коментарі Йоахіма Неугрошеля) [16].

За змістом рукописи, які відклалися у фондї 339 – це записи і спогади про зустрічі з населенням у районах бойових дій російської та німецької армій, соціальні дослідження стану населення і організації допомоги, роботи Санітарних загонів. Слід відразу зазначити, що переважно рукописи не є документальними або офіційними джерелами інформації, а відносяться, передусім, до авторської інтерпретації подій, відображають сприйняття письменником подій, його внутрішні переживання. Тому для істориків не можуть бути об'єктивним джерелом, будучи, водночас, дуже важливими свідцтвами для розуміння реальності, що мала місце в зоні бойових дій, але не відображеної в офіційних зведеннях і

донесеннях. Ці записи можна швидше віднести до жанру наративних джерел, записів очевидця або мемуаристики.

У фонді 321, оп. 3 – Товариство для поширення освіти між євреями в Росії (російська історична аббревіатура – ОПЕ) – відклалися документи періоду Першої світової війни: доповіді з місць подій, спогади, листи з проханням про допомогу, свідчення очевидців тощо. Очевидно, що ці документи були зібрані раніше в архіві Ан-ського у ЕИЭО в розділі «Світова війна» і, за твердженням Шаргородської, готувалися письменником для книги «Руйнування Галичини» [2]. Вірогідно, що саме ці документи описує Ф. Шаргородська в своїй публікації і навіть зазначає, що таких документів, зібраних у архіві письменника, було 502 одиниці [28, 309].

Не менш цікава для дослідників частина особового фонду С. Ан-ського, в якій відклалися документи епістолярного характеру (понад 1000 листів), що охоплюють період 1907-1918 рр. Ці документи згруповані і детально описані у вже згадуваному дослідженні [26], розділені за змістом на 5 груп: листи Ан-ського, офіційне листування, особисте, ділове листування та листи інших кореспондентів.

У першій групі необхідно згадати листи Ан-ського Володимирі Гінзбургу [22], що розкривають підготовку і роботу Єврейської етнографічної експедиції імені барона Горація Гінцбурга (1912-1914). Два листи, присвячені організації допомоги біженцям з району бойових дій (1914), ще два – історію написання і постановки драми С. Ан-ського «Дібук». Причому треба відзначити, що саме ці листи дали можливість абсолютно достовірно встановити дату написання драми і мову первинного тексту [23].

Серед листів, які розкривають історію створення та постановку широко відомої драми, необхідно згадати 3 листи журналіста Івана Джонсона, адресовані С. Ан-ському [7].

Організації та роботі Етнографічних експедицій 1912-1914 рр. присвячене листування з бароном Володимиром Гінзбургом, етнографом Самуїлом Вайсенбергом та співробітником ЕИЭО, секретарем Експедиції Ісааком Вайнштейном [8].

Не менш важливими документами про роботу експедицій є Інвентарна книга фольклорного архіву З.А. Кисельгофа, датована 1912-1913 рр. [5] Цей документ надійшов до ІР НБУВ серед документів Кабінету єврейської культури (який ще називають Кабінетом М. Береговського), тому при формуванні і опрацюванні документів був описаний не у особовому фонді Ан-ського, а у ф. 190. Значення цього документа для дослідження історії єврейських етнографічних експедицій 1912-1914 рр. важко переоцінити, адже саме завдяки ретельним і деталізованим записам в інвентарній книзі стало можливим виписати маршрут експедицій і виконану нею роботу зі збирання музичного фольклору.

У книгу «Документальна спадщина С. Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» не ввійшли листи етнографа, адресовані його колезі та другу

Ісааку Лур'є. Документи були виявлені і описані у складі ф. 321, оп. 4 [11] вже після того, як дослідження вийшло друком. Ці документи, датовані 1916-1918 рр., розкривають спільну роботу Ан-ського і Лур'є з організацією Єврейського етнографічного музею в Петрограді, роботу зі створення експозиції, публікації матеріалів, зібраних під час експедицій.

Офіційне листування містить документи, пов'язані з громадською і лекційною діяльністю Ан-ського, хронологічно охоплює період після його повернення до Росії (1906) і до часу другої еміграції (1918). Серед листів особливо цікаві документи, пов'язані з роботою в Товаристві єврейської народної літератури, Товаристві єврейської народної музики, Єврейському історико-етнографічному товаристві, співпраці письменника як організатора та редактора російсько-єврейського періодичного видання «Єврейский мир». Уже після публікації дослідження, присвяченого фонду Ан-ського, при опрацюванні документів із зібрання листування (Ф. 321, оп. 4) були виявлені листи Ан-ського до відомого письменника Давида Айзмана, які розкривають нові подробиці роботи з «Єврейским миром» [10].

До розділу «Ділове листування» відносяться документи, що розкривають різні аспекти роботи Ан-ського у різних установах, підготовку експедицій, лекційну діяльність, а також роботу зі створення Єврейського музею.

Серед листів, що передбачено розділом «Особисте листування», – листи дружини Ан-ського Еди Глезерман, його родичів і друзів. Здебільшого це листи глибоко особистого характеру і, по-перше, не становлять інтересу для істориків та етнографів, а по-друге, з етичних міркувань не можуть бути детально представлені громадськості [17].

У складі колекційних матеріалів фонду знаходиться папка «Альбом Єврейської художньої старовини. Том 1» [1]. Цей документ варіант додрукарської підготовки (висловлюючись сучасною мовою – оригінал-макет) Альбому, підготовленого С. Ан-ським до публікації 1918 р. і містить друкарські відбитки і репродукції ілюстрацій до італійської Агади Шел Песах (XV ст.), художньо декоровані Мізрахім, Ктубот, Пінкасім, Шивіті та інші зразки народної художньої творчості [18]. Також у цьому розділі представлено зібрані Ан-ським листівки з портретами видатних діячів, альбом фотографій учасників Ковенського з'їзду єврейських громадських діячів, інші матеріали.

Серед фотографій у фонді Ан-ського є кілька його портретів, здебільшого приватного характеру, фотографії знайомих, родичів і друзів.

У фонді 190 (Колекція документів Кабінету єврейської культури ВУАН) відкриті кілька рукописів С. Ан-ського періоду 1917-1918 рр. Це, передусім, щоденник, датований першою половиною 1917 р. (слід відразу зауважити, що протягом усього життя письменник вів найдокладніші щоденники, в яких практично щодня записував події, зустрічі, враження) [13]. Щоденникові записи з фонду відображають діяльність Ан-ського у Петрограді після лютневої

революції 1917 р.: участь у виборах до Установчих зборів, політичні процеси і мітинги, складання політичної програми єврейської фракції, зустрічі з різними учасниками подій. Водночас у щоденнику міститься інформація про підготовку видання «Альбому єврейської художньої старовини» [18], роботу з організації, точніше – відновлення Єврейського музею при Єврейському історико-етнографічному товаристві в Петрограді. У статті Шаргородської вказано, що до цього періоду відносяться два зошити щоденників [28, 310], але в описі документів, який вона ж зробила трохи згодом, згадка про ці щоденники відсутня.

У Ф. 190 знаходяться і кілька чернеток публіцистичних статей С. Ан-ського періоду між лютневою і жовтневою революціями 1917 р. (у т. ч. і згаданий Ф. Шаргородської рукопис «Революция революций») [6], які розкривають політичну позицію письменника, його ставлення до подій того часу, політичних партій і окремих історичних персоналій. Статті готувалися Ан-ським для публікації в газетах «Дело народа» і «Дело революции», що видавалися партією есерів у 1917-1918 рр. Чому ці документи відклались у ф. 190, можна лише висловити припущення. Можливо, при формуванні фондів у Відділі рукописів ВБУ в 30-і рр. ХХ ст. матеріали були віднесені до документів, що збиралися в архіві Інституту єврейської пролетарської культури за принципом приналежності до революційного часу. Принаймні, жодного іншого пояснення, чому вони не ввійшли до складу особового фонду Ан-ського, віднайти неможливо.

Серед документів з особового фонду Шолом-Алейхема (Ф. 189) знаходиться лист Дайховського, написаний 1915 р. і адресований С. Ан-ському. Кореспондент повідомляє, що Шолом-Алейхем, що знаходиться на момент написання листа в Норвегії, тяжко хворий і потребує допомоги, тому просить Ан-ського, не відкладаючи, організувати допомогу письменнику. Дослідивши документи із ІР НБУВ, можна стверджувати, що практично всі документи з фондів НБУВ, за винятком листа Дайховського (хоча, можливо, цей лист також був в архіві ЕИЭО, а до фонду Шолом-Алейхема потрапив через ім'я письменника) та музичного зібрання (за винятком його частини, датованої 1912-1914 рр.), раніше перебували в особовому архіві письменника в Петрограді-Ленінграді, були описані та пронумеровані Ф. Шаргородською.

Окремо слід відзначити Ф. 322 ІР «Єврейський музичний фольклор», в якому відклалися колекція фонозаписів, нотних і текстових розшифровок народних пісень, записаних Ан-ським і учасниками Етнографічної експедиції безпосередньо від інформантів у 1912-1914 рр. [24].

Матеріали фоноархіву надійшли до бібліотеки пізніше за інші, тільки на початку 50-х рр. ХХ ст. після ліквідації Кабінету єврейської культури АН УРСР. В описі документів у архіві Ан-ського та в публікації Ф. Шаргородської музичні матеріали не згадуються, але В. Лукін у статті «Фонд єврейського історико-етнографічного товариства в центральному державному

історичному архіві Ленінграда» [19], вказує, що на 1923 р. в музеї ЕИЭО були представлені «... у музичному відділі експозиції – фонографічні записи єврейського музичного фольклору (340 валиків). Відомо, що до моменту розформування архіву та музею Товариства експедиційні записи 1912-1914 рр., нотні та текстові розшифровки, зроблені Ю. Енгелем, З. Кісельгофом і, пізніше – С. Маггід знаходилися також у складі архіву ЕИЭО і музею (принаймні, вони згадуються у звітах про роботу Товариства та в переліках зібрань в його архіві та музеї. Л. Шолохова у своєму дослідженні матеріалів та документів, що зберігаються у ф. 322 ІР НБУВ [29], вказує 361 запис 1913 р. і 28 – з особистої колекції Ю. Енгеля (датовані 1912 р.).⁵ Крім того, є ще записи, зроблені І. Лур'є в Палестині (69 записів) та передані ним у ЕИЭО. Таким чином, загальна кількість записів, зафіксованих у інвентарних книгах експедицій товариства, становить 458 од. Якщо врахувати, що на одному валику записані від 1 до 3 музичних треків, то можна говорити, що практично всі валики з музичного відділу музею надійшли до Києва. Центральне місце в експедиційних записах займають хасидські пісні і нігунім (що й зрозуміло, оскільки роботи проводилися в містечках Київської, Волинської та Подільської губерній, де вплив хасидизму був особливо сильним). Світських народних пісень було записано відносно небагато, значно більше записів інструментальної (в т. ч. і клезмерської музики) записів синагогальної літургії та паралітургічних співів [29, 14].

Слід одразу зазначити, що в описах архіву Ан-ського (ані в рукописі, ані в публікації в «Еврейской старине») ці матеріали не згадуються. Є тільки одна фраза: «Цінним у цьому сенсі, наприклад, в № 21 план спеціального збірника хасидсько-синагогальної весільної музики з її класичними представниками (клезмерами та ін.) з їхніми біографіями та фотографіями» [28, 308], яка дає підстави стверджувати, що зібрання музичного фольклору безпосередньо знаходилось у фондах музею або архіву Ан-ського в ЕИЭО. Водночас у звіті Етнографічного товариства за 1915 р. знаходимо: «До Історико-етнографічного товариства... означеної (*етнографічної* – *І.С.*) секції переходить уся музейна колекція Експедиції та всі етнографічні матеріали її, як то: валики з музичними записами, записи казок, легенд, пісень...» [20, 10].

І ще одне зібрання, дослідження якого, виконане останнім часом [27], знімає питання щодо його походження. Це зібрання пінкасім (записників єврейських громад), що зберігається в ІР НБУВ [4]. Археографічним дослідженням цих документів встановлено, що більша частина зібрання надійшла до Києва з архіву та музею ЕИЭО, а до того знаходилась у Ан-ського. Особливо це стосується художньо оздоблених пінкасім: на деяких із них збереглися рукописні розмітки та позначки, зроблені рукою етнографа при підготовці до публікації «Альбома єврейской художественной старины», інші згадуються у статті А. Ефроса, яка передувала публікації «Альбому» [30]. Деякі пінкасім (точніше, їхні титульні аркуші та оздоблені сторінки) у копіях, виконаних С. Юдовіним, збереглися у фонді графіки Музею Ізраїлю.⁶

Дослідження документальної спадщини Семена Ан-ського у фондах ІР НБУВ, порівняння описів документів та матеріалів безпосередньо з описом 20-х рр. ХХ ст. та публікації Ф. Шаргородської дає підстави стверджувати, що майже половина фонду письменника, який знаходився в Архіві Єврейського історико-етнографічного товариства до його ліквідації 1929 р., була передана до Києва і на сьогодні знаходиться в Інституті рукопису НБУВ. Завданням найближчого часу є створення комплексної бази даних, до якої увійдуть всі документи із різних фондів та колекцій бібліотеки.

Примітки

¹ Принагідно, висловлюю найщирішу подяку американському дослідникові Михайлу Крутікову, який люб'язно надав мені копію цього документа.

² Книга С. Ан-ського «*Khurbn Galitsie*» (Руйнування Галіції) вперше вийшла друком на їдиш після смерті автора у багатотомному зібранні його творів у Варшаві.

³ В кінці 1918 р. С. Ан-ський після розгону Установчих зборів у Петрограді та переслідувань есерів і кадетів, вимушений був тікати спочатку в Москву, а 1919 – у Вільно і потім у Варшаву.

⁴ Земський Союз – Всеросійський земський союз – був створений 1914 р. у зв'язку з початком Першої світової війни для координації зусиль земських органів у допомозі діючій армії та населенню медичними препаратами, продовольством та іншим.

⁵ В описі фонду 190 ІР НБУВ ці матеріали описані як колекція Ю. Енгеля, але, з огляду на зміст документів, це зібрання відноситься до матеріалів Етнографічної експедиції; ймовірно на початку 20-х рр. ХХ ст. Енгель забрав їх собі і використовував у роботі. Згодом, уже у 30-х рр., його вдова Антоніна Енгель передала матеріали бібліотеці. З огляду на те, як документи надійшли до сховища, вони й були описані не як матеріали експедиції Ан-ського, а як приватне зібрання.

⁶ Користуючись нагодою, хочу щиро подякувати співробітникам відділу графіки Музею Ізраїлю, які дали мені можливість працювати з колекцією Соломона Юдовіна у фондах Музею.

Використані джерела

1. Альбом єврейської художньої старовини. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 339, од. зб. 1335.
2. ВФЮ ІР НБУВ, Ф. 321, оп. 3, од.зб. 43 – 418.
3. ДА РФ, Ф. Р-9535. Коцина С.Р. 1903 -1934, 81 од.зр.
4. Зібрання пінкасім. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 321, оп. 1.
5. Інвентарна книга фольклорного архіву Кісельгофа З.А. ІР НБУВ, ф. 190, од.зб. 186.
6. ІР НБУВ. Ф. 190, од.зб.20.
7. Листи Джонсона І. – Ан-ському С. – ВФЮ ІР НБУВ, ф. 339, од.хр. 427.
8. Листи І.-Л. Вайнштейна – С. Ан-ському. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 339, од.зб. 197 – 208.
9. Листи С. Вайсенберга – С. Ан-ському. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 339, од.зб. 211 – 214 л.
10. Листи С. Ан-ського – Давиду Айзману. ВФЮ ІР НБУВ, ф. 321, оп. 4, од.зб. 495 – 525.
11. Листи С. Ан-ського – І. Лур'є. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 321, оп. 4, од.зб. 1006 – 1015.
12. Особовий фонд Семена Акимовича Ан-ського (Раппопорта) ВФЮ ІР НБУВ, ф. 339 –
13. Щоденники С. Ан-ського. – РДАЛІМ. Ф. 2583, оп. 1, од.зб. 4,5.

Використана література

14. Ivanov V. An-sky, Evgeny Vakhtangov, and The Dibbuk / V. Ivanov //The Wolds of S. An-sky: A Russian Jewish Untellectual at the Turn of the Century. – Stanford, California, 2006. – P. 266 – 280.

15. Kuznitz C. An-sky's Legacy: the Vilna Historic-Ethnographic Society and the Shaping of Modern Jewish Culture / C. Kuznitz // The Wolds of S. An-sky: A Russian Jewish Intellectuals at the Turn of the Century. – Stanford, California, 2006. – P. 320 – 345.

-
16. *The Enemy at His Pleasure: a journey through the Jewish pale of settlement during World War I* / S. Ansky: Edited and translated by Joachim Neugroschel. – N.-Y., 2004. – 327 p.
  17. Завещание Семена Ан-ского // Еврейская старина, 1924.
  18. Канцедикас А. Альбом еврейской художественной старины Семена Ан-ского / А. Канцедикас, И. Сергеева. – М. : Мосты культуры, 2001. – 335 с.
  19. Лукин В. Фонд Еврейского историко-этнографического общества в Центральном государственном историческом архиве Ленинграда / В. Лукин // Исторические судьбы евреев в России и СССР: начала диалога. Сб. статей / Отв. ред. И. Крупник. – М., 1992. – С.245 – 261.
  20. Мельгунов С.П. Красный террор в России. 1918 – 1923. / С.П. Мельгунов. – М. : СП «РУССО», 1990. – 208 с.
  21. Отчет Еврейского Историко-этнографического общества за 1915 год. – СПб, 1916. – С. 10.
  22. Переписка барона Гинцбурга и С. Ан-ского по поводу этнографических экспедиций в черту оседлости / Публ. и комментарии И. Сергеева // *Ab Imperio*. – Казань, 2003. – № 4. – С. 429 – 473.
  23. Сергеева И. «...Если пьеса хорошая – ее и через 50 лет будут ставить без моего содействия...» «Диббук» Семена Ан-ского / И. Сергеева // Доля еврейських громад Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття / Зб. Наукових праць. Матеріали конференції 26-28 серпня 2003 р. – К., 2004. – С. 344 – 360.
  24. Сергеева И. Фоноархив еврейской народной музыки: история, содержание фондов и перспективы развития / И. Сергеева // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження рукописних та бібліотечних фондів. Вип. 12. – К., 2007 – С. 80 – 92.
  25. Сергеева И.А. «...Эта коллекция является неповторимой и единственной в мире...». Судьба Музея Еврейского историко-этнографического общества после 1917 года / И.А. Сергеева // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження рукописних та бібліотечних фондів. Вип. 13. – К., 2009. – С. 196 – 223.
  26. Сергеева И.А. Архивна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / И.А. Сергеева. – К. : Дух і Літера, 2006. – 544 с.
  27. Сергеева И.А. Записні книги еврейських громад у фондах НБУВ / И.А. Сергеева, О.О. Хамрай // Орієнтальні студії в Україні: До ювілею Л.В. Матвєєвої. Зб. наук. праць. – К., 2010. – С. 452 – 463.
  28. Шаргородская Ф. О наследии Ан-ского / Ф. Шаргородская // Еврейская старина. – СПб., 1924. – Т. XI. – С. 306 -311.
  29. Шолохова Л. Фоноархив еврейского музыкального наследия: Коллекция фонографических записей еврейского фольклора из фондов Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского: Аннотированный каталог фоноцилиндров, нотных и текстовых расшифровок / Л. Шолохова. – К. : НБУВ, 2001. – 843 с.
  30. Эфрос А. Лампа Аладина / А. Эфрос // Еврейский мир. – М., Б.г. – Кн. 1. – С. 297 – 310.

**АРХІВНА СИСТЕМА КАНАДИ І ЇЇ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ:
НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ІНТЕГРАЦІЯ
ТА УДОСТУПНЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ**

Розглянуто структуру архівної справи Канади, основні загальнонаціональні ресурси її архівної спадщини, специфіку архівного досвіду. Автор вивчає розвиток інтеграції у створенні національної мережі, її дескриптивної стандартизації та методичного забезпечення, структуру даних, стан інформатизації та документальний склад.

Ключові слова: архівна справа Канади, електронні ресурси архівної справи, архівна мережа Канади.

P.F. Stoian

**ARCHIVAL SYSTEM OF CANADA AND ITS ELECTRONIC RESOURCES:
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ASPECTS, INTEGRATION AND MAKING
INFORMATION ACCESSIBLE**

The article analyzes structure of archival science of Canada, main all-national resources of its archival heritage, specificity of archival experience. The author deals with integration development of national network creation, its descriptive standartization and methodological provision, structure of data, condition of informatization and document content.

Keywords: archival science of Canada, electronic resources of archival sphere, archival network of Canada.

Електронні інформаційні ресурси та Інтернет останнім часом завоювали масштабний інформаційний простір в усьому світі, проникли в усі сфери життя, створили нове інформаційне гуманістичне середовище, яке в такий прогресивний спосіб забезпечує права на інформацію та вільний доступ до необхідної користувачу інформації. Відбулося виникнення веб-сайтів різних офіційних та неофіційних організацій та окремих осіб як електронних документально-інформаційних систем. Офіційні архівні організації займають у цьому процесі важливе місце. Вони допомагають владним структурам та громадським організаціям виконувати свої суспільні обов'язки, розвивати зв'язки з громадськістю, міжнародною спільнотою, розбудовувати інформаційний простір держави, задовольняти суспільні потреби за допомогою електронних ресурсів. Найбільший інтерес для українського документознавства та архівознавства становлять ресурси офіційних та громадських архівних організації, що на сьогодні існують у світі, аналіз досвіду формування і змісту ресурсів, вивчення складу комплексів електронних документів, інформаційної структури.

Архівна справа будь-якої країни сьогодні тісно пов'язана із формуванням електронних ресурсів як адміністративної діяльності, так і безпосередньо спадщини – колекцій та зібрань, розширенням доступу та відображення у мережі Інтернет. Тому актуальним завданням архівної науки є вивчення розвитку архівних інформаційних ресурсів зарубіжних країн.

Мета статті – охарактеризувати електронні ресурси архівної системи Канади та принципи їхнього представлення. Певне значення це має і для бібліотекознавства, оскільки в Канаді колекційні фонди бібліотек та архівів розглядаються історично як цілісні колекції.

Канада є країною, що була лідером у створенні дескриптивних стандартів у галузі архівного описування та формування електронних ресурсів, сьогодні вона є зразковою щодо інформатизації в архівній сфері. Вивчення її досвіду є безумовно важливим для українського архівознавства та документознавства.

Архіви Канади були об'єктом дослідження в українській історіографії, однак, лише з боку вивчення архівної україніки, що ґрунтовно представлена у дослідженнях І. Матяш, Б. Кравченка, Я. Розумного.

Короткий анований довідник архівних матеріалів з історії України в Канаді видавалися в Канадському інституті українських студій Альбертського університету директором Інституту Б. Кравченком 1990 р. і містить попередній перелік інституцій, що мають збірки рукописної україніки, охоплює 21 колекцію з двох державних архівів, двох бібліотек та двох громадських організацій [5]. Українські архіви Вінніпегу (кілька архівних колекцій при установах, організаціях та церковних парафіях та особисті та родинні) було оглянуто Я. Розумним [25].

У працях І.Б. Матяш «Архівна та рукописна україніка в Канаді» та «Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст» розглянуті теоретичні питання (історіографію та розвиток і зміст поняття «архівна україніка», з'ясовано типологію документів архівної україніки, що зберігаються в архівних установах Канади, розкрито зміст фондів канадських архівних установ, що зберігають документи з історії та культури України і українців [21; 22]. Довідник «Архівна україніка в Канаді», підготовлений нею разом з канадськими колегами, є важливим джерелом української архівним спадщини в Канаді [4].

Загальний огляд канадських українських архівів подає М.Г. Палієнко у працях «Українські архівні центри за кордоном» та «Архівні центри української еміграції», де вказуються основні українознавчі центри, де зберігаються бібліотеки, архіви, музеї, вказується склад архівних фондів установ, товариств, особових документі діячів [24; 23, 439-445]. А Т. Боряк загалом розкрила історію розвитку архівної україніки як напряду українського архівознавства та його стан на сучасному етапі [7].

Отже, вивчення архівної україніки в Канаді як українознавчого ресурсу вже активно розвивається. Разом з тим, сама архівна система та аспекти формування електронних ресурсів як організаційного, так і змістовного з точки зору дослідників, які цікавляться архівною історією Канади, не розглядалися в українській історіографії.

Джерельною базою дослідження є онлайніві публікації щодо історії та методології створення дескриптивних стандартів, досвід побудови єдиної інтегрованої мережі, зокрема, С. Гудвіна, Дж. Брауна і К. Харвей, М. Гош, а також портали та сайти Національного Архіву Канади – Бібліотеки та архіву Канади, Асоціації архівістів Канади, Рада Архівів Канади та територіальних рад архівів, національні та регіональні професійні асоціації, територіальні архіви та інші документальні сховища Канади.

Серед канадських дослідників архівної справи слід, передусім, назвати Скота Гудвіна, Президента Асоціації архівістів Канади (Association of Canadian Archivists, ACA), який аналізує розвиток архівної системи Канади і визначає її головні компоненти. Основними компонентами канадської архівної системи за його публікацією (2007), присвяченою ролі Асоціація архівістів Канади, є: Національний Архів Канади – Бібліотека та архів Канади (*Library and Archives Canada, LAC*), Рада Архівів Канади (*Canadian Council of Archives, CCA*), територіальні ради архівів, Асоціація архівістів Канади (*Association of Canadian Archivists, ACA*), національні і регіональні професійні асоціації, територіальні архіви та інші документальні сховища Канади, архівні професіонали [28].

Рада Архівів Канади (РАК) заснована 1985 р. і забезпечує координацію в рамках архівної системи Канади. Основними завданнями Ради є визначення національних пріоритетів; вироблення рекомендацій щодо роботи системи і її фінансування; розробка і сприяння реалізації програм архівного співтовариства; консультації; сприяння поліпшенню зв'язку між різними компонентами канадської архівної системи; донесення архівних потреб та інтересів до осіб, що приймають рішення, дослідників та широкої громадськості. До складу РАК входять такі комітети: Комітет стандартів (Standards Committee); Канадський комітет архівного опису (Canadian Committee on Archival Description); Комітет збереження (Preservation Committee); Комітет авторського права (Copyright Committee) [10].

Асоціація канадських архівістів (АКА) є громадською асоціацією, що була заснована 1975 р. і сьогодні представляє понад 600 архівістів у Канаді, зі штаб-квартирою в Оттаві. Місія АКА полягає у сприянні розвитку архівної професії, популяризації та розумінню архівної спадщини Канади [6].

Бібліотека та архів Канади (БАК) – федеральна державна установа Канади, відповідальна за збір і збереження документальної спадщини цієї країни, текстів, зображень та інших документів, що відносяться до історії, культури і політики Канади. Архівні і бібліотечні

матеріали надходять від державних установ, національних громад та організацій, приватних дарувальників, а також завдяки системі обов'язкових примірників. Установа знаходиться в Оттаві. Була створена парламентом Канади 2004 р. і об'єднала в собі Національний архів Канади (створений 1872 р. як Державний архів Канади, перейменований 1987) і Національну бібліотеку Канади (створену 1953 р.). Під час поповнення колекцій бібліотеку передусім цікавлять матеріали, пов'язані з історією та культурою Канади. Тут зберігаються журнали, альбоми, архітектурні ескізи, артефакти, твори мистецтва, дитяча література, газети, періодичні видання, електронні публікації та записи, масова література, інформаційні бюлетені етнічних спільнот, белетристика і документальна література, фільми, урядові публікації, документи і веб-сайти, щоденники та особисті журнали, рукописи, глобуси, карти, мікрофільми, фотографії, вірші, портрети, раритетні книги, музичні партитури, альбоми для малювання, аудіо- та відеозаписи, марки, текстові архіви, трактати і дисертації, торговельні каталоги тощо [19].

Слід зазначити, що за останні роки канадська архівна система зазнала значного розвитку на шляху до реалізації координації різних архівних установ Канади. У тому числі ця ефективна координація стала можливою завдяки розвитку та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в архівну справу Канади. Були створені різноманітні довідкові архівні системи, які надають інформацію різного рівня узагальнення: окремі архівні установи, фонди і колекції, подокументний опис.

Основний «прорив» у створенні системи відбувся з 1985 по 1995 рр. У цей період закладено основні засади сучасного розвитку архівної системи Канади. На її розвиток було витрачено \$18 000 000 канадських доларів, архівами було опрацьовано 34 500 метрів текстових матеріалів, 4 000 000 фотографій, 160 000 карт і архітектурних креслень, і 104 000 годин звуку і рухомих зображень були. У рамках фінансування були розроблені «Правила для архівного опису» (Rules for Archival Description, RAD), розгорнуто програми збереження спадщини і професійного розвитку. Важливим досягненням стало те, що була створена інформаційна мережа канадських архівів (Canadian Archives Information Network, CAIN).

Основною метою створення інформаційної мережі канадських архівів (Canadian Archives Information Network, CAIN) була розробка технічної та методичної інфраструктури для забезпечення створення цифрових архівних ресурсів та онлайнове представлення документальної спадщини Канади. Головним підсумком цього проекту є побудова національного архівного порталу Ради Архівів Канади, на якому комплексно представлена інформація про архівну систему Канади та її інформаційні ресурси [14].

Проаналізуємо структуру та інформаційне наповнення офіційного сайту Ради Архівів Канади [10].

Першим структурним інформаційним блоком порталу є електронний путівник архівними установами Канади, який реалізований у вигляді пошукової системи, що надає вичерпну довідкову інформацію про архівні сховища Канади. Пошуковий запит, може включати ключові слова із назви, анотації або місця розташування архівної установи. Перший рівень представлення інформації в онлайн-путівнику надає стислий список архівних установ (назва, місце розташування, хронологічні межі документального фонду). Після обрання необхідного архівного фонду є можливість отримати вичерпну інформацію про архівну установу та її фонди за схемою:

- Назва (*Name*);
- Тип сховища (*Type of Repository*);
- Тематичний профіль (*Thematic*);
- Сайт (*Site*);
- Контактна інформація (*Contact information*);
- Часи роботи (*Hours*);
- Обсяги (*Volume*);
- Хронологічні межі (*Inclusive Dates*);
- Опубліковані відомості (*Published*);
- Фонди (*Collection*);
- Мета створення і завдання (*Mandate and Objectives*).

Другий структурний інформаційний блок сайту Ради Архівів Канади представлений комплексним ресурсом «Архіви Канади» – портал у минуле Канади (*Gateway to Canada's past*) [3]. Ресурс надає доступ до віртуальних експозицій підготовлених архівними установами Канади в рамках Програми оцифрування архівів (*Archival Community Digitization Program, ACDP*). Програма ACDP започаткована 2007 р. Бібліотеками та архівами Канади (*Library and Archives Canada, LAC*) [19] за сприяння Канадської Ради Архівів. Кошти надходять із Департаменту канадського спадщини (*Department of Canadian Heritage, <http://www.pch.gc.ca/eng>*) [11]. Фінансова допомога надається в архівні установи для оцифровки архівних документів. Проекти повинні пропонувати розробку та онлайн-публікацію унікального культурного змісту, доступного безкоштовно для користувачів [2].

Цифровий ресурс «Архіви Канади» має розвинуту багаторівневу пошукову систему: базу даних проектів, Інтернет-навігатор архівних установ, перелік цифрових проектів та віртуальних експозицій, інтерактивну карту архівних установ мережі проекту.

База даних надає можливості багатоаспектного пошуку за різними параметрами: територія, установа, тема, назви експозицій. Тематика створених електронних колекцій та виставок представлена такими розділами: архітектура; відпочинок та дозвілля; війна/військові;

дослідження, відкриття та подорожі; етнографія; жінки; закон і справедливість; імміграція; комунікації і журналістика, культурний плюралізм; література; медичне обслуговування; мистецтво; наука і технології; освіта; охорона природи; природні ресурси; релігія/духовність; сільське господарство; сім'я і особисте життя; соціальна історія; спорт; торгівля і промисловість; транспорт; уряд і політика тощо. Повний список назв архівних цифрових проєктів супроводжує стисла ілюстративна інформація і посилання до повної версії віртуальної експозиції. Структура запису кожного проєкту включає необхідні метадані, за якими є можливість його відшукати у базі даних:

- Установа (Institution);
- Провінція (Province);
- Дата створення (Creation date);
- Хронологічні межі (Coverage dates);
- Опис (Description);
- Навчальний ресурс (Educational resources);
- Мова (Language);
- Права (Copyright information).

Основні елементи опису електронних колекцій відповідають міжнародному стандарту метаданих Dublin Core Metadata Initiative (DCMI) для опису електронних інформаційних ресурсів, який є оптимальним з погляду на простоту його застосування і надання можливості побудови метаописів необхідної повноти. Крім того, важливою є універсальність цього стандарту, який передбачає опис будь-яких цифрових об'єктів та електронних ресурсів: бібліотечних, архівних, музейних, веб-сторінок [9] тощо. Стандарт містить 15 структурних елементів з відповідними множинами кваліфікаторів та пропонує правила опису загальних характеристик електронних інформаційних ресурсів, що відбивають вміст ресурсу (Title – Назва, Subject – Тема, Description – Опис, Type – Тип, Source – Джерело, Relation – Відношення), інтелектуальну власність (Creator – Створювач, Publisher – Видавець, Contributor – Співавтор, Rights management – Права, Coverage – Охоплення) та його стан (Date – Дата, Format – Формат, Identifier – Ідентифікатор, Language – Мова) [12].

Відповідно за запитом *ukrainian* (український) отримуємо список цифрових проєктів, які містять матеріали, що мають відношення до канадської української діаспори. Це такі віртуальні експозиції, як: «Українська Спадщина Саскачевана» (Саскачеванська рада у справах архівів і архівістів); «Досвід першої імміграції» (Університет Манітоби); «Жінки та освіта» (Університет Манітоби, Архів канадської української католицької архієпархії Вініпега); «Пам'ятки, пам'ятники і архітектурна спадщина Заходу» (Університет Манітоби, Архів канадської української католицької архієпархії Вініпега; Канадський архітектурний архів); «Престиж

прерій: як художники Західної Канади вплинули на канадське мистецтво» (Університет Манітоби, Художня галерея Вінніпега, Архів канадської української католицької архієпархії Вінніпега).

Віртуальні експозиції презентують опис фондів, у яких зберігаються документи за темою виставки, опис окремих колекцій та найбільш цінних документів. Експозицію супроводжує оцифрований матеріал, що дає змогу візуально ознайомитись з експонатами, отримати уявлення про архівні документи. Основи стандартизації підходів до створення якісних цифрових колекцій, що узагальнюють міжнародний досвід формування та публікації оцифрованих матеріалів провідними бібліотеками і архівами детально викладено у методичних матеріалах Національної організації з інформаційних стандартів США (*NISO, National Information Standards Organization*) [15]. Саме ці підходи до створення цифрових ресурсів рекомендовані канадською Програмою оцифрування архівів (ACDP).

Отже, «Архіви Канади» є інтегрованою розподіленою системою доступу до цифрових ресурсів архівної спадщини та історико-культурних фондів Канади. Такий спосіб організації комплексних інформаційних сервісів відповідає сучасним тенденціям створення інтегрованих інформаційних ресурсів, однією з форм якого є формування єдиного каталогу метаданих електронних колекцій, прийняти у Канаді.

Ще однією стратегічною метою створення інформаційної мережі канадських архівів (CAIN) була організація описування в електронному вигляді канадських архівних фондів за єдиними стандартами з подальшою інтеграцією цих каталогів у єдину архівну пошукову систему – онлайн-національний каталог архівних ресурсів Канади. За підсумками організаційної роботи протягом 2000-2003 проектом CAIN було охоплено приблизно 20% канадських архівних фондів, приблизно 50% установ із 800 архівів звітували про повне завершення робіт з описування фондів [14]. На сьогодні у загальнонаціональній системі для онлайн-пошуку доступно понад 50 тис. описів архівних фондів і колекцій [3].

Основа будь-яких проектів створення корпоративних каталогів становлять дескриптивні стандарти. Основними стандартами прийнятими для опису архівних документів є ISAD (G) (Загальний міжнародний стандарт архівного описування) [18] та ISAAR (CPF) (Міжнародний стандарт для створення архівних авторитетних записів для організацій, осіб та родин) [17]. Вони створювались пізніше бібліографічних стандартів і під час розробки враховували їхній досвід. Для забезпечення стандартизованого обміну записами між архівними каталогами призначений формат метаданих для архівного опису EAD (Encoded Archival Description), що забезпечує функції аналогічні MARC-формату для бібліографічних записів [13], формат передбачає у кодованих даних забезпечення сумісності із бібліографічним стандартом

MARC 21 [20]. Успішний досвід розробки єдиних пошукових інструментів для EAD та MARC 21 форматів викладено у публікації канадських дослідників Дж. Брауна і К. Харвей [8].

Дослідження Мертраї Гоша стану автоматизації архівної системи Канади у 2010 р. [16] показало важливість організаційної діяльності для розробки і впровадження архівних стандартів та програмного забезпечення. Для цього було створено Комітет планування описових стандартів (*Planning Committee on Descriptive Standards, PCDS*), який узяв на себе координацію розробки описових стандартів для архівної справи Канади і правил архівного опису (*Rules for Archival Description, RAD*), які вперше були опубліковані 1990 р. [26].

У правилах архівного опису (RAD) основна увага приділяється мультимедійним ресурсам: графічні матеріали, електронні носії інформації, архітектурні креслення, звукозаписи, відеозаписи, зображення. Популярним у Канаді є також MARC-AMC (MARC для архівних документів і рукописів), який є ще одним професійним стандартом для опису та обміну архівною інформацією. Перевага його полягає в тому, що цей формат як засіб комунікації визнається майже універсальним для сумісності та обміну інформацією у бібліотечній справі [27]. Використання таких універсальних стандартів є обґрунтованим рішенням для Канади, де головна документальна установа «Бібліотека та архіви Канади» (LAC) об'єднала в собі національний архів і національну бібліотеку. У фонді LAC представлено всі види документів і є необхідність у створенні єдиного пошукового апарату для цих різноформатних документальних ресурсів.

Одним із прикладів корпоративних архівних ресурсів Канади, створеного відповідно до правил архівного опису (RAD), є онлайн-система ARCHEION інформаційної мережі архівів Онтаріо під керівництвом Асоціації архівів Онтаріо (*Archives Association of Ontario, AAO*) [1]. Корпоративна база даних дає змогу пошуку описів архівних фондів та колекцій всієї провінції Онтаріо, містить колекцію відповідно описаних зображень, що мають відношення до важливих історичних подій, із різних архівних фондів.

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що архівна система Канади є одним з найбільш вдалих прикладів інтегрованого мережевого ресурсу, який є свідченням піклування архівної системи щодо висвітлення своєї діяльності, її потужним джерелом, яке всебічно розкриває документальну спадщину Канади. Це є наслідком реалізації координації різних архівних установ Канади у галузі організації роботи, що завершилася створенням низки дескриптивних стандартів, організацією єдиної мережі, комплексних інформаційних сервісів та інтеграції ресурсів на базі сучасних технологій. Формування інтегрованих ресурсів відповідає сучасним тенденціям та передбачає розподілену систему доступу до цифрових ресурсів архівної спадщини та історико-культурних фондів Канади.

Корпоративні бази даних дають змогу широкого пошуку описів архівних фондів та колекцій, що зберігаються у архівних фондах різного походження, як державних, так і приватних, які були зацікавлені у представленні своїх ресурсів у загальній мережі.

Значним досягненням канадських архівістів є створення онлайн-ого національного каталогу архівних ресурсів Канади (CAIN), та надання широкого доступу до цих ресурсів будь-якому користувачу у світі.

Використані джерела

1. ARCHEION [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.archeion.ca/>.
2. The Archival Community Digitization Program (ACDP) [Electronic resource] // Canadian Council of Archives. – Way of access: <http://www.cdncouncilarchives.ca/acdp.html>.
3. Archives Canada (CAIN) [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.cdncouncilarchives.ca/caain.html>.
4. Архівна україніка в Канаді: Довідник / Держ. ком. арх. України [та ін.], упор. Ірина Матяш [та ін.]. – К., 2010. – 882 с.
5. Архівні матеріали з історії України в Канаді: Попередній анотований перелік / АН УРСР. Археогр. комісія; Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту; Уклад Б. Кравченко. – К.; Едмонтон, 1990. – 36 с.
6. Association of Canadian Archivists [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.archivists.ca/>
7. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010) / Тетяна Боряк ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – 544 с.
8. Brown G. Adding Archival Finding Aids to the Library Catalogue: Simple Crosswalk or Data Traffic Jam? [Electronic resource] / G. Brown, K. Harvey // The Canadian Journal of Library and Information Practice and Research. – 2007. – Vol. 2. – Way of access: <http://journal.lib.uoguelph.ca/index.php/perj/article/viewArticle/298/565>.
9. Волохін О. М. Каталогізація цифрових ресурсів Інтернет : Дублінське ядро метаданих : посіб. / О. М. Волохін – Кіровоград, 2003. – 70 с.
10. Canadian Council of Archives [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.cdncouncilarchives.ca/>.
11. Department of Canadian Heritage [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.pch.gc.ca/eng>.
12. Dublin Core Metadata Initiative (DCMI) [Electronic resource]. – Way of access: <http://dublincore.org>.
13. EAD : кодированное архивное описание. Библиотека тегов. Версия 2002 / гл. ред. пер. Е. Д. Жабко. – Санкт-Петербург : ФГБУ «Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина», 2011. – 337 с. – (EAD Технический документ; № 2).
14. Evaluation of the Canadian Archival Information Network (CAIN) [Electronic resource] // Library and Archives Canada . – Way of access: <http://www.collectionscanada.gc.ca/012/014/012014-201-e.html>.
15. A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections // NISO: how the information world connects [Electronic resource]. – Way of access: <http://framework.niso.org/>.
16. Ghosh M. Archives and e-records management in Canada: a state of the art report [Electronic resource] // E-LIS. E-prints in Library and Information Science. – 2010. – Way of access: <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15310/1/Archives%20Canada.pdf>.
17. ISAAR (CPF) : Международный стандарт по созданию архивных авторитетных записей для организаций, лиц и семей : принят Комитетом по стандартам описания, Канберра, Австралия, 27–30 октября 2003 года : [перевод с английского] / гл. ред. пер. Е. Д. Жабко. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : ФГБУ «Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина», 2011. – 247 с. – (Стандарты ICA).
18. ISAD (G) : Загальний міжнародний стандарт архівного описування. Схвалено комітетом з дескриптивних стандартів, Стокгольм, Швеція, 19–22 вересня 1999 р. / пер. та укр. версія Г.В. Папакіна ; Державний комітет архівів України ; Український НДІ архівної справи та документознавства. – 2-е вид. – К., 2001. – 48 с.
19. Library and Archives Canada [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.collectionscanada.gc.ca/>.
20. MARC 21 Format for Bibliographic Data [Electronic resource] // Library of Congress. – Way of access: <http://www.loc.gov/marc/>.
21. Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст / Ірина Матяш; Держкомархів України; Укр. наук.-дослід. ін-т архів, справи та докумен-тознавства; Нац. академія наук України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канад. ін-т укр. студій при Альберт, ун-ті.– К. : Горобець, 2008.– 152 с.;
22. Матяш І. Архівна та рукописна україніка в Канаді / І. Матяш// Український археографічний щорічник. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 56.

23. Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М.Г. Палієнко. – К. : Темпора. – 2008.
24. Палієнко М.Г. Українські архівні центри за кордоном: Історіографічний аспект проблеми // Вісник / М.Г. Палієнко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 54. – К., 2001. – С. 42-46.
25. Розумний Ярослав. Українські архіви Вінніпегу / Ярослав Розумний// Український історик (The Ukrainian Historian), журнал Українського історичного Товариства (The Journal of the Ukrainian Historical Association). – Вип. 43, число 1–3. – 2006. – 336 с.
26. Rules for Archival Description (RAD) [Electronic resource] // Canadian Council of Archives. – Way of access: <http://www.cdncouncilarchives.ca/archdesrules.html>.
27. Sahli N. MARC for Archives and Manuscripts: The AMC Format // American Archivist. – 1986. – Vol. 49, № 1. – P. 9 – 20.
28. Scott G. Archival Professional Development : The role of the Association of Canadian Archivists (ACA) [Electronic resource] // Congreso Internacional de Asociaciones Profesionales. 18-20 Oct. 2007, Madrid. – Way of access: http://www.mcu.es/archivos/docs/CE/Congreso_Int_Asociaciones_Prof/5ScottGoodine.pdf].

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИЙОМУ ДОКУМЕНТІВ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ
НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ (З ДОСВІДУ РОБОТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ)**

У статті піднімаються питання, пов'язані зі складностями, які виникають в ході комплектування НАФ документами зарубіжної україніки.

Ключові слова: джерела комплектування, документи зарубіжної україніки, комплектування архіву, НАФ, список юридичних осіб, список фізичних осіб, фондоутворювач, ЦДАЗУ.

V.O. Tykhenko, G.A. Gorbunova

**PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF RECEIVING DOCUMENTS
OF FOREIGN UCRAINICA FOR PUBLIC STORAGE
(FROM TsDAZU EXPERIENCE).**

The article raised issues related to the difficulties that arise in the process of acquisition of NAF with documents of foreign Ucrainica.

Keywords: *sources of acquisition, documents of foreign Ucrainica, acquisition of archive, NAF, a list of legal entities, a list of natural persons, record creator, TsDAZU.*

Здобуття Україною незалежності поклало початок новому етапу в розвитку багатьох галузей людської діяльності, що було пов'язано з громадсько-політичними та соціально-економічними змінами в нашій країні. Торкнулися вони і архівної справи, адже до архівів почали надходити якісно нові документи. Серед останніх вагоме місце посіли документи, пов'язані з історико-культурною спадщиною України, яка перебуває за кордоном. Для таких документів застосовується термін *зарубіжна україніка* [1, 90].

Вивчення документів зарубіжної україніки, по-перше, збагачує наші знання про історичне минуле нашої держави в її сучасних територіальних межах, по-друге, розкриває до недавнього маловідомі сторінки історії української діаспори.

Вимоги щодо виявлення та обліку документів, які перебувають за кордоном та документів іноземного походження, що стосуються історії України ставилися державною програмою розвитку архівної справи на 2006-2010 рр. (розділ «Повернення архівних цінностей в Україну»).

Окреслити деякі особливості в організації прийому документів зарубіжної україніки на прикладі роботи відділу формування НАФ та діловодства Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) – мета даної роботи.

У статті 5 Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» зазначено: «Держава вживає заходів для поповнення Національного архівного фонду документами історико-культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном, та документами іноземного походження, що стосуються історії України, у пріоритетному порядку фінансує їхнє виявлення, взяття на облік, повернення, придбання або відтворення в копіях» [2].

Вищезазначений закон набув чинності 1993 р. Але тільки у 2000-х рр. виникли передумови для створення координуючого центру з комплектування документами зарубіжної архівної україніки. І це за умови, що ще у 1990-х рр. були зроблені вдалі спроби заснувати такі заклади, які б цілеспрямовано збирали, зберігали, досліджували та популяризували надбання української діаспори. Серед них – Бібліотека імені Олега Ольжича (при Фундації імені Олега Ольжича), Бібліотека української діаспори (філія Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, нині – розформована), Музей культурної спадщини (філія Музею історії міста Києва).

Координаційним центром із роботи з виявлення та повернення в Україну документальних комплексів українського походження, що утворилися за межами України як результат діяльності української політичної та трудової еміграції, українських військових, культурно-освітніх і наукових установ, громадських об'єднань та окремих осіб став Центральный державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), заснований 2007 р.

Згідно з Положенням про ЦДАЗУ, затвердженим ДКАУ 15 червня 2007 р., одним з основних завдань архіву є організація прийому документів зарубіжної україніки на державне зберігання.

Проте, в процесі організації прийому документів виникає низка особливостей, притаманних саме роботі ЦДАЗУ.

Складності виникають вже на первинному етапі комплектування.

Згадаємо, що протягом 1990-2000-х рр. закордонні українські організації та окремі особи передавали архівні документи, мистецькі твори, книгозбірні до державних архівів, музеїв, бібліотек, вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів при Національній академії наук України відповідних профілів. Частим явищем стала передача представниками української діаспори своїх зібрань в школи, бібліотеки та ін. невеликих міст, сіл, звідки вони походили.

Таким чином відбувалося розпорошення архівних комплексів, музейних зібрань та книгозбірень.

На сучасному етапі чимало юридичних та фізичних осіб, які мають великі документальні збірки, не завжди погоджуються передавати їх в Україну, мотивуючи це тим, що з'явилася четверта хвиля еміграції. Вони планують на базі своїх збірок проводити певну виховну роботу, з метою наочної демонстрації окремих історичних подій та досягнень попередніх хвиль української еміграції.

Не зважаючи на вищезазначені складності, фонди ЦДАЗУ зростають, тим самим примножуючи Національний архівний фонд України. Водночас зі збільшенням кількості надходжень, у роботі архіву окреслюються специфічні особливості, не притаманні жодній архівній установі України. На деяких ми й пропонуємо зосередити увагу.

Як і в інших архівних установах та підрозділах України, робота в ЦДАЗУ проводиться згідно з чинним у нашій державі законодавством, відповідно до вимог, встановлених «Основними правилами роботи державних архівів України» (2004), методичними рекомендаціями, інструкціями, нормами виробітку та ін. Але саме через особливості роботи ЦДАЗУ, деякі з них потребують пристосування. Зокрема, це стосується особливостей комплектування архіву.

Зазначимо, що комплектування архіву документами – це цілеспрямоване і систематичне поповнення його складу документами НАФ відповідного профілю [3, 71].

Джерелами комплектування ЦДАЗУ виступають як юридичні, так і фізичні особи. Серед них переважають ті, які діють (проживають) за межами України. Поодинокими є випадки, коли до ЦДАЗУ передають свої документи організації, засновані в Україні та які співпрацюють з окремими установами (особами) української діаспори. Такою є співпраця архіву з Лігою українських меценатів (ЛУМ) та Українським відділенням Міжнародної культурно-освітньої асоціації (УВ МКОА, припинило свою діяльність).

Таким чином, документи до ЦДАЗУ надходять:

1. З-за кордону безпосередньо від фондоутворювачів (юридичних чи фізичних осіб) або їхніх представників;
2. Від установ та окремих осіб в Україні:
  - а) від установ, які діють в Україні та співпрацюють з окремими організаціями (особами) української діаспори;
  - б) від установ та окремих осіб, які раніше отримували документи зарубіжної архівної україніки.

Як зазначено у пункті 4.3.2.2 «Основних правил роботи державних архівів України», кожен архів у процесі комплектування своїх фондів має укладати та поновлювати списки

фізичних та юридичних осіб – джерел формування НАФ [3, 74] та постійно, у чітко встановлені строки отримувати документи про їхню діяльність.

Відповідно до цих вимог, 2009 р. був складений список фізичних осіб – джерел формування НАФ, які можуть передавати до ЦДАЗУ профільні документи. Список, який включає в себе 21 особу, серед яких громадські діячі, літератори, діячі образотворчого, музичного та кінематографічного мистецтва (Аргентина, Бразилія, Канада, США, Польща, Німеччина, Казахстан, Грузія,) був затверджений на засіданні Центральної експертно-перевірної комісії (ЦЕПК) (протокол засідання ЦЕПК № 3 від 30.07.2009 р.).

Із розширенням кола потенційних фондоутворювачів, 2011 р. був складений додаток до списку фізичних осіб (протокол засідання Експертно-перевірної комісії (ЕПК) ЦДАЗУ № 3 від 19.04.2011). До нього увійшли 12 відомих діячів української діаспори Великої Британії, Франції, Канади, США.

Скласти список юридичних осіб, які мають планово передавати до ЦДАЗУ документи про основні напрями своєї діяльності, неможливо. Адже переважна більшість юридичних осіб – потенційних джерел комплектування ЦДАЗУ, перебувають за межами України та не підвладні законам нашої країни. Отже, жодну організацію чи об'єднання неможливо зобов'язати регулярно передавати до ЦДАЗУ документи про свою діяльність. Тим більше неможливо сподіватися на те, що документи надійдуть відповідно до розробленої та затвердженої на ЕПК ЦДАЗУ номенклатури справ. Як правило передача документів здійснюється одноразово, або в кілька етапів, але не в чітко встановлені строки.

Повертаючись до списку юридичних осіб, зазначимо, що на сьогодні складено перелік з 596 українських громадсько-політичних, культурно-просвітницьких, молодіжних та ін. організацій, які існують на сьогодні в 27 країнах світу. Серед них ті, що діють у межах країн пострадянського простору, Європи, Австралії, Південної та Північної Америки.

Оскільки організувати за усіма правилами архівної системи України планове надходження профільних документів від юридичних осіб до ЦДАЗУ досить складно, для цього використовуються найчастіше ті самі методи та прийоми, які застосовуються до фізичних осіб, документи яких можуть бути внесені до НАФ України. Серед методів виявлення та залучення на постійне зберігання зазначених документів, застосовуються такі: ініціативний пошук документів та джерел формування НАФ, встановлення особистих контактів, проведення роз'яснювальної роботи серед фондоутворювачів чи власників документів, організація наукових та творчих заходів, проведення тематичних виставок (зокрема, on-line виставок). Маємо визнати, що найрезультативнішими методами є особистий контакт з потенційними фондоутворювачами та протекції (рекомендації) окремих осіб.

Згідно з пунктом 4.3.9 «Основних правил роботи державних архівів України» надходження документів архівної україніки мають здійснюватися на підставі міжнародних угод, угод між власниками документів та архіву щодо дарування, купівлі-продажу документів, обміну копіями; заповіту або в якийсь інший законний спосіб [3, 79].

До ЦДАЗУ вищезазначені документи передаються на підставі Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», договорів (угод) про співпрацю, договорів дарування та після затвердження на засіданнях ЕПК ЦДАЗУ актів приймання-передавання на постійне зберігання документів з його невід'ємною складовою частиною описом первинного розбирання [3, 78].

Підписанню договорів (угод) передують тривала та копітка робота зі встановлення контактів з потенційними фондоутворювачами. Лише при досягненні повної довіри та усвідомлення необхідності передачі документів вдається домовитися про співробітництво та будувати його на перспективу, планово. Важливо щорічно проводити аналіз виконання договірних зобов'язань, а в разі необхідності доповнювати їх чи вносити зміни.

Як уже зазначалося, зарубіжна архівна україніка в нашій державі на сьогодні розпорошена в різних державних закладах. Та її частина, яка надходила до державних архівів в основній своїй масі, планово проходить науково-технічне опрацювання та стає доступною для широкого загалу дослідників. Ті комплекси архівних документів, які зосереджені в навчальних закладах різного рівня та деяких інших установах, доступна вузькому колу фахівців, не проходять належного науково-технічного опрацювання та часто-густо зберігається у неналежних умовах. Вищезазначені установи, за рідким винятком, не планують передавати документи зарубіжної архівної україніки до такої спеціалізованої установи, як ЦДАЗУ.

На сьогодні маємо тільки два приклади подібної передачі, а саме: укладання договору про співпрацю між Фондацією імені Олега Ольжича та ЦДАЗУ від 11.11.2010 та договір дарування між Львівською Православною Богословською Академією та ЦДАЗУ від 17.11.2010 стосовно передачі документів Українського православного братства імені митрополита Василя Липківського на еміграції (США).

Під час роботи з фондоутворювачами слід наголошувати, що архів стоїть поза політикою та не віддає перевагу тим чи іншим політичним партіям, рухам, поглядам. Власники документів повинні знати, що мета архіву в іншому, а саме – у збиранні та зберіганні всього спектра документів про життя і форми діяльності українців в різні історичні періоди та введення їх у науковий обіг.

Знаходячись далеко за межами України, часто не маючи сучасних засобів комунікації, коштів на телефонні розмови, налагодження контактів звужується лише до листування. Отже, вирішення організаційних питань значно затягується у часі.

Листування з потенційними фондоутворювачами стає одним із головних у роботі з пошуку, налагодження зв'язків, отримання документальної спадщини закордонного українства. Перед тим як написати листа, слід ретельно вивчити всю існуючу інформацію про можливого фондоутворювача. В листі наголосити, які матеріали цікавлять архів та чому, лаконічно зупинитися на здобутках архіву та його планах на майбутнє. Навіть у разі відмови в справі передачі матеріалів продовжувати листування, поздоровляти з нагоди свят. Лише змістовні, інформаційні листи можуть принести позитивні результати.

Крім того, у більшості фізичних осіб, що бажали б передати свої архіви в Україну, виникають серйозні складнощі (похилий вік, стан здоров'я, відсутність родичів, проблеми з упорядкування документів, матеріальні проблеми з пересилки тощо).

Єдиним у вирішення цього питання могла б стати організація заздалегідь підготовлених експедицій в окрему країну, що дозволило б прийняти значну кількість оригінальних документів. Без сумніву, для проведення результативних експедицій слід ретельно готуватися: провести виявлення майбутніх фондоутворювачів, налагодити листування, чітко з'ясувати склад та обсяг документів, отримати їхній список, по можливості мати письмову домовленість (дарчу) про передачу (дарування) архівної колекції.

Переважна частина документів, що надходять до архіву, формується без участі архівістів. Таким чином, архів не має можливості впливати на якість і зміст, перелік документальних матеріалів, що даруються. Хоч у своїх листах, зверненнях, усних бесідах працівники дають рекомендації, типові переліки документів, в яких зацікавлені. Але фондоутворювач не завжди до них прислуховується і відбирає документи на власний розсуд. Іноді діє за принципом «все, що я зберігаю, – важливо для історії».

Значна частина документів, які надходять, – нетрадиційні і потребують особливого підходу в роботі з ними.

Найчастіше в документах відсутня закономірність розміщення інформації, їхній зміст багатоаспектний; документи надходять безсистемно, у вигляді розсипу, рідше – компактного розсипу.

До надходжень, крім змістовних, цікавих документів, потрапляють численні газетні та журнальні вирізки без зазначення назви друкованого органу, номера, числа; оригінали чи копії неанотованих світлин; дублетні матеріали (копії одного й того само твору, статті, розвідки, листа, довідки, друкованого видання тощо).

Часто документи, передані від громадсько-політичних організацій, мають ознаки бінарного походження (офіційного та особового). Приміром, серед управлінської документації трапляються документи особового походження (характеристики, біографії, статті, приватне

листування, поздоровні листівки тощо). А серед документів особового походження – управлінська документація (протоколи засідань, відозви, звіти тощо).

Отже, організація документів, усталена в сучасному діловодстві державних установ України, у більшості документів зарубіжної україніки відсутня. А відтак, організація прийому й науково-технічного опрацювання має свої особливості:

1. Архівісти у більшості випадків не беруть участь у відборі документів до архіву.
2. Експертиза цінності документів проходить у самому архіві й проходить два етапи.

Перший – коли складається акт приймання-передавання. Це попереднє ознайомлення з надісланими документами. Воно не передбачає їхнього ретельного вивчення. Документи групуються тематично чи персонально. В акті зазначається кількість аркушів, умовних справ (для управлінської документації) та кількість документів і умовних справ (для особового походження).

Другий етап експертизи проходить під час науково-технічного опрацювання документів. Саме після поаркушного перегляду та прочитання документів визначається цінність документа та необхідність його подальшого зберігання. Архівіст повинен дотримуватися таких критеріїв при проведенні експертизи: важливість змісту документів, суспільно-політична вагомість фактів, подій, відображених у документах, їхня оригінальність, суспільна вагомість автора, укладача, його внесок у політику, культуру, науку, освіту України чи країн нового поселення.

Під час науково-технічного опрацювання виявляється певна кількість малозначимих, дублетних, сильно ушкоджених документів, що не можуть підлягати збереженню в архіві. Частина з них можна віднести до обмінного фонду та передати зацікавленим музеїв та бібліотек. Решта повинна повертатися власнику. Але механізм повернення документів до країн, де вони були створені, не відпрацьований та чекає на вирішення.

Вище зазначалося, що документи до ЦДАЗУ надходять не опрацьовані, не сформовані у справи. Крім того, не існує розробленої номенклатури справ установ, документальний масив не охоплює весь період існування організації, не розкриває повно всі аспекти діяльності, частина документів написана на іноземних мовах (переважно англійська). Все це ускладнює роботу архівіста. Слід зазначити, що й типові норми часу і виробітку на основні види робіт розроблені лише на документи особового походження та відсутні для опрацювання управлінської документації.

Виходячи зі складу надісланої управлінської документації, розробляється індивідуальна схема опису чи фонду.

Підводячи підсумки, варто зазначити таке:

– важливим етапом у справі організації прийому документів зарубіжної україніки є укладання (підписання) договорів, міжнародних угод, договорів дарування з юридичними та

фізичними особами; роботу з договорами необхідно проводити регулярно, щорічно підводячи підсумки, вносити, в разі необхідності, зміни;

– поліпшити якість та кількість документів, що надходять до НАФ, дозволить проведення планових архівних експедицій. Проведення експертизи цінності документів на місці сприятиме вилученню малозначимих, дублетних, ушкоджених документів;

– потребує більш детального вивчення, розроблення та введення в обіг механізм повернення документів фондоутворювачам (у разі необхідності);

– удосконалення потребують типові норми часу й виробітку, які врахують усі аспекти роботи з документами зарубіжної україніки.

Робота, спрямована на організацію прийому документів зарубіжної україніки, які висвітлюють громадсько-суспільне життя, діяльність наукових, культурних, релігійних, молодіжних організацій, історичні події, долі конкретних людей, становить неабияке наукове значення. Адже введення вищезазначених документів до НАФ сприятиме знищенню «білих плям» в історії українського народу.

Список використаних джерел

1. Архівознавство : підручник для студентів вищих навчальних закладів України / редкол.: Я.С. Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – 316 с.

2. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України [Електронний ресурс] // Законодавство України [веб-портал]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>. – Назва з екрана.

3. Основні правила роботи державних архівів України / за заг. ред.: Л.О. Драгомірової, К.С. Новохатського. – К., 2004. – 228 с.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІНФОРМАТИКИ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ БІБЛІОТЕК

У статті розглянуто спектр методів інформатики, які пропонується використовувати у бібліотекознавстві. Зазначена методологія раніше не використовувалася при дослідженні бібліотек, проте забезпечує усестороннє дослідження книгозбірень як соціальних інститутів та отримання достовірніших результатів.

Ключові слова: *методи, методологія, інформатика, бібліотека, бібліотекознавство.*

N.Ye. Kunanets

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF INFORMATICS METHODS USAGE DURING RESEARCH OF LIBRARIES

The spectrum of methods of informatics, that it is suggested to use in library science, is considered in the article. The marked methodology before was not used for research of libraries, however provides all-round research of libraries as social institutes and receipt of more reliable results.

Keywords: *methods, methodology, informatics, library, library science.*

Чіткої парадигми проведення наукових розвідок з бібліотекознавства на сьогоднішній день ще не вироблено. Розширення спектра методів та методологічних принципів, запозичених у інших галузях знань, створює належний набір наукових інструментів, застосування яких сприяє якіснішому аналізу книгозбірень, з прив'язкою до соціумів, у яких вони функціонували. Відрадно, що, окрім методів, притаманних близьким до бібліотекознавства за духом наукам – історії, архівознавству, долучаються сучасні підходи з галузі інформаційних наук. Застосування сучасних комп'ютерних інформаційних технологій вивело інформаційний пошук на вищий рівень, створивши кращі умови для проведення науково-пошукової та дослідницької діяльності. Безперечно, слушною є думка Н. Солонської, що ефективність дослідження бібліотек зростає,

якщо дослідник «... послуговується методологічними підходами й методами, запозиченими з інших галузей знань» [1], оскільки «... нині бібліотекознавство перебуває в площині цілого комплексу інформаційних наук, синтезуючись із ними, але залишаючи свій традиційний каркас та підвалини й традиційні класичні концепції щодо призначення бібліотеки та її ролі в суспільстві»[1].

При розробці методології дослідженні розвитку бібліотек приймемо за основу термінологічні трактування базових понять, зокрема, *метод* – це сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання. *Методика* – сукупність методів, прийомів, апробованих та вивчених для виконання певної роботи.

Методологія наукової діяльності – це процес, який передбачає застосування цілісної сукупності конкретних прийомів, підходів, способів, дій, спрямованих на отримання нових наукових результатів, досягнення поставленої мети та виконання запланованих завдань.

Методологія сучасного наукового дослідження включає зокрема загальнонаукові принципи і методи вивчення бібліотек у контексті процесів розвитку суспільних явищ. При формуванні певної парадигми методології, що базується на методах інформатики, враховувалася думка А.І. Уймова [2], що «методологія науки – це аналіз і експлікація – пояснення того, що робиться в науці і, найголовніше, повинно робитися в науці».

Логічна побудова дослідницької роботи ґрунтується на міждисциплінарному підході до вивчення бібліотек в контексті соціально-комунікаційних процесів. Це дає можливість отримати сукупність нових наукових результатів методологічного та методичного плану, які утворюють цілісну концепцію стратегії розвитку бібліотек як соціальних інститутів, покликаних не тільки збирати, зберігати, опрацьовувати та надавати доступ до своїх фондів, а й вибудовувати нові типи соціокомунікаційних відносин між бібліотекарем і читачем, бібліотекою як соціальною інституцією та суспільством загалом. Такий підхід особливо актуальний при дослідженні функціонування бібліотек, що здійснюють бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів з особливими потребами.

Вирішальну роль у забезпеченні досягнення значущого результату наукового дослідження відіграє оптимізація добору методів, які становлять базовий арсенал обраного інструментарію, та визначення можливої сфери використання кожного методу і відбору найефективнішого з них у кожному конкретному випадку. Вибір і застосування методу залежить від мети, термінів і часу, відведеного на проведення аналізу та дослідження окремих питань. У цьому контексті доцільно розглянути методи, які найчастіше застосовуються при науково-практичному підході до формування концепції діяльності бібліотек з обслуговування користувачів з особливими потребами., бо як слушно висловився М.В. Здобнов, «без

раціональної теорії не може бути і раціональної практики, а теорія є результатом історичних узагальнень колективного досвіду» [3]. У листі А.П. Ільїнському Г.І. Танфільєв подав актуальне і на сьогодні сприйняття: «робота наукова така само необхідність, особливо, коли усвідомлюєш, що ця робота може бути не безкорисною для Батьківщини»[4].

Певні розробки з методології бібліотекознавчих досліджень містить видання «Библиотечковедческие исследования: Методология и методика» [5], проте реалії сьогодення потребують внесення певних коректив. Російський науковець А.М. Ванєєв, аналізуючи методологічний інструментарій проведення дослідницької роботи в галузі бібліотекознавства, окреслив методологію бібліотекознавства як «учення про принципи побудови, форми і засоби наукового пізнання бібліотечної науки» [6, 163]. Без детального аналізу напрацювань були б неможливі поглиблені сучасні теоретичні розроблення. Саме тому формування цілісної методології наукового дослідження передувало опрацювання значного масиву праць провідних науковців – як бібліотекознавців, так і дослідників із суміжних галузей наук.

Бібліотека є інтегративним соціальним інститутом, тому багатогранною має бути і наука про бібліотеку, що обумовило вибір методів дослідження не лише з арсеналу бібліотекознавства, а й теорії соціальних комунікацій та інформаційних технологій.

У даній статті розглянемо концептуальні можливості застосування методів інформатики при дослідженні бібліотек, на прикладі застосування їх при вивченні засад бібліотечно-інформаційного обслуговування осіб з особливими потребами.

Рівень конкретно наукової методології потребує звернення до загальноновизнаних концепцій, запропонованих та опрацьованих провідними вченими у галузі бібліотекознавства, а також дослідників, досягнення яких у інших галузях наук є широковідомими та загальноновизнаними як в Україні, так і за її межами. У своїй дослідницькій роботі ми опираємося на методологічні засади, викладені у працях провідних українських бібліотекознавців. Член-кореспондент НАН України, директор Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – НБУВ), доктор історичних наук, професор Л.А. Дубровіна [7] відзначила еволюцію засобів наукового пізнання у книгознавстві, бібліотекознавстві та документознавстві, а серед факторів, які впливають на розвиток історичних дисциплін документно-комунікаційного циклу, в зазначеній науковій праці нею визначені нові напрями соціального та інформаційного підходів; глобальні процеси, пов'язані з прискоренням розвитку інформаційних технологій. У виступі на конференції в НБУВ дослідниця наголосила, що «історична наука, а разом із нею і профільні для бібліотечної справи наукові дисципліни, виходять на стадію пошуків «золотої середини» в методологічному апараті історичної науки, прямують до осмислення об'єктивних пропорцій загального (закономірного) й індивідуального

(специфічного) в історичному процесі та комплексності методологічного і методичного інструментарію пізнання історичних фактів» [8].

У контексті вищезазначеного пропоную розглянути особливості застосування у бібліотекознавстві методів, якими раніше воно не послуговувалося.

Застосування методу онтологій при аналізі діяльності бібліотек

Термін *онтологія* походить із філософії і пов'язаний зі спробою Аристотеля класифікувати предмети для побудови системи знань. Існує багато визначень цього поняття. Найпоширенішим у філософії є таке: *онтологія* – (з латинської *ontologia* походить від грецького *onto* – *суще*, те, що існує, і *logos* – *учення, наука*) – це вчення про буття, розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Іншими словами, *онтологія* – це наука про буття, наука про природу речей і взаємозв'язки між ними [9]. Поняття *онтологія* вживається для з'ясування сутності явищ, що існують незалежно від людини, її свідомості. Зміст цього поняття становлять основи, витoki, первоначала всього існуючого, найзагальніші принципи буття світу, людини, суспільства.

Онтологія (в інформатиці) – це спроба всеосяжної та детальної формалізації досліджуваної галузі знань за допомогою концептуальної схеми. У контексті інформатики та інформаційних технологій терміном *онтологія* визначається деякий механізм, спосіб, що використовується для опису деякої галузі знань (предметної), зокрема базових понять, їхніх властивостей та зв'язків між ними.

Відповідно до визначення Т. Грубера [10], *онтологія* – це формальна специфікація спільної концептуалізації. Онтологія сприяє створенню для дослідників спільного словника сутностей, який використовується для моделювання предметної області – наявних у ній концептів, їхніх властивостей, зв'язків та обмежень [11].

Об'єкти в онтології мають атрибути, кожен з яких має ім'я і значення, і використовується для подання та зберігання інформації, яка специфічна для об'єкта і прив'язана до нього. Побудова онтології в процесі наукового дослідження бібліотек, зорієнтованих на обслуговування осіб з особливими потребами, забезпечує адекватну специфікацію предметної області і забезпечує словник для представлення та обміну знаннями про цю предметну область та чисельні зв'язки, встановлені між термінами в цьому словнику. У найпростішому випадку побудова онтології зводиться до:

- виділення концептів – базових понять заданої предметної області;
- побудови зв'язків між концептами – визначення співвідношень і взаємодій базових понять [12].

Онтологічний підхід використовувався нами для подання понять, притаманних досліджуваній галузі. Вони містять базовий набір термінів, глосарій або тезаурус, який

використовувався для опису термінів з бібліотечної справи. Онтології дозволили представити основні поняття так, що вони стають базовими для формального інформаційного пошуку. Формальна мова опису онтологій, що використовувалася для їхнього кодування, сприяла підвищенню ефективності опрацювання даних [13].

Побудова онтології за тематикою дисертаційного дослідження полягала у:

- 1) виділенні концептів – базових понять даної предметної області;
- 2) побудові зв'язків між концептами – визначення співвідношень і взаємодій базових понять;
- 3) порівнянні побудованої онтології з наявними – проведенні паралелей з іншими галузями знань.

Це методологічно забезпечувало конкретне застосування системного підходу до аналізу та вивчення заданої предметної області і досягненню при цьому:

- систематичності – онтологія представляє цілісний погляд на предметну область;
- однорідності – матеріал, представлений в єдиній формі, набагато краще сприймається і відтворюється;
- науковості – побудова онтології дозволяє відновити відсутні логічні зв'язки у всій їхній повноті.

Слід підкреслити, що онтологія – не тільки мета, але й засіб формування системи управління знаннями [14]. Онтологія як методологічний підхід до опису та класифікації інформації використовується для підвищення ефективності пошуку релевантних документів, оскільки вони є провідною парадигмою структурування інформаційних потоків як ієрархічних концептуальних структур, що формувалися на основі вивчення і структурування потоків інформації, документів, протоколів видобутих знань та інших джерел. Онтологічний інжиніринг забезпечував використання методів добування, структуризації та формалізації знань. При цьому враховано необхідність застосування онтологічного підходу при формуванні інформаційного контенту електронних бібліотек для осіб з особливими потребами.

За допомогою онтологічного інжинірингу методом проб і помилок, були створені складні онтологічні структури, що відображають лабіринти знань досліджуваної галузі, виділяючи на основі класифікації базових термінів основні поняття (концепти) і встановлюючи зв'язки між ними. Онтології інтегрували інтелектуальні механізми інформаційного пошуку, забезпечували заснований на семантиці пошуку і екстракцію інформації з текстів для ідентифікації та опрацювання знань, закладених у них.

Таким чином, представивши бібліотечну справу у вигляді розгалуженої онтології, ми розробили тезаурус, який сприяв ефективній реалізації механізмів інформаційного пошуку. Базуючись на застосуванні неформальних лінгвістичних моделей у науковому дослідженні,

онтологічні концепти визначені, відповідно до вербальних означень. Між концептами були встановлені деякі види найважливіших зв'язків. Нами розроблений тезаурус досліджуваної предметної області, зі своїми поняттями (концептами) і зв'язками. Для встановлення зв'язку між вербально визначеними концептами, а також пошуку концептів релевантних запиту, використовували методи видобування даних.

Для нашої предметної області були створені онтології, які дозволили формалізувати подання знань, визначити правила отримання нових знань про досліджувані об'єкти. Інструментальні засоби і механізми, були зорієнтовані на обширне застосування онтологій у завданнях інтелектуального пошуку, класифікації, виявлення неузгодженості в даних. Проте, навіть наявність якісного інструментного оточення не забезпечило вирішення всіх задач, пов'язаних із проектуванням та побудовою повних та цілісних онтологій досліджуваної галузі.

Нами було сформовано обмежений перелік слів, які б по можливості найповніше відображали досліджувану проблему. Тезаурус складено кількома мовами, для пошуку у вітчизняних та іншомовних інформаційних джерелах. Робота над тезаурусом здійснювалася впродовж усього періоду дослідження, і в разі виявлення нових термінів вони вводилися до тезаурусу. Найприйнятнішою виявилася структура тезауруса у формі семантичних зрізів. Для кожного основного терміна окремо вибудовувалася таблиця для супутніх та шумових слів. Тезаурус розширювали і модифікували в процесі пошуку. Технологічно була опрацьована архітектура та сформований прототип відкритої інформаційної системи, яку можна розширювати та доповнювати за потребою в майбутньому.

Застосування цих методів слугувало повнішому визначенню кола інформаційних джерел, які включалися у поле дослідження, та деякій побудові ефективних механізмів пошуку публікацій за темою дисертаційного дослідження.

Розглянемо послідовність етапів побудови онтології при формуванні інформаційного контенту для осіб з особливими потребами:

1. збирання документів з різних джерел;
2. об'єднання отриманих інформаційних ресурсів в єдину, узгоджену та достатньо повну систему термінів і понять, які використовуються для опису предметної області;
3. створення базової онтології предметної області;
4. розроблення загальної концептуальної структури предметної області. Цей етап передбачає визначення основних концептів предметної області, їхніх властивостей, зв'язків між концептами, створення абстрактних класів для підтримки наслідування властивостей і зв'язків, посилання чи включення допоміжних онтологій, віднесення екземплярів за концептами. Цей етап нині практично не підлягає автоматизації, всі дії повинна виконувати людина;

5. збереження отриманої онтології як базової для подальшого розширення;
6. додавання концептів, зв'язків та об'єктів до рівня деталізації, необхідного для забезпечення вимог, які ставлять перед онтологією, щоб використати її для розв'язування задач предметної області;
7. перевірка результатів роботи онтології;
8. перегляд синтаксичних, логічних та семантичних несумісностей між елементами онтологій. Під час цієї перевірки може відбутися автоматичне виділення додаткових абстрактних концептів на основі зв'язків та властивостей наявних;
9. перевірка онтологій експертами предметної області та розгортання її в середовищі експертних систем, де вона використовується [9].

Великою перевагою онтологічної системи представлення інформаційного контенту є те, що вона достатньо гнучка, її легко пристосовувати до нових змін, які неодмінно з'являються в процесі поповнення, вона працює в режимі on-line, забезпечує можливість постійного отримання завжди адекватних даних.

Контент-аналіз як метод якісно-кількісного вивчення змісту документів

Контент-аналіз є одним із методів якісно-кількісного дослідження змісту текстів і полягає у пошуку всіх текстів досліджуваної проблематики, у яких наявний визначений набір елементів, які в подальшому можуть підлягати аналізу. На підставі суспільних змін, які відображені в друкованих та електронних документах, ми мали змогу доходити висновків щодо застосування тих чи інших технологій у бібліотек, з проєкцією на обслуговування неповноправних користувачів. Цей метод дослідження документів вважається таким, що базується на принципах об'єктивності, детального і повного розгляду об'єкта досліджень, надійності та достовірності. При дослідженні джерел, використання цього методу надало можливість здійснення формалізованого спостереження і проведення певних статистичних процедур та структурного розчленування текстів. Поряд із цим дозволяє здійснювати вичення одиниць спостереження, використання формальних ознак при описі документів, що можливе при залученні багатьох процедур контент-аналізу або близьких до нього.

Деякі принципи контент-аналізу запозичені при формуванні аналітичного масиву документів за темою дослідження, серед них:

- опрацювання великих масивів документної інформації;
- вичення з них змістовних фрагментів;
- сортування цих фрагментів для формування однотипних підгруп.

Частково принципи контент-аналізу використовувалися на етапі відбору інформації у вигляді ключових цитат, інші – на етапах опрацювання даних. При застосуванні якісного методу контент-аналізу, який базується на самому факті присутності або відсутності в тексті

однієї або кількох характеристик змісту [15], створюється словник, в якому кожен імовірний термін отримував певне визначення і був віднесений до відповідної категорії. Це надало можливість отримання об'єктивних результатів відбору матеріалів, незалежних від вражень чи суб'єктивного сприйняття дослідника. При цьому його особистісні враження замінила об'єктивна процедура формалізації та квантифікації тексту.

Зміст документа розчленовувався на окремі фрагменти, присвячені різним аспектам досліджуваної проблеми, що надало можливість подальшої систематизації. Таким чином використання методу контент-аналізу забезпечило формування з різноманіття текстового матеріалу абстрактної моделі змісту тексту [15]. Цей напрям сьогодні отримав назву контент-моніторингу, тобто змістовий аналіз конкретних інформаційних потоків з метою отримання необхідних якісних та кількісних зрізів, базуючись на методологічній складовій контент-аналізу.

Поряд із цим контент-аналіз надає можливість отримати певний емпіричний матеріал, для розуміння функціональних зв'язків між різними соціальними інститутами, зокрема бібліотеками, визначення тенденції їхнього розвитку, тобто отримати всебічні «портрети» досліджуваних об'єктів.

Метод інформаційного підходу

Відносно новим методом дослідження у галузі інформатики є інформаційний підхід, суть якого полягає в тому, що при вивченні бібліотек передусім виявляються найхарактерніші для неї інформаційні аспекти.

Пізнавальні можливості інформаційного підходу полягають у тому, що бібліотеки як предмет дослідження вивчалися у контексті інформації, її численних проявів. Ми використовували пізнавальні можливості теорії інформації, методів, засобів, організаційних форм і технологій, вироблених інформатикою, для визначення специфічних рис бібліотек як предмета дослідження. Основний дослідницький актив інформаційного підходу полягає в тому, що бібліотеки по суті є інформаційними системами, оскільки пов'язані зі створенням, накопиченням, обміном або використанням інформації (відомостей, знання) задля здійснення соціальної комунікації.

У більш вузькому значенні інформаційний підхід для бібліотек означає ефективне використання пізнавального потенціалу інформаційної діяльності, що розглядається як сукупність процесів одержання, збирання, аналітико-синтетичного опрацювання, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації (а також інших допоміжних процесів, які забезпечують ці основні процеси), що використовується комунікаційними посередниками (соціальними інститутами або людьми, які виконують посередницькі функції між джерелом інформації (автором твору чи документом) та його споживачами.

Методи консолідації інформації

У науковій літературі є різні трактування поняття *консолідована інформація*. Викладачі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» трактують консолідовану інформацію як інтелектуальний продукт, що створюється в процесі інформаційно-аналітичного і системно-організаційного супроводу діяльності юридичних осіб з метою її радикального удосконалення на основі знання, орієнтованого формування, прогнозування варіантів оперативних і стратегічних рішень [16]. Процес підготовки нових відомостей трактується українським науковцем Ю.М. Канигіним, який одним із перших використав термін *консолідована інформація* як створення «знань, перетворених так, щоб були готовими до перетворення в силу» [17]. Інформація, на його думку, – це не просто нове знання, а зміна знання, розширення уяви спостерігача відносно мети і шляхів її досягнення [17]. Це дані, відомості, що збільшують різницю між попередньою (абсолютною) і результуючою (умовною) ентропією інформаційних систем. Результуючі документи отримують шляхом емпіричного, а також внаслідок аналітико-синтетично опрацювання першоджерел [18, 19].

Разом із тим, слід вважати, що поняття *консолідована інформація* охоплює одержані з кількох джерел та системно інтегровані різнотипні інформаційні ресурси, які в сукупності наділені ознаками повноти, цілісності, несуперечності та становлять адекватну інформаційну модель проблемної області з метою її аналізу, опрацювання та ефективного використання в процесах підтримки прийняття рішень [20].

Г.І. Калитич [21] трактує консолідацію як діалектичний процес тезисно-аналітичного-синтетичного моделювання інформації, знань і мудрості з метою бути використаними для проектування гармонійного поступу, таким чином ученим подається алгоритм отримання нових інформаційних ресурсів.

Аналітична модель консолідації знань [21], вважає дослідник, є результатом процесу пошуку, виявлення і відбору інформації та відповідає потребам розподілу цієї інформації на складові частини з урахуванням структури, відповідності критеріїв критичної оцінки, тобто приведення інформації в понятійне знання. Таким чином, Г.І. Калитич доволі просторово і філософськи, шляхом абстрактного моделювання характеризує основні складові процесу консолідації інформації.

Принципова особливість завдань консолідованої інформації, як вважає А.О. Рось, полягає в тому, що предметом аналізу є саме зміст текстової інформації, тобто знання, які вона містить, логіко-семантична їхня обробка з метою вирішення певних прикладних завдань у тій чи тій предметній галузі [22].

Російський бібліотекознавець Ф.С. Воройський [23] вважає, що аналітичне опрацювання документів і формування проблемно-орієнтованих баз даних повинно здійснюватися на основі

перегляду релевантних та нерелевантних документів для відбору пертинентних документів, для позбавлення користувача трудомісткого перегляду і надання користувачеві вичерпної інформації, що може стати підставою для прийняття управлінських рішень.

Аналітичні центри, що практично використовують технології консолідації інформації, почали виникати як структурні підрозділи бібліотек [24]. Зокрема, при Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського з 1992 р. діє як окремий структурний підрозділ «Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ)», «орієнтований на зміцнення співробітництва з органами державної влади України» [25].

Як зазначає керівник СІАЗ В. Горовий, підрозділ виник «у процесі становлення нової української держави», коли «в бібліотечній сфері з'явилися суттєві проблеми, прямо пов'язані із суспільною затребуваністю, новими умовами діяльності, що потребували нестандартних рішень» [24].

При дослідженні діяльності бібліотек, з інформаційно-бібліотечного обслуговування користувачів з особливими потребами, завдяки використанню методологічних засад консолідованої інформації відбувається саме перетворення розрізненої, отриманої з різних джерел інформації, у знання, представлене таким чином, що можливе його використання з різною метою без додаткового опрацювання.

Інші специфічні методи інформатики

Використовувалися методи, притаманні інформаційній галузі, адаптовані до особливостей формування та опрацювання інформаційного контенту за темою дисертаційного дослідження.

Вимогою сьогодення є використання новітніх інформаційних технологій консолідації інформації, які сприяють усесторонньому вивченню та поглибленому аналізу цього сегменту бібліотечної справи. Методологія відбору джерел, що проводився на перших етапах досліджень – полягала в інформаційному пошуку відомостей щодо ключових, принципових моментів для формування надійної інформаційної платформи подальших широкомасштабних досліджень.

Упродовж усього періоду дослідження відбувався пошук неструктурованої документної інформації: в документах, самих документів, виокремлення у них метаданих, текстів у локальних реляційних базах даних, у гіпертекстових базах даних, що розміщені в глобальній мережі Інтернет та окремих локальних Інтранет-мережах. Саме за цих обставин виявилися ефективними методи, притаманні інформатиці та інформаційним наукам.

Використовувався метод векторно-просторового подання інформації, коли пошуковий запит та документи подавалися просторовими векторами. При цьому ми відбирали масив документів, просторові вектори яких подібні до просторового вектора пошукового запита,

апріорі вважаючи, що зміст документа передається семантичним навантаженням наявних у його тексті слів.

Застосовуючи метод визначення ймовірності наявності пошукового терміна у документі, виходили з того, що його присутність у документі визначає ймовірність відповідності його інформаційному запити. Це генерувало необхідність попереднього визначення ймовірностей використання окреслених термінів у відповідних до запита документах. Як доповнення до імовірнісного пошуку застосувалися алгоритми прийняття визначення ймовірностей використання окреслених термінів у відповідних до запита документах. Як доповнення до імовірнісного пошуку застосувалися алгоритми прийняття рішень для визначення ймовірності відповідності документа пошуковому запити, що сприяло отриманню додаткових доказів релевантності документа пошуковому запити.

Метод побудови мовної моделі для кожного масиву подібних документів сприяв передбаченню появи ключового слова у тексті. У цьому випадку використовувалися статистичні мовні моделі для передбачення появи необхідного пошукового терміна в масиві документів. Для кожного документного зібрання вибудовувалися свої імовірнісні мовні моделі.

Методи побудови мережі припущень щодо відповідності масиву документів пошуковому запити та булевого індексування для надання кожному пошуковому терміну своєї «ваги» сприяли побудові впорядкованих списків документів. Цей процес базувався на визначенні ступеня відповідності між масивом документів та пошуковими запитами. «Вага» термінів враховувалася під час формування списку документів релевантних інформаційному запити.

Метод прихованого семантичного індексування використовувався для подання можливості появи термінів у документі матрицею «термін-документ» та відсіювання «шуму», що сприяло ефективному пошуку в багатовимірному просторі семантично спільних документів.

Використання генетичних алгоритмів у разі «еволюційної» видозміни початкового пошукового запиту сприяло застосуванню його з рівноправними термінами або з термінами, що мають різне значення. Це забезпечувало генерування пошукового запиту і введенню його у тезаурус лише тоді, коли він охоплював відомі документи, які відповідали початковому запити.

Вибудовування методологічної платформи дослідження бібліотек з використанням цілого спектра методів інформатики збагатить інструментальну базу наукових розвідок, сприятиме отриманню достовірного результату наукових пошуків.

Використані джерела

1. Солонська Н.Г. Теоретичні аспекти та проблеми вивчення давньоруських бібліотек / Н.Г. Солонська // Слов'янський світ : зб. наук. пр. – К. : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 6. – С. 8.
2. Уёмов А.И. Системный поход и общая теория систем / А.И. Уёмов. – М. : Мысль, 1978. – С. 19.
3. Здобнов Н.В. История русской библиографии до начала XX века / Н.В.Здобнов. 3-е изд. – М., 1955. – С. 9.
4. Белозеров С.Т. Гавриил Иванович Танфильев / С.Т. Белозеров. – М. : Гос. изд-во с.-х. литературы, 1949. – Режим доступу: <http://timiryazev.ru/biblioteka/tanfiliev09.html>. – Загол. з екрана.
5. Библиотечковедческие исследования: Методология и методика. – М. : Книга, 1978. – 248 с.
6. Ванеев А.Н. Современный уровень и нерешенные проблемы методологии и методики библиотечных исследований / А.Н. Ванеев // Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика / СПбГУКИ. – СПб. : Профессия, 2004. – С. 162-177.
7. Методологічні засади історичних досліджень в бібліотекознавстві та документознавстві: базові принципи і поняття // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2005. – № 1. – С. 22-29.
8. Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 23.
9. Литвин В. Інтелектуальні системи : підручник / В. Литвин, В. Пасічник, Ю. Яцишин ; за наук. ред. В.В. Пасічника ; М-во освіти і науки України. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 405 с. : табл., іл., схеми. – (Сер. "Комп'ютинг").
10. Gruber T.R. A translation approach to portable ontologies / T.R. Gruber // Knowledge Acquisition. – 1993. – Vol. 5(2). – P. 199-220.
11. Буров Є.В. Концептуальне моделювання інтелектуальних програмних систем / Є.В. Буров. – Львів : Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – С. 11.
12. Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем : монографія / В.А. Широков ; наук. ред.: В.М. Русанівський, О.В. Палагін. – К. : Наук. думка, 2004. – 327 с.
13. Литвин В.В. Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень на основі адаптивних онтологій / В.В. Литвин, Р.О. Голощук // Математичне та програмне забезпечення інтелектуальних систем : VI міжнародна науково-практична конференція. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 208-209.
14. Гаврилова Т.А. Спецификация знаний через структурирование: введение в САКЕ-технологию / Т.А. Гаврилова // Сборник трудов III конференции по искусственному интеллекту. Т. 2. – Тверь, 1992. – С. 113-116.
15. Математична лінгвістика. Книга 1: Квантитативна лінгвістика : навч. посіб. / В.В. Пасічник та ін. – Львів : Новий світ-2000, 2012. – С. 166.
16. Режим доступу: <http://khpi-iip.mipk.kharkiv.edu/about/ki/reason.html>.
17. Каныгин Ю.М. Индустрия информатики / Ю.М. Каныгин. – К. : Техника, 1987. – С.82.
18. Михалевич В.С. Информатика: общие положения / В.С. Михалевич, Ю.М. Каныгин, В.И. Гриценко; Институт кибернетики им. В.М. Глушкова. – К., 1983. – С.9. – Препринт: 8-31.
19. Каныгин Ю.М. Основы теоретической информатики / Ю.М. Каныгин, Г.И. Калитич. – К. : Наук. думка, 1990. – 232 с.
20. Кунанець Н.Е. Вступ до спеціальності «Консолідована інформація» : навч. посіб. / Н.Е. Кунанець, В.В. Пасічник ; за заг. ред. В.В. Пасічника ; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2010. – С. 62.– (Серія «Консолідована інформація»).
21. Калитич Г.І. Консолідація інформації, знань і мудрості як проектування і основа гармонійного поступу України / Г.І. Калитич // НТІ. – 2008. – № 1. – С. 51.

22. Рось А.О. Інформаційна безпека державного управління / А.О.Рось. – Режим доступу <http://www.security.ukrnet.net/modules/sections/index.php?op=printpage&artid=113>. – Загол. з екрана.
23. Воройский Ф.С. Аналитическая обработка документов для обеспечения научных исследований и разработок / Ф.С. Воройский // НТБ. – 2006. – № 2. – С. 23-32.
24. Горвий В.М. Інформаційно-аналітичні служби бібліотечних закладів у контексті суспільних перетворень. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В.М. Горвий. – К. : НБУВ, 2005. – С. 165-178.
25. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6-2006/05.pdf>.

СИСТЕМНО-ІНТЕГРОВАНА ТЕХНОЛОГІЯ ПОБУДОВИ

СХОВИЩА ЗНАНЬ БІБЛІОТЕКИ

К.В. Лобузiна

Обґрунтовано головні принципи формування сховища знань бібліотеки. Визначено наукові засади системно-інтегрованої технології опрацювання бібліотечних інформаційних ресурсів. Викладено базові підходи до формування спеціалізованих профілів бібліотечного сховища знань, на прикладі стародруків та рідкісних видань, музичних та нотних видань, образотворчих матеріалів, картографічних видань, газет.

***Ключові слова:** бібліотечне сховище знань, системно-інтегрована технологія, спеціалізовані бібліотечні фонди.*

SYSTEM-INTEGRATION ORIENTED TECHNOLOGY OF LIBRARY

KNOWLEDGE REPOSITORY CONSTRUCTION

K. V. Lobuzina

Main principles of library knowledge repository are grounded. Scientific principles of system and integrated technology processing library information resources are defined. The basic approaches to the formation of specialized structures library knowledge repository, on the example of old and rare books, score and music publications, graphic materials, cartographic publications, newspapers are presents.

***Keywords:** library knowledge repository, system and integrated technology, specialized library collections.*

Організація та упорядкування електронного фонду бібліотеки потребує вирішення двох першочергових питань: вибір інформаційної платформи та вибір структури метаданих. Як показали дослідження провідних науковців, для створення задовільної інформаційної інфраструктури управління знаннями, у т. ч. електронними ресурсами інформаційної системи, необхідно затвердити правила опису об'єктів, якими вона оперуватиме. Сьогодні метадані є

необхідним елементом побудови онтологій та сховищ даних, основу будь-якого корпоративного сховища знань становлять, метаописи об'єктів, що в ньому зберігаються [9, 17]. Тому створення структури опису основних об'єктів, а для бібліотеки це передусім документи з її фондів, є першочерговим завданням на шляху до отримання ефективних інструментів управління знаннями в електронному фонді. Вибір типу, схеми та формату опису об'єктів має задовольняти таким основним вимогам: повнота представлення об'єктів, можливість використання метаописів об'єктів в інших системах, використання загальноприйнятого стандарту, який сумісний з іншими системами.

Практика експлуатації програмного забезпечення для створення електронних архівів [1, 12, 15] свідчить про те, що на певному етапі перед інформаційною установою постає питання інтеграції створеного архіву з інформаційною системою, прийнятою для управління інформаційними ресурсами в організації. Тому, передбачити цю ситуацію слід уже на перших етапах проектування електронного фонду. Для бібліотек, безперечно перевагу слід надавати рішенням, що ґрунтуються на бібліотечній автоматизованій інформаційній системі, яка є основою переважної більшості інформаційних сервісів сучасної бібліотеки.

Для ефективного управління та використання електронного фонду бібліотеки, слід також враховувати сучасну тенденцією у створенні метаданих, а саме – погляд на опис (каталогізацію) як на спільний процес, а не на діяльність, яка здійснюється виключно одним відділом в установі (в бібліотеках, як правило, відділом каталогізації). Формування метаданих в епоху електронних ресурсів може і має бути спільною роботою, в ході якої різноманітні метадані (технічний опис, адміністративні записи, записи про права тощо) додаються поетапно спеціально навченим персоналом у різних відділах: підрозділи з оцифрування зображень і управління електронними ресурсами, відділи консервації та фондоутримувачі спеціалізованих фондів. Як показує досвід Бібліотеки-Музея Моргана (США) [2], участь фондоутримувачів може бути вирішальним фактором під час опису унікальних документів та матеріалів. Така участь експертів може підвищити інтелектуальну цінність записів, і скоротити час і витрати на створення описових метаданих високої якості. Вклад науковців та інших експертів – це сфера, яку бібліотечні установи повинні активно розвивати, якщо вони хочуть отримати повний, точний опис творів у своїх колекціях. Інформація, отримана від експертів, які не є каталогізаторами, може досить просто фіксуватися, якщо є ефективні методи комунікації та співпраці між каталогізатором і фондоутримувачем. Спільне експертне тегування (expert social tagging) – додавання ключових слів, імен і тематичних кодів (subject designators) експертами, які не входять до офіційного підрозділу каталогізації даної установи – також може бути ефективним методом підвищення якості описів. Але щоб це стало можливим, необхідно наявність технічної інфраструктури (відповідного програмного забезпечення для тегування, що дозволяє нашаровувати метадані,

створені користувачами, на основну структуру записів), а також організаційні та психологічні зміни (розуміння того, що багато людей можуть брати участь у каталогізації).

Фонд Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського є унікальним зібранням джерел інформації, що включає книги, журнали, продовжувані видання, карти, ноти, образотворчі матеріали, рукописи, стародруки, газети, документи на нетрадиційних носіях інформації, має найповніше в державі зібрання пам'яток слов'янської писемності та рукописних книг, архіви та книжкові колекції видатних діячів української й світової науки та культури. Різні стандарти опису та упорядкування документів спеціалізованих фондів: архівні документи, рукописи, стародруки, листівки, картографічні документи, ноти, образотворчі матеріали, газети, преса, музейні експонати, викликають певні труднощі під час визначення описових метаданих. Кожен із цих видів документів має свої особливості опису (специфічну зону, де відображаються характеристики документа): карти (масштаб, колір, розмір, спосіб виготовлення, географічна рубрика), ноти (форма подання нотного тексту, тональність, засоби виконання, музичні жанри), стародруки (індивідуальні особливості примірника, печатки, автографи, засоби виготовлення, папір, філіграні, оправа), образотворчі матеріали (спосіб виготовлення, розмір, живописна техніка, образотворчі жанри, колір, папір, видавничі знаки, монограми художників, фізичний стан документів), листівки (гасла, лозунги, підписи, печатки, політичні партії), газети (наявність випусків за роками, зміна назви видання, періодичні додатки, спец. випуски), газетні та журнальні публікації (джерело публікації, анотація, дата виходу, тема публікації), рукописи (фонд, опис, заголовок документа, види поштових відправлень, текстологічна та зовнішня характеристика документа), архівні документи (фонд, опис, номер справи, заголовок справи, вид та спосіб відтворення документа).

Для створення повноцінних описів документів і матеріалів електронних колекцій у НБУВ застосовуються засоби каталогізації на платформі системи автоматизації бібліотек «ІРБІС64» з клієнт-серверною архітектурою, що дає змогу організувати спільну роботу великого колективу кваліфікованих бібліотечних спеціалістів [16]. Разом із фаховими експертами та науковцями спеціалізованих підрозділів НБУВ спеціалістами відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж здійснена кропітка робота з адаптації стандартних бібліографічних описів до вимог міжнародних стандартів метаданих і специфіки опису кожного з видів документів, деякі з яких можуть бути прирівняні до музейних експонатів і атрибутовані лише експертом. Важливим було те, що у стандартному наборі елементів UNIMARC формату, який постачається як типове рішення для публічних бібліотек, відсутні багато з необхідних елементів для опису нестандартних матеріалів спеціалізованих фондів [10].

Для вирішення складних завдань з опрацювання полідокументного фонду НБУВ запропонована модель опрацювання документального масиву, що реалізує інтелектуальний

доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки та перетворює її фонд у сховище знань, яка включає такі головні етапи:

I етап. Комплектування бібліотечного фонду за принципом інтегрованості, де можуть бути представлені документи будь-якого виду і формату.

II етап. Розділення документального потоку для первинного опрацювання документів за видовим принципом. Кожний із видів документів отримує в процесі опису специфічні атрибути, які визначає експерт бібліограф, книгознавець або документознавець.

III етап. Усунення неоднозначності об'єктів пошуку: введення альтернативних та уніфікованих назв (заголовків), різночитань імен і прізвищ, назв організацій і колективів, уточнення дат та хронологічних меж, географічних назв та місць локалізації.

IV етап. Розкриття змісту документів. Цей етап забезпечується такими основними технологіями як анотування, реферування, предметизація та систематизація.

V етап. Інтеграція розділеного документального потоку у знаннєвий інформаційний ресурс, забезпечений засобами інтелектуального пошуку.

VI етап. Отримання на основі інформаційних зрізів бібліотечного сховища знань нових комплексних ресурсів з заданими параметрами.

Представлена модель є комплексом науково-практичних заходів, який можна позначити як *системно-інтегровану технологію* опрацювання документальних ресурсів. На етапі комплектування відбувається формування документального масиву, який кумулює як сучасні надходження, так і ретроспективні документальні інформаційні джерела. Розділення документального потоку за видовим складом (рукописи, архівні документи, стародруки, книги, періодичні видання, ноти, образотворчі видання, карти, електронні, цифрові, мережеві ресурси тощо) на перших етапах опрацювання необхідне для забезпечення повноти опису їх у сховищі знань. Кожен із цих видів документів має свої особливості, визначити та атрибутувати які може тільки експерт. Остаточна інтеграція опрацьованої інформації відбувається на основі вироблених сумісних стандартів метаописів документів та єдиної концепції представлення знань у бібліотечному фонді. Такий підхід до опрацювання інформаційних ресурсів дає змогу, з одного боку, підкреслити специфічні властивості кожного із видів документів, а з другого – надати до них доступ користувачам у інтегрованому інтерфейсі, незалежно від видової приналежності.

Розглянемо більш детально спеціалізовані інформаційні профілі розроблені відповідно до системно-інтегрованої технології опрацювання документів бібліотечного фонду.

Стародруки та рідкісні видання. Спеціалізований фонд документів стародруків та рідкісних видань – унікальне зібрання книжкових пам'яток. Фонди відділу структуровані за окремими колекціями, створеними відповідно до хронологічної, видавничої, шрифтової або

форматної ознаки, критеріями рідкості та цінності, видом друку тощо. А саме, у фонді зберігаються такі колекції: інкунабул, палеотипів, альдин, етьєнів, плантенів, ельзевірів, дідо, інших стародруків латинським шрифтом, кириличних стародруків, історичної та книгознавчої періодики, рідкісних видань XIX–XX ст., мініатюрних видань, листівок XIX – поч. XX ст. і періоду Великої Вітчизняної війни. Неодмінною складовою є також фонди довідкових, історико-книгознавчих та історико-культурологічних видань.

Для повноцінного опису стародруків обов'язковим, відповідно до міжнародного стандарту опису стародруків ISBD(A) [18], є зазначення маргіналій та особливостей примірника: автографів, екслібрисів, печаток, штампів, наліпок, написів та інших провінцій. Відповідно до цих вимог структуровано та значно розширено поля, які відносяться до цієї частини бібліографічного опису. Атрибутовані каталогізатором імена авторів написів та автографів, назви печаток і штампів поповнюють спеціальні пошукові словники, які надалі можуть стати в нагоді дослідникам для визначення приналежності документів до історичних колекцій та бібліотек. Відповідно до міжнародного стандарту опису стародруків ISBD(A), посилання на бібліографічні джерела є обов'язковим. Бібліографічні описи також супроводжує обов'язковий для стародруків елемент записів, який містить посилання на позиції у класичних книгознавчих каталогах, де це видання було описано. Наведена інформація є важливою для бібліографів та книгознавців.

У базах даних стародруків створено додаткове поле «Художнє оформлення» для організації роботи з ілюстративним матеріалом, також розроблено формат виведення елементів оформлення та спеціальний пошуковий словник, у якому можна переглянути ілюстрації та за ними знайти бібліографічний опис. Створено електронну колекцію елементів оформлення стародруків (заставки, гравюри, кінцівки тощо), понад 1 000 ілюстрацій, зв'язаних з бібліографічними описами відповідних видань. Організована образотворча інформація дає змогу надалі використовувати її для створення електронних виставок, електронних колекцій, підготовки ілюстрованих альбомів та проведення науково-дослідної роботи, у перспективі це може бути цінною інформацією для експертів, які атрибутують стародруки та рідкісні видання. Зберігання ілюстративного матеріалу у базі даних з клієнт-серверною архітектурою створює умови для колективного використання цієї інформації співробітниками.

Свої специфічні особливості має опис документів із колекції історичних листівок, комплексне автоматизоване опрацювання якої на новій платформі було розпочато 2010 р. [5]. Необхідними елементами опису кожної одиниці зберігання є розміри паперу, текст перед назвою, гасло, особи та колективи згадані у тексті, підписи, печатки, дефекти. Для ведення та редагування бібліографічної бази даних, розроблено спеціальний робочий аркуш, що враховує специфіку бібліографічного опису листівок. Зручність роботи з листівками забезпечують у базі

даних додаткові пошукові словники: техніка друку, розмір документа, політична партія, що відповідає особливостям бібліографічного опису цього виду документів. Розроблено спеціальний формат перегляду для полегшення сприйняття інформації бібліографічного опису листівки, розділений на окремі зони: зона заголовка, основний бібліографічний опис, анотація, зона систематизації, зона додаткових заголовків (слова перед назвою, епіграф, гасло, звернення), зона індивідуальних особливостей примірника.

Фонд історичних листівок НБУВ має хронологічні межі з 1808 по 1945 рік. Ці документи містять інформацію і самі є свідками важливих історичних подій: російсько-японської війни, першої російської революції 1905-1907 рр., громадянської війни в Україні 1917-1921 рр., війни радянської України за підтримки РСФРР проти УНР 1917-1918 рр., війни РСФРР і УНР 1918-1919 рр., голодомору 1932-1933 рр., Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Розпочато оцифрування колекції листівок (у першу чергу для збереження інформації було відібрано примірники зі згасаючим текстом). Створена база даних бібліографічних описів листівок надалі стане основою для укладання та публікації електронної колекції, яка представлятиме для істориків значний інтерес як джерело формування громадської думки тих часів.

Підготовлені на єдиній пошуковій платформі бази даних відділу стародруків та рідкісних видань представлені на інформаційному порталі НБУВ у відповідному пошуковому профілі, від бібліографічних описів наведено посилання до цифрових об'єктів, ілюстративного матеріалу, інформації про колекції, електронних версій книгознавчих каталогів тощо.

Образотворчі видання. Фонд аркушевих образотворчих документів становить основну частину образотворчого фонду НБУВ. Хронологічно охоплює документи XVII-XXI ст. За видами друку поділяється на лубок, гравюру, листівку, плакат, фотографію, репродукцію, поштову картку, прикладну графіку (запрошення, календарі, обкладинки). Найбільшу частину фонду аркушевих видань становить плакат, що хронологічно охоплює період XX-XXI ст.

Бібліографічні бази даних аркушевих образотворчих видань мають низку особливостей, порівняно з бібліографічним описом книжкової або журнальної продукції. Відповідно до специфічних атрибутів образотворчого документа, основним автором твору у цьому виді видань є художник (всі інші автори вказуються як додаткові: редактори, автори тексту, перекладачі, укладачі тощо), як обов'язкові елементи вказуються розмір та техніка друку. Для кожної одиниці зберігання наводяться її особливості: стан збереження; автор підпису, напису; текст підпису та напису автора; інші написи; печатки, екслібриси; примітки про особливості примірника. Особливе значення для опису образотворчих видань має область систематизації документа, бо лише за цими атрибутами користувач може зрозуміти, що саме зображено у документі: жанр твору, предмет зображення, географічна рубрика, галузь знань; персоналії; назва твору як предметна рубрика (вір, про який ідеться в документі), ключові слова [7; 8].

Для зручності роботи з матеріалами аркушевих образотворчих видань у базах даних створено додаткові пошукові словники: техніка друку, розмір документа, графіка, колір, вид образотворчого видання (масова друкована картина, авторський лубок), предмет зображення, персоналії (наявність зображення), видавничі знаки, особисті знаки художників.

Важливою для каталогів образотворчих матеріалів є також необхідність представлення ілюстративного матеріалу. Відомо, що видавництва та поліграфісти дуже обережно ставляться до включення ілюстрацій, особливо кольорових, до друкованих книжок. Це пов'язане з тією обставиною, що ілюстрації потребують спеціальної обробки, в т. ч. – растрування, а кольорові – ще й поділу кольорів, у результаті чого ускладнюється й дорожчає виробництво книг. В електронних виданнях цієї проблеми не існує, тому що абсолютна більшість комп'ютерів має кольорові монітори й програмні засоби для відтворення ілюстративного матеріалу. Тому в електронних виданнях є можливість використовувати ту кількість ілюстрацій, яка потрібна для найкращого сприйняття й розуміння матеріалу, причому ця величина завжди більше, чим у виданнях, розповсюджуваних друкованим способом. Для представлення образотворчих матеріалів у базах даних організовано активне використання зовнішніх об'єктів (ілюстративного матеріалу), розроблено спеціальний HTML-формат виведення даних з метою інтерактивного перегляду зображень безпосередньо в екранному форматі бібліографічного опису образотворчого матеріалу. Для коректного представлення графічних матеріалів було також введено додаткове підполе, що враховує орієнтацію зображення (вертикальну або горизонтальну).

Крім загальних підходів до опису образотворчих видань кожен із каталогів (плакати, лубок, поштові листівки) має низку особливостей. Для опису кіноплакатів введено додаткові поля: кіностудія (назва колективу; тип колективу, емблема, логотип, країна), творчий колектив фільму (прізвище, ім'я; функція; дати життя; країна), жанр кінофільму, персоналія особа, персонаж (прізвище, ім'я; функція; роль, персонаж; функція персонажу; країна).

Для колекції поштових листівок «Архітектура України на поштовій листівці» важливим елементом опису є географічна назва (у т. ч. історичні назви перейменованих міст). Організована за географічним принципом інформація у базі даних використана для організації навігації в онлайн-версії каталогу поштових листівок, де за натисканням гіперпосилання з назвою міста користувач може отримати упорядковану добірку бібліографічних описів, які супроводжує ілюстративний матеріал.

Закладена основа каталогізації та упорядкування баз даних образотворчих матеріалів створила передумови для подальшого використання підготовлених матеріалів для видання ілюстрованих образотворчих альбомів та формування ілюстрованих електронних колекцій.

Нотні видання. Бібліографічний опис нотного видання принципово не відрізняється від бібліографічного опису книжкових видань, але має особливі риси, обумовлені специфікою змісту та поліграфічного оформлення нотних видань. Значну складність для бібліографа нотних видань становить різномовність (та різнозмістовність) відомостей на титулі і тих самих відомостей перед нотним текстом, тому для повноцінного опису нот необхідно використовувати як обов'язкові поля паралельна назва, переклад назви, різночитання назви (альтернативна назва). Важливою є також інформація про формат видання, оскільки досить часто видавець друкував один і той самий твір у кількох форматах. Є численні особливості бібліографічного опису нотних видань, що стосуються літературного інципіту, нумерації творів (опусів), визначення тональності або діапазону голосу, призначення для виконання або переклад для іншого складу виконавців, зазначення інших авторів та співавторів (автор слів, автор перекладу літературного тексту, автори аранжувань, аплікатури тощо) [4].

Назустріч цим особливостям опису нотних видань розроблено та адаптовано робочий аркуш для професійної каталогізації нот. Додатково до робочого аркуша підключено поле нотний інципіт, яке надає можливість зберігати у вигляді цифрового об'єкта графічне зображення рядка нотного тексту. Кожний специфічний елемент введення даних супроводжує довідкова інформація з необхідними елементами опису видання: формат представлення нотного тексту (партитура, партитура та голоси, голоси, клавір, клавір з додатком окремих партій, хорова партитура з клавішним інструментом, хорова партитура а capella, хорова партитура та голоси, дирекціон, для сольного виконання); словник функцій авторів, які беруть участь у створенні нотного видання (редактори, укладачі, автори тексту, автори музичних тем, оркеструвальники, аранжувальники, ілюстратори тощо). Для зручності використання бази даних професійними музикантами організовано спеціальні пошукові словники, що створюють додаткові точки доступу до бібліографічних записів нотного каталогу: країна проживання автора, роки життя автора, функція автора, формат представлення нотного тексту, тональність, характер нотного документа, номери нотних дощок, колекція.

Створення бібліографічних баз даних нотних видань значно оптимізувало роботу з підготовки наукових каталогів нот, створило передумови для онлайнової публікації ілюстрованих електронних версій нотних каталогів: «Українські нотні видання 1917-1923 рр. з фондів НБУВ», «Українські нотні видання 1923-1934 у фондах НБУВ (інструментальна музика)». Надалі професійно упорядковані метаописи нотних видань створять основу для укладання повнотекстових цифрових колекцій із історії музичної спадщини України. Перші документи, що репрезентують український музичний репертуар, можна переглянути у фонді оцифрованих видань НБУВ за тематичною рубрикою «Музика».

Картографічні видання. Картографічний фонд НБУВ призначений для всебічного спеціалізованого обслуговування користувачів бібліотеки, основні напрямки якого: загальноосвітній, науково-дослідницький, пошуково-інформаційний, туристично-екскурсійний.

Карти і атласи як специфічний вид видань також мають свої, властиві лише цьому виду друкованої продукції особливості бібліографічного опису: формат картографічного матеріалу (атлас, карта, глобус, план, діаграма), колір (однокольорова, двокольорова, кольорова), масштаб (горизонтальний та вертикальний), наявність покажчиків, розмір, техніка виготовлення, особливості примірника (стан збереження; печатки, штампи, екслібриси; написи, автографи; наклейки тощо), додаткові карти, розширений варіант географічних рубрик, спеціальні предметні рубрики для визначення характеру картографічного матеріалу, тематичні колекції [13].

Для адаптації роботи професійного бібліографа з цим специфічним видом видань розроблено спеціальний робочий аркуш і відповідно відкориговано стандартні елементи введення даних для опису картографічних матеріалів. Словник функцій авторів було поповнено такими спеціальностями: картограф, геоінформаційна підготовка, комп'ютерна картографія; додаткову інформацію про кількісні характеристики доповнено такими елементами: герб, роза вітрів, видавнича марка. Для полегшення орієнтування у картографічній інформації введено додаткові пошукові словники, що створюють точки доступу до необхідних елементів опису карт: тип карти, масштаб, географічна рубрика, країна, регіон, населений пункт, тип географічного об'єкта, техніка виготовлення, колекція [11].

Особлива увага під час упорядкування описів картографічного фонду приділена систематизації документів, яка має у даному випадку низку особливостей. Основу систематизації картографічного фонду становлять таблиці територіальних типових поділів (ТТП) [14]. Для полегшення роботи та інтеграції баз даних картографічного фонду до загальної пошукової системи бібліотеки автоматизоване робоче місце бібліографа було забезпечено багатомовним електронним варіантом таблиць ТТП (українська, російська, англійська мови). На основі конвертованих таблиць було організовано авторитетний файл «Алфавітно-предметний покажчик ТТП». В електронному алфавітно-предметному покажчику забезпечено можливість багатомовного пошуку та розширений формат перегляду авторитетних записів. Авторитетний файл підключено до робочого аркуша каталогізатора як довідковий засіб та засіб введення класифікаційних індексів, він також доступний каталогізаторам для оперативного редагування, поповнення і прийняття методичних рішень.

Паралельно з класифікаційними індексами є можливість супроводжувати бібліографічний опис географічними рубриками, які організовані як авторитетний файл географічних назв: країна, штат/регіон, населений пункт, інший географічний об'єкт, тип географічного об'єкта, хронологічний підзаголовок, різночитання назви. Реалізовано

можливість підтримувати і редагувати авторитетний файл географічних назв безпосередньо під час каталогізації картографічного матеріалу. Організовано також файл предметних рубрик для позначення видового складу картографічних документів та формування тематичних картографічних колекцій.

Для повноцінного представлення картографічного матеріалу також, як і для образотворчих видань, бажано супроводжувати бібліографічну інформацію ілюстративним матеріалом. Для реалізації цієї можливості розроблено спеціальний формат виведення графічної інформації, що надає можливість як стислого попереднього перегляду, так і виводить за гіперпосиланням зображення оригінального розміру з можливістю розглянути найдрібніші деталі. Розроблений робочий аркуш став основою для укладання баз даних сучасних картографічних видань, стародрукованих та рукописних карт, електронної колекції карт.

Газети. З метою налагодження автоматизованого робочого місця каталогізатора газет розроблено спеціалізований робочий аркуш, який враховує всі особливості бібліографічного опису цього виду паперової періодичної продукції. Не зважаючи на, здавалося б, простоту опису газетного видання, створення професійного електронного каталогу газет передбачає урахування багатьох елементів, особливо це стосується області приміток, яка є надзвичайно розгалуженою і стосується наявності періодичних додатків та різноманітних змін в атрибутах газети: назва, періодичність, мова видання, місце видання. Крім того, архітектура газетного каталогу має два види взаємопов'язаних записів: основний опис і додатки, спецвипуски. Під час розробки робочого аркуша ці зв'язки реалізовано на основі унікального ідентифікатора записів та гіпертекстових посилань між зв'язаними об'єктами, що значно спростило роботу над каталогом. Крім того, для уніфікації покажчиків, передусім географічних, застосовано спеціальні поля для введення уніфікованих назв місця видання – від ненормованих варіантів назв населених пунктів автоматично утворюються посилання до стандартного варіанта. Введення кодів мов та країн надало можливість отримати цінну інформацію про лінгвістичний та територіальний склад фонду українських газет.

На основі створеної технології вже підготовлено до друку два газетних каталоги загальним обсягом понад 7,5 тис. бібліографічних описів: «Газети України 1935-1940 рр. у фондах НБУВ», «Газети України 1946-1950 рр. у фондах НБУВ». Опрацьовуються також інші бази даних відділу газетних фондів.

Аналогічна робота з адаптації робочих аркушів, довідкового апарату каталогізатора, пошукових словників баз даних була здійснена в інших спеціалізованих фондах: бібліотечних зібрань та історичних колекцій, юдаїки, зарубіжної україніки. Головними принципами, закладеними під час створення бібліографічних баз даних, були: забезпечення повноти опису документів з усіма специфічними атрибутами, сумісність описів документів на рівні основних

точок доступу, уніфікація пошукових елементів: тематичних, територіальних, хронологічних тощо.

Опрацьовані та підготовлені фаховими спеціалістами описи об'єктів історико-культурного надбання створили відповідну інфраструктуру для формування електронних інформаційних ресурсів та управління електронним фондом бібліотеки. Записи в електронному вигляді надалі можуть багатократно використовуватися для службових та інформаційних цілей: як пошуковий апарат, для описової частини метаданих електронних колекцій, з метою ідентифікації документів у процесах реставрування та консервації тощо. Структура записів усіх баз даних передбачає сумісність основних пошукових елементів метаописів (автори, назва, рік видання, ключові слова, індекси рубрика тора НБУВ), що створює необхідні передумови для формування єдиного інформаційного простору бібліотеки, розробки комплексних профільних та спеціалізованих інформаційних ресурсів з інтегрованим пошуковим апаратом і користувацьким інтерфейсом.

Використані джерела

1. Асеев Г. Концепція електронного сховища даних / Г. Асеев // Вісн. кн. палати. – 2009. – № 2. – С. 28-30.
2. Бака М. Совместное использование стандартов и специальных знаний в начале XXI века : на пути к созданию единой модели метаданных для разных сообществ [Электронный ресурс] / Мурта Бака (Murtha Baca), Институт Гетти (США) ; Элизабет О'Киф (Elizabeth O'Keefe), Библиотека и Музей Моргана (США) // World library and information congress: 74th IFLA general conference and council. 10 – 14 Aug. 2008, Quebec, Canada. – Quebec, 2008. – Way of access: http://www.archive.ifla.org/IV/ifla74/papers/156-Baca_OKeefe-trans-ru.pdf. – Загл. с экрана.
3. Журавский В.Г. Построение электронных хранилищ документации больших систем / В.Г. Журавский, В.В. Гольдин // Микропроцессорная и вычислительная техника. – 2007. – № 3. – С. 74-80.
4. Івченко Л.В. Музичний фонд НБУВ: створення електронного каталогу / Л.В. Івченко, К.В. Лобузінна // Бібл. вісн.— 2007. – № 4. – С. 12-22.
5. Ковальчук Г.І. Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір / Г.І. Ковальчук, Г.С. Губко, О.М. Тіхненко, К.В. Лобузінна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 261-276.
6. Ковальчук Г.И. Электронная коллекция старопечатных книг Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского / Г.И. Ковальчук, Е.В. Лобузина // Машиночитаемая каталогизация старопечатной книги : материалы обучающих семинаров, прошедших в РНБ в рамках сотрудничества с Консорциумом европ. науч. б-к (SERL) в 2006-2008 годов. – СПб., 2009. – С. 130-137.
7. Лобузінна К. Ілюстрований електронний каталог «Радянський лубок із фондів Нац. б-ки України імені В.І. Вернадського» / К.В. Лобузінна, О.М. Донець // Бібл. вісн. – 2009. – № 1. – С. 16-20.
8. Лобузінна К. Український кіноплакат 1920 – 1990 рр. у фондах НБУВ: наукове упорядкування, дослідження та представлення матеріалів зібрання / К. Лобузінна, Л. Гутник // Бібл. вісн. – 2010. – № 3. – С. 28-34.

9. Лапо П.М. Введение в электронные библиотеки [Электронный ресурс] / П.М. Лапо, А.В. Соколов // Программа «Обучение и доступ к Интернет» (Internet Access and Training Program). – 2005. – 92 с. – Режим доступа: <http://www.iatp.by/handouts/library/e-libraries/cover.htm>.
10. Лобузина Е. Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек / Е.В. Лобузина, И.В. Лобузин // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теор. сб.– 2010. – Вып. 8. – С. 120-130.
11. Лобузина К. В. Формування електронних картографічних ресурсів наукової бібліотеки / К.В. Лобузина, А.Л. Герус // Наук. праці НБУВ. – 2012. – Вип. 34. – С.79-90.
12. Петров І.В. Обґрунтування вибору програмно-апаратних засобів архівів електронних документів довготермінового збереження / І.В. Петров, А.М. Стеценко, Н.В. Солоніна // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2010. – Т. 12, № 1. – С. 79-88.
13. Российские правила каталогизации. Ч. 2 : Специальные правила каталогизации отдельных видов документов [Электронный ресурс] / Н.Н. Каспарова [и др.] ; Рос. библиот. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – М., 2005. – 2005. – Режим доступа: <http://www.nilc.ru>.
14. Рубрикатор Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. Таблиці територіальних типових поділів / уклад. І.І. Багрій [та ін.] ; голов. ред. О.С. Онищенко ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2004. – 768 с.
15. Рындин А. Архив без пыльных полок или способы организации архива предприятия / А. Рындин // Jet Info: информ. бюл. – 2002. – № 10 (113). – С. 3-40.
16. Система автоматизации библиотек ИРБИС64 : общее описание системы. – М. : ГПНТБ России, 2004. – 259 с.
17. Тузовский А.Ф. Системы управления знаниями (методы и технологии) / А.Ф. Тузовский, С.В. Чириков, В.З. Ямпольский ; под общей ред. В.З. Ямпольского. – Томск : Изд-во науч.-техн. лит., 2005. – 260 с.
18. ISBD(A) : International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian) // IFLA [Electronic resource]. – Way of access: <http://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/isbda.htm>.

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОРИСТУВАЧІВ СІЛЬСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

У статті проаналізовано форми бібліотечно-інформаційного забезпечення професійної діяльності основних категорій користувачів сільської бібліотеки в умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій.

***Ключові слова:** бібліотечно-інформаційне обслуговування, сільська бібліотека, користувач, категорії користувачів, професійна діяльність.*

.....

LIBRARIAN-INFORMATIONAL PROVIDING OF PROFESSIONAL ACTIVITY USERS VILLAGE LIBRARY'S

The article analyzes forms of librarian-informational providing of professional activity for basic categories of village library's users in terms of fast-developing innovation technologies.

***Keywords:** librarian-informational service, village library, user, categories of users, professional activity.*

Соціальні, економічні та демографічні зміни, що відбулися в державі, вплинули на стан сільських закладів культури, а відтак і на діяльність бібліотек сільської місцевості. Сільська бібліотека стала найважливішим елементом соціокультурної сфери села, центром культури, освіти, дозвілля, яка здатна максимально швидко задовольнити запити сільської громади.

Адже сьогодні сільська бібліотека – єдине доступне джерело інформації, місце соціальних комунікацій, де зустрічаються читачі різного віку – діти, молодь, пенсіонери, соціально незахищені категорії, люди з обмеженими фізичними можливостями тощо. Основним завданням залишається задоволення інформаційних потреб (ІІІ) сільського жителя. Поряд з освітньою, культурно-дозвіллевою функціями в сучасних умовах пріоритетною виступає інформаційна функція.

Мета статті – визначити форми бібліотечно-інформаційного забезпечення професійних потреб основних категорій користувачів сільських бібліотек.

З огляду на мету, були визначені завдання:

- визначити основні категорії користувачів бібліотек на селі;
- розкрити III користувачів бібліотек;
- визначити форми бібліотечно-інформаційного забезпечення професійних потреб користувачів.

Об'єктом дослідження в статті є сільська бібліотека. Предметом – бібліотечно-інформаційне забезпечення професійної діяльності користувачів сільської бібліотеки

Сучасні читачі сільської бібліотеки відрізняються один від одного соціальними, професійними, віковими, національними, психологічними особливостями. Основними професійними групами користувачів бібліотек на селі сьогодні є представники адміністративно-управлінського апарату – голови і члени сільської ради, керівники та працівники господарств, установ, організацій (агropідприємств, шкіл, лікарень, культурних закладів, громадських організацій-спілок, товариств тощо). Поряд з професійними групами, в сільських бібліотеках до найбільш чисельних категорій читачів відносяться школярі, і пенсіонери. Кожна з цих груп потребує в своєму обслуговуванні диференційованого підходу; пошуку інноваційних форм у забезпеченні їхніх інформаційних потреб.

Професійні запити користувачів, які відносяться до адміністративно-управлінського апарату, пов'язані з вирішенням проблем розвитку ринкової економіки, соціальної сфери села (будівництво житла, охорона здоров'я, організація системи освітніх закладів і дошкільного виховання, розвиток сфери послуг культурного і побутового призначення тощо), збереження культурного та природного середовища та ін. На особливу увагу заслуговує проведення в життя механізмів соціального захисту населення. За спостереженнями бібліотекарів, названа категорія користувачів потребує здебільшого фактографічної, аналітико-синтетичної інформації (довідки, огляди, реферати, дайджести), а також надання в користування повнотекстової інформації [7].

Ще одним із пріоритетних завдань є інформаційне забезпечення процесів економічного розвитку сучасного села. Перетворення в структурі сільськогосподарського виробництва вплинули на виробничі інформаційні потреби жителів села, які тепер значною мірою залежать від форм господарювання, а також посад, які вони обіймають, і функцій в тій чи іншій структурі. Сьогодні існують різні сільськогосподарські підприємства, акціонерні товариства, кооперативи, індивідуальні господарства. Розвивається на селі малий бізнес – поряд із державними установами створюються спільні підприємства, що забезпечують переробку і реалізацію сільгосппродуктів, ремонт і оренду сільськогосподарської побутової техніки, відкриваються підприємства громадського харчування тощо. Кожне з підприємств намагається налагодити виробництво, збут продукції, пристосуватися до ринкових відносин [2].

Дедалі частіше користувачам потрібна інформація, готова до використання, що містить конкретні рекомендації та поради, фактографічні дані правового, ділового, комерційного, фінансового характеру. Така інформація дає змогу оперативно вирішувати питання збуту продукції, матеріально-технічного забезпечення, встановлювати ділові контакти, знаходячи партнерів для спільної діяльності. З розвитком економіки села, ринкових відносин значення інформації зростає, а звідсіля посилюється, як було зазначено вище, інформаційна функція бібліотеки.

Але ця функція зможе розвиватися в сільській бібліотеці за умови розширення складу фондів за змістом і видами документів з урахуванням змін у попиті, при цьому збільшувати обсяг книг енциклопедичного характеру, довідкових видань, джерел ділової, фінансової, комерційної інформації, науково-популярної літератури, а також матеріалів на електронних носіях (відеозаписів, відеофільмів, компакт-дисків, мікрофіш тощо). Водночас слід узгодити спрямування довідкового апарату – джерел бібліографічної, фактографічної інформації, а також розширювати та удосконалювати форми інформаційного обслуговування [8].

У сільській бібліотеці читач може набувати перші уроки пошуку інформації за допомогою довідкового апарату й уявлення про можливості документно-інформаційних систем щодо забезпечення потреб у знаннях та інформації за допомогою МБА, а в майбутньому – комп'ютерних технологій.

За умов відсутності спеціальних освітніх інститутів, зокрема й неформальних, які ширше представлені в місті, актуалізується проблема створення на базі сільської бібліотеки центру безперервної освіти і насамперед для груп населення, що істотно впливають на формування інтелектуального, культурного середовища села – сільської інтелігенції; громадян, що переселилися до села з міста і не бажають поривати з міською культурою; груп населення, що займаються новими для себе видами діяльності; сільських жителів, які виявляють інтерес до знань у зв'язку з аматорськими заняттями.

Можна погодитися з О. Васюк, яка наголошує на потребі сучасного суспільства в постійній індивідуальній та колективній самоосвіті всіх вікових груп населення, вважають, що потрібно вчити «мистецтву жити». Для опанування цим мистецтвом необхідно розвивати сили уяви і сприйняття, пробуджувати почуття, тренувати «пильність розуму». Цьому можуть сприяти читання книг, спілкування читачів, практична творча діяльність людей в умовах сільської бібліотеки. Педагогічний процес у бібліотеці, на думку фахівців, повинен базуватися на обміні досвідом, роздумах та експериментах [4].

Особливістю діяльності сільської бібліотеки сьогодні є те, що вона дедалі більше включається в процес соціального захисту і соціальної реабілітації населення. Милосердя багато в чому визначає зміст і стиль її роботи.

Не потребує особливого доказу той факт, що сільська публічна бібліотека не в змозі задовольнити зростаючі інформаційні потреби сільських жителів за допомогою лише власного фонду. На неї покладається роль посередника між жителями села і інформаційними структурами різного рівня.

Принципово важливим є те, що центральною метою в контексті інформаційного суспільства є забезпечення доступу до будь-якого типу інформації для будь-кого, незалежно від часу і місцезнаходження. Тому в розвинених країнах загальною тенденцією є намагання розглядати питання бібліотечного обслуговування населення, що проживає в сільській місцевості, у загальному контексті розвитку національних бібліотечних систем з урахуванням ресурсів системи в цілому. Ця тенденція знаходить відображення в різних варіантах ЦБС, частиною яких є сільські бібліотеки. Включення сільських публічних бібліотек у бібліотечну систему округу, графства, департаменту та ін. залежить від адміністративно-територіального розподілу країни.

Найкращі умови для використання сільськими бібліотеками національних бібліотечних ресурсів створюються за наявності регіональних і загальнодержавних автоматизованих систем та можливості підключення їх до цих систем. За оцінками спеціалістів України, об'єднання бібліотечно-інформаційних ресурсів на основі новітніх технологій просувається дуже повільно. Визначаються різні на те причини: незкоординованість відомчих підходів, невизначеність першочергових завдань, розпорошеність зусиль бібліотек, відсутність державних асигнувань на проведення робіт з автоматизації [5].

У сільських бібліотеках, де є Інтернет, громадянам надають доступ до цих технологій, вчать їх ефективному використанню. Важливими складниками таких бібліотек на селі стають електронні ресурси, зокрема ті, що доступні через світову мережу Інтернет.

Такі можливості відкрила програма «Бібліоміст» – спільне дітище Ради міжнародних наукових досліджень, Агентства США з міжнародного розвитку й обміну, Міністерства культури і Бібліотечної асоціації України. Фінансування проекту забезпечила фундація Біла і Мелінди Гейтс. Завдяки їм у сільських бібліотеках з'явилася сучасна оргтехніка.

На сьогодні, кількість бібліотек у сільській місцевості, що мають комп'ютери, збільшилася майже вдвічі: тепер таких бібліотек 936 (2010 р. їх було 469). Комп'ютерний парк налічує 12483 машини. Порівняно з 2010 р., він зріс майже на 30% [1].

Із наявності доступу до Інтернету сільська бібліотека впровадить Інтернет-послуги. Зокрема, це – навчає роботі в Мережі, пошуку інформації в Інтернеті. Інноваційними формами в обслуговуванні запроваджують Інтернет-екскурсії, віртуальні подорожі, Інтернет-уроки, інформаційні семінари для спеціалістів. Усе це сприяє визнанню інформаційних технологій як альтернативного джерела інформації. Бібліотеки сільської місцевості використовують

інформаційні технології під час проведення масових заходів. Це Дні інформації, Дні фахівця, екскурсії, тренінги, презентації тощо. Наприклад, до програм Дня спеціаліста доцільно включити комплекс заходів таких, як презентація Інтернет-центру та його послуг, тематичну виставку, бібліографічний огляд літератури та огляд Інтернет-ресурсів.

Однією з нових Інтернет-послуг у бібліотеці на селі є підготовка покажчиків, що полегшують пошук у мережі Інтернет та доповнюють масив отриманої інформації з певної теми. Такі покажчики готують до масових заходів, наприклад, до Дня спеціаліста, до заходів для громадських жіночих організацій тощо.

Значне місце в діяльності бібліотек на селі посідає робота з людьми похилого віку та молоддю, бо вони є найбільш активними користувачами. Тому бібліотеки сільської місцевості урізноманітнюють Інтернет-послуги щодо обслуговування саме цих категорій мешканців села. Молодь добре сприймає віртуальні екскурсії, що проводяться в комплексі з масовими заходами в сільських бібліотеках.

У Закарпатській області, наприклад, в цьому напрямку слід відмітити Перечинську, Виноградівську ЦБС. Під час шевченківського тижня проведено віртуальну мандрівку «Подорожуємо до Кобзаря». До річниці трагедії на Чорнобильській АЕС учні здійснили «подорож» до Національного музею «Чорнобиль». До 65-ої річниці Перемоги – оглядова віртуальна екскурсія до Національного музею Великої Вітчизняної війни. Під час літніх канікул в Інтернет-центрі працював клуб віртуальних мандрівників «Інтерсвіт». На базі Іршавського Інтернет-центру вчителі-новатори проводили віртуальні уроки з історії України, географії, української та зарубіжної літератури. Бібліотека-філія с. Черна Виноградівської ЦБС провела віртуальну мандрівку «Різдвяні канікули в Інтернеті», а бібліотека-філія с. Королево – віртуальну екскурсію країнами Європи [7].

Цікавими і корисними є списки, складені за інтересами користувачів Інтернету, за індивідуальними запитами на допомогу навчальному процесу, до актуальних подій та свят.

Для користувачів вищезазначених категорій проводяться Інтернет-екскурсії, презентації сайтів освітніх організацій, готуються списки та покажчики тощо. Наприклад, на допомогу випускникам та абітурієнтам – це серійні веб-інформації «Навчальні заклади України запрошують», «Предметне тестування в Україні» та ін.

Сім'ям пропонуються Інтернет-клуби «Повір у себе», «В колі друзів». Творчі люди запрошуються до участі в Інтернет-виставках, конкурсах, де виставляють свої твори та вироби на Інтернет-аукціонах.

За допомогою Інтернету бібліотеки сільської місцевості надають матеріали Всеукраїнської благодійної акції «Милосердя», матеріали засідань Ради у справах інвалідів при

Кабінеті Міністрів України, матеріали щодо соціального захисту інвалідів. Для цієї категорії сільські бібліотеки проводять навчання «Ресурси Інтернету для вас».

Людам похилого віку чи малозабезпеченим надається можливість доступу в Інтернеті до періодичних видань в електронному форматі та до повнотекстової бази електронних видань, що приваблюють своєю інформативністю, зручністю у користуванні, ілюстративністю.

Наприклад, на Кіровоградщині, при Івангородській сільській бібліотеці в рамках Інтернет-центру організовано діяльність служби Швидкої Інтернет-допомоги. Там постійно чергує бібліотерапевт, який надає термінову інформаційну допомогу як в усній, так і друкованій формі або видає «рецепти» (адреси сайтів), за якими потрібно звернутися за допомогою і задовольнити свій запит. Біля комп'ютерів працюють різноманітні секції «Інформаційної невідкладної допомоги», які надають інформацію за напрямками: «Твій юридичний компас», «Знати! Діяти! Жити», «Домашній лікар», «Жіночий порадник», «Навчально-освітній навігатор», «Випусник+абітурієнт», «Якісна освіта III тисячоліття», «Інфоринок професій», «Інформаційна біржа праці», «Звертаємося до Бога», «Урожайна грядка», «Терапія душі», «Інтернет-пошта», «Інтернет-реклама», «Інтернет-послуга», «Довідкове бюро» та ін. Користувачі, використовуючи електронну пошту, мають змогу безкоштовно відправити контрольні та курсові роботи в навчальні заклади, листуватися з родичами та друзями, які проживають за кордоном, відправити привітання організації чи окремій особі та ін. У секції «Інтернет-послуга» користувачі мають змогу поповнити мобільний рахунок, замовити акції, провести банківські операції тощо. Користувачі з обмеженими фізичними можливостями отримують інформацію в дистанційному режимі – за місцем проживання (волонтери відвідують користувачів з обмеженою мобільністю, цікавляться їхніми запитами і знаходять відповіді на їхні запитання в Інтернеті). В Красносіллі стартувала літня інформаційна акція «Бездоглядним дітям – турботу і увагу небайдужих», працює інформаційно-консультативна служба довіри «Проблему порушує користувач...», служба допомоги «Реєстратор», швидка Інтернет-допомога «Мама і малюток», налагоджено роботу Інтернет-профілакторію «Запобігти! Врятувати! Допомогти!», в рамках якого щомісячно проводяться заходи, надаються довідки, розповсюджується друкована продукція. Успішно діє зона інформації сільських родин та систематично поновляються інформаційні матеріали «Родина. Інтернет. III тисячоліття». Підготовлено слайд-презентації про сільські родини «Розумні. Культурні. Успішні. Обізнані. Щасливі», які використовуються під час проведення заходів у родинній світлиці «Щаслива родина – міцна Україна». Бібліотеки надають безкоштовно користуватися Інтернет-поштою, програмою «Скайп», читачі навчаються користуватися соціальними мережами [3].

Слід відзначити, що 2011 р. на веб-сайти бібліотек у сільській місцевості звернулися 104 тис. – проти 21 тис. 2010 р. Зростає відвідування соціокультурних заходів у бібліотеках сільської місцевості, такі заходи відвідали на 95 тис. осіб більше, ніж 2010 р. [1].

Нині основними видами бібліотечно-інформаційного обслуговування професійних потреб користувачів сільських бібліотек (фахівці сільського господарства вищої і середньої ланки, працівники масових професій, фахівці з комерції, фінансів, права, фермери) є традиційні, а саме: довідкове обслуговування, що передбачає надання відомостей про джерела професійної інформації, або самої інформації із джерел, якими володіє бібліотека; вибіркоче поширення інформації, що передбачає селекцію нової професійної інформації, релевантної заздалегідь сформульованому тематичному запиту користувача; ретроспективний пошук професійної інформації, що передбачає пошук відомостей про джерела інформації або самої інформації з певної тематики чи проблеми в документних масивах певної ретроспективи.

Селекція бібліотеками веб-ресурсів професійної проблематики на основі критеріїв актуальності, достовірності, «індексу читаності», авторитетності й надійності джерела дозволяє пропонувати користувачам новітні інформаційно-комунікаційні послуги – навігацію по Інтернет-ресурсах профільної професійної проблематики, тематичний пошук у вітчизняних та зарубіжних професійних електронних журналах та БД (УКРАГРОТЕХНІКА, AGROS, Belal, AGRIS, РЖ «Агропромисловий комплекс України», РЖ ВИНІТИ та ін.), надання бібліографічних, тематичних, адресних, фактографічних, уточнювальних довідок в онлайн-режимі, сигнальне інформування про нові публікації в галузі (наприклад: про нові аграрні технології, стандарти Всесвітньої Організації Торгівлі на сільгосппродукцію та ін.) через сайт бібліотеки або через електронну пошту користувача.

Більшість сільських бібліотек здатні забезпечити ІІІ своїх користувачів. Адже вона залишається в сільській місцевості територією духовності та знань, першим помічником в освіті, професійному становленні, організації дозвілля населення, наданні унікальних можливостей широкого користування вітчизняними та світовими інформаційними ресурсами.

Використані джерела

1. Аналіз статистичних показників діяльності бібліотек України за період 2010-2011 роки [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profy.nplu.org/links.php?lng=uk&pg=&id=1> – Назва з екрана.
2. Антоненко С.А. Социальные функции сельской библиотеки / С.А. Антоненко // Библиотекосведение. – 2010. – № 5. – С. 26–29.
3. Бібліотечна орбіта Кіровоградщини : зб. ст. вип. 5 / Обл. універс. наук. б-ка ім. Д.І. Чижевського ; упоряд. : В.А. Козлова. – Кіровоград, 2012. – 226 с.
4. Васюк О. Бібліотека як один із суб'єктів соціально-педагогічної роботи на селі / О. Васюк // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 9. – С. 18–21.
5. Вилежагіна Т. Сільській бібліотеці – увагу суспільства / Т. Вилежагіна // Бібл. планета. – 2011. – № 3. – С. 4–6.
6. Животовська В.Г. Бібліотечно-інформаційні послуги та продукти в контексті взаємодії бібліотеки і користувача [електронний ресурс] / В.Г. Животовська. – Режим доступу : <http://www.library.kr.ua>. – Назва з екрана.
7. Лехцер В. Бібліотеки Закарпаття в дзеркалі статистики. Рік 2010 [електронний ресурс] / В. Лехцер. – Режим доступу: <http://cbs.lviv.ua/>. – Назва з екрана.

8. Публічні бібліотеки: сучасні принципи буття в умовах оновленого суспільства : з досвіду роботи публічних бібліотек Східної України [електронний ресурс] / Харк. держ. наук. б-ка ім.В.Г. Короленка ; уклад. Г.Д. Ковальчук. – Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com/47.htm>. – Назва з екрана.

9. Робоча тека методиста. Вип. 7. Зберігати традиції, шукати нове: традиційні та інноваційні послуги сучасної бібліотеки. – Чернівці : ЧОУНБ ім. М. Івасюка, 2011. – 40 с.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: НАУКОВИЙ СИГМЕНТ – ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто низку проблем, що виникають під час оприлюднення, поширення та впровадження результатів науково-дослідних праць (наукової продукції). Зокрема, порушено питання щодо створення репозитаріїв результатів науково-технічної та інноваційної діяльності; справи імплантації вітчизняних наукових здобутків до міжнародних наукометричних баз даних; проблеми вільного доступу до паперових і електронних наукових видань та kwestія кількісного виміру ефективності роботи наукових працівників.

Ключові слова: наукова продукція, результати наукового дослідження, інформатизація, наукові дослідження, оприлюднення, впровадження результатів науково-дослідних робіт, наукометричні бази даних, індекс цитування, вільний доступ до інформаційних ресурсів.

V.P. Lyahotskiy

INFORMATION OF SOCIETY: RESEARCH SEGMENT, CHALLENGES AND PROSPECTS

The article describes the main issues that arise in the publication, dissemination and implementation of research products. In particular, there are described the creation of repositories of scientific, technological and innovation, the problem of integration of national scientific achievements in international science-metric databases, issues of free access to paper and electronic scientific publications and the number of questions on measuring the performance of academic staff in this article.

Keywords: scientific products, informatization, scientific research, publication of scientific research, science-metric databases, citation index, open access to resources.

Сучасне інформаційне суспільство характеризується визначальною роллю інформації та знань, зростанням обсягу інформаційних комунікацій і доступу до світових інформаційних ресурсів. Процес інформатизації охоплює низку сфер щодо задоволення інформаційних потреб

суспільства та всі грані життєдіяльності людини. Зокрема, один із напрямів цього процесу – інформатизація науки і освіти, розвиток якого відчутно впливає на зростання ефективності наукових досліджень, поширення і застосування наукової продукції, реалізації її у практичній сфері діяльності людей; надає можливість швидкого доступу до світових баз даних науковцям будь-якого рівня, сприяє науковому пошуку, створенню потужної системи науково-технічної інформації та використання її на всіх етапах наукового дослідження [1; 2].

Питанням інформатизації освіти присвячені, зокрема, праці таких учених-дослідників: В. Биков, Б. Богатир, О. Жук, В. Журавський, В. Кремень, В. Мірошніченко, А. Пилипчук. Інформатизація науки висвітлена у працях А. Губайдулліна, Ф. Ганєєвої, В. Козлова, Б. Дерешко, С. Лук'янової та ін. Для реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства створено Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України [3]. Проте, питанням інформатизації у науковій діяльності, інноваційним аспектам результатів науково-дослідних робіт, що викликані процесом інформатизації, приділено недостатньо уваги, як в цілому на всьому пострадянському просторі, так і особливо в працях українських учених.

Мета статті – розглянути нові аспекти наукової продукції, що виникають у незворотному процесі інформатизації дослідницької діяльності, та на які слід нині звернути особливу увагу, визначити проблеми, які потребують оперативного вирішення задля розвитку науки, активного просування, впровадження її результатів, поширення та популяризації.

Візьмемо на себе сміливість нагадати шановному читачеві, що, за загальноприйнятим визначенням, наука – це сфера безперервного розвитку людської діяльності, основною ознакою і головною функцією якої є відкриття, вивчення й теоретична систематизація об'єктивних законів про об'єктивну дійсність з метою їхнього практичного застосування, система знань про закономірності розвитку природи і суспільства, зокрема його окремої галузі – педагогіки.

Суб'єктами наукової діяльності виступають учені, наукові працівники, науково-педагогічні співробітники, а також наукові установи, організації, вищі навчальні заклади, спільноти, об'єднані творчою діяльністю митців. У центрі наукової діяльності, її головною дієздатною особою в усі часи виступала і сьогодні відіграє непересічну роль індивідуальність – тип особистості, для якої характерна стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно-творча активність, що виявляється в органічній єдності з високим рівнем творчих здібностей, які дають змогу їй досягти прогресивних, соціально й особистісно значущих результатів в одному чи кількох видах діяльності. Саме з них і формується науковий колектив – група талановитих, висококваліфікованих людей, організаційно об'єднаних єдиною метою і діями, який здійснює розроблення конкретної наукової теми – завдання наукового характеру,

що підлягає науковому дослідженню та є основним показником науково-дослідної роботи – чітко організованого комплексу дій, спрямованого на здобуття нових знань, які розкривають сутність процесу в суспільстві, зокрема в галузі освіти, того чи іншого її напрямку з метою використання їх у практичній діяльності.

Ціль – очікуваний кінцевий результат, те, що має бути досягнуто під час проведення дослідження.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі визначення поняття *результат* (від лат. «*resultatus*» – *відображений*): 1) остаточний, кінцевий підсумок якого-небудь заняття, діяльності, розвитку та ін.; 2) наслідок якої-небудь дії, якогось явища і т. ін.; 3) показник чого-небудь – майстерності, професіоналізму і т. ін.; 4) сума, яку одержують після певних математичних дій: результати експерименту, спостережень і т. ін.

Термін *науковий результат* (продукт) в українській літературі трактується як нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і зафіксоване на наявних в епоху їхнього створення носіях інформації.

Тему ж, тобто проблему наукового дослідження, зазвичай формує злоба дня, вона безальтернативно завжди актуальна, покликана вирішувати нагальні потреби, у нашому випадку, педагогічної науки і практики; запропонувати новий алгоритм шляху розкриття тайни тієї чи іншої педагогічної проблеми, задачі, питання. Від кожної науково-дослідницької діяльності суспільство, вкладаючи в неї кошти, як правило, значні, очікує реального науково-прикладного результату – нового конструктивного чи технологічного рішення, закінченого продукту, розробки, яка може бути впроваджена у суспільну практику. Тобто дії високої ефективності, здатної кардинально або ж відчутно забезпечити прогрес того чи іншого процесу, одного з напрямів діяльності галузі. Очікує також притоку потужного інформаційного ресурсу, значущість якого полягала б у його здатності до збагачення суспільства новітньою науковою інформацією, узагальнення авангардного досвіду, розв'язання актуальних теоретичних завдань, розкриття (розробки) методів застосування теорії в конкретних умовах діяльності, а також введення у науковий обіг нових документів, фактів, суджень, гіпотез тощо, при цьому виконаних авторами за умов забезпечення їхньої достовірності насамперед через:

- врахування представницької кількості факторів, що впливають на розв'язання задачі;
- обґрунтування вибору основних допущень і обмежень у формулюванні постановок наукових задач;
- використання сучасного науково-методичного апарату;
- конкретний вибір показників і критеріїв;
- вибір моделей, що створюються і використовуються;

- узгодження і досягнення відповідності теоретичних положень і практичних даних та обґрунтованості, засвідчених результатами моделювання й експериментів;
- підтвердження теоретичних висновків практикою;
- отримання із розроблених загальних наукових положень широко відомих результатів (брендових);
- позитивні результати практичних перевірок і досліджень.

Як правило, одержавши науковий результат, і сам дослідник або ж група науковців прагне зробити його надбанням суспільства, домагається трансформування доробку з продукту в знаряддя інтелектуальної діяльності якнайширшої спільноти у її прагненні до удосконалення навколишнього світу, пізнання того чи іншого явища, сфери буття. Але апріорі науковий та науково-прикладний результат з моменту його прогнозування призначений для реалізації, конкурентного протистояння. Науковий продукт – це нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації, приречене на плагіат, популярність або забуття [4; 5]. Проте, в кожному випадку, будь-яка за масштабом, але гуманна за сутністю, прогресивна наукова продукція для розвитку суспільства цінна і корисна, а значення її не потребує коментарів, адже саме нові знання, отримані в процесі досліджень, дають нам можливість удосконалювати наявні розробки, впроваджувати інноваційні технології у практику людського буття.

Науково-інформаційний ресурс як безпосередній продукт інтелектуальної діяльності (нові знання, ідеї тощо) та кадровий – частина педагогічної спільноти, що має здатність створювати цей продукт, належать до числа найважливіших ресурсів наукового потенціалу системи освіти, який і визначає процес її модернізації [6]. Найунікальніша його частина владними та суспільними зусиллями зосереджена у самоврядних об'єднаннях-академіях, найпотужнішою за інтелектуальним потенціалом з яких є Національна академія наук України. Серед її основних завдань – виконання світового рівня фундаментальних і прикладних досліджень, зосередження на пріоритетних напрямках науки та посилення впливу їхніх результатів на інноваційний розвиток економіки, освіти і культури в державі [7]. Відповідні завдання, в рамках галузевих інтересів і потреб, ставить перед собою і колектив освітянської наукової еліти Національної академії педагогічних наук України. Стрижневими поміж них є реалізація ідеології індивідуалізації освіти й інформатизації освітнього простору. Чому? А тому, що ми живемо в епоху експоненціального розвитку, коли кількість наявної інформації утричі зростає кожних шість місяців, і такі темпи, за прогнозами вчених, продовжуватимуться наступні 20 років. Кількість технічної інформації подвоюється кожних два роки. Для студентів, зокрема, це означає, що половина того, чого вони навчилися на першому курсі, на третьому застаріває. Очікується, що 4 ексабайти унікальної інформації буде згенеровуватися щороку з прогресивним

зростанням більшим обсягом, ніж за попередні 5 тисяч років. 2013 р. буде створено суперкомп'ютер, обчислювальні можливості якого перевершать спроможність людського мозку. Прогнозується, що до 2049 р. комп'ютер вартістю \$1000 перевершить обчислювальні можливості всього людства... Творитиме ж ці «дива» також людина. Споживатиме теж. Нащо спрямовуватиме? Чого домагатиметься? Яким чином? Яку роль у цьому відіграватиме наука? Держава? Її інститути – наука і освіта?

Із цього приводу ми можемо констатувати, що в Україні Інформаційні технології на сьогодні, як і більшості країнах світу, відіграють ключову роль у процесі накопичення, поширення й ефективного використання нових знань. Якщо раніше роль інформаційних технологій у науці зводилася тільки до комп'ютеризації математичних розрахунків, статистичних досліджень, передачі інформації, то зараз такі технології дають змогу використовувати складні системи моделювання, штучного інтелекту, телекомунікаційних мереж тощо. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у науковій діяльності допомагає отримати оперативний доступ до інформаційних ресурсів не тільки вітчизняних, а й світових; ліквідувати запізнення в отриманні науково-технічної інформації; своєчасно інформувати потенціальних користувачів інформації про нові результати наукових досліджень; підвищити ефективність та якість науково-дослідної роботи, прискорити здобуття нових знань; ліквідувати дублювання досліджень.

Відповідно до Програми інформатизації на 2010-2014 рр., основними напрямками інформатизації у сфері науки є: розвиток телекомунікаційної інфраструктури НАН і галузевих Академій України; інтегрованої системи їхніх науково-інформаційних ресурсів; засобів підтримки наукових досліджень і Грід-технологій у наукових установах; науково-організаційної та господарської діяльності наукових установ і організацій [8; 9].

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їхнє активне використання у науковій діяльності вирішить низку викликів і суперечностей, які виникають у зв'язку з невідповідністю стрімких темпів розвитку новітніх технологій й швидкістю їхнього впровадження і використання на практиці.

Серед суттєвих перепон, які стоять на заваді поширення наукової продукції у світовий інформаційний простір, це мовна обмеженість вітчизняних видань, а відтак, низькі темпи імплантації результатів наукових досліджень у світову базу даних науково-освітніх ресурсів, їхнє поширення.

Проте, перші кроки на шляху подолання такого стану вже здійснені. На підставі рішення Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти від 30 червня 2005 р. «Про створення академічної оптоволоконної мережі НАН України швидкістю понад 1000 Мбіт/с, її підключення до Європейської академічної мережі (GÉANT) та використання відповідних

коштів Державного бюджету України на 2005 рік» побудована і, пройшовши експериментальні випробування, запущена в експлуатацію загальна телекомунікаційна інфраструктура АІС національного масштабу у вигляді корпоративної Академічної мережі обміну даними (АМОД). АМОД та підключення наукових установ, зокрема, НАН України до міжнародних академічних мереж. Це сприяє розвитку міжнародного наукового співробітництва, інтеграції українських учених до кола світової наукової громадськості, їхньому залученню до створення та використання наукових баз даних, проведенню відеоконференцій, відеосемінарів, доступу до науково-освітніх ресурсів провідних світових університетів і наукових центрів, створенню, спільно з провідними вищими навчальними закладами, віртуальних наукових і навчальних лабораторій для ознайомлення світової спільноти з інформаційними ресурсами, що зберігаються в українських державних архівних установах і музеях, книгозбірнях територіально розмежованих електронних бібліотек, інтегрованих до іноземних наукових і загальноосвітніх бібліотек.

Крім того, суттєвою проблемою, що перешкоджає активному поширенню наукової продукції, є питання доступу до паперових та електронних наукових видань, тобто, проблема вільного доступу до якісної наукової інформації. І це тоді, коли, як зазначено в Ольвійській Хартії, вільний доступ до інформації є вирішальною складовою наукових досліджень у сучасному глобальному світі, запорукою подальшого розвитку науки, освіти та суспільства, інтеграції України у світове академічне товариство [10].

Однак, слід зазначити, що сьогодні традиційні канали поширення результатів наукових досліджень через публікацію в наукових журналах зазнають принципових змін. Це пояснюється низкою причин: економічними, технологічними, організаційними та соціальними [11]. Традиційні джерела поширення наукової продукції стали менш доступними через їхню значну вартість, як для науковців під час придбання, так і для дописувачів. Одночасно розвиток електронних публікацій дає можливість швидкого поширення результатів наукових досліджень, економічно доцільного розподілення бюджету, створенню власного архіву публікацій у мережі Інтернет.

Тож за цілою низкою умов в останні десятиліття активно розвивається потужний громадський рух за відкритий доступ до ознайомлення з результатами наукової діяльності (Open Access to Research – <http://www.eprints.org/openaccess/>), провідна мета якого – вільний доступ споживача до будь-якого напрацювання, в будь-який час і в будь-якому місці, при цьому без порушень авторського права, задля сприяння популярності автора, закріплення наукового пріоритету, посилення наукового впливу [12]. Основні ж принципи відкритого доступу сформульовані у Будапештській ініціативі «Відкритий доступ» та Берлінській декларації про відкритий доступ до наукових і гуманітарних знань ще у перші роки ХХІ ст. [13; 14].

Для вирішення питань авторського права у ресурсах вільного доступу використовується ліцензія Creative Commons, яка дає змогу авторам та іншим суб'єктам авторських прав визначати умови використання їхнього творчого доробку, захищає від несанкціонованого використання, створює легальне середовище для вільного обміну інформацією, науковими здобутками. Така ліцензія дає можливість автору чи правовласнику надавати на певних умовах право використання свого захищеного авторським правом напрацювання кожному, хто має в цьому потребу, без оплати, а також без будь-яких територіальних обмежень. Для застосування ліцензії автору достатньо вказати назву ліцензії таким чином, щоб її можна було однозначно визначити [15].

Продовжуючи тему широкого доступу до результатів досліджень, наголосимо й на тому, що нині особливої актуальності набуває поняття *індекс цитування* – кількісний показник посилань, що індексуються, який визначає кількість посилань на публікацію чи прізвище автора в різних джерелах. З індексом цитування можна ознайомитись у спеціальних наукометричних базах. Цей індекс вважається суттєвим показником значущості наукового внеску й особистісного статусу того чи іншого вченого. Про це свідчить наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (тепер Міністерство освіти і науки) від 17 жовтня 2012 р. № 1112 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», в якому зазначено, що з 01 січня 2013 р. для здобуття наукового ступеня обов'язкове представлення ДАКу МОНУ свідчень про здійсненні здобувачем публікації у виданнях іноземних держав або у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз [16].

У світовому науковому товаристві найбільш відомими і потужними є дві універсальні наукометричні платформи: Web of Science компанії Thomson Reuters (<http://thomsonreuters.com>) та SciVerse Scopus видавництва Elsevier. Обидва продукти індексують десятки тисяч видань, проте доступ до цих платформ є комерційним. Аналогом зазначених наукометричних баз у Росії є наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU, що включає авторитетні російські журнали і дає можливість визначити у них індекс цитування. На жаль, аналогічна база в Україні досі відсутня.

Питання вартісного значення індексу цитування для визначення внеску вченого у науку сьогодні викликає чимало суперечливих суджень. З одного боку, вважають одні, кількісні показники результатів наукової діяльності допомагають легше сформувати статистичні показники розвитку науки, ефективності роботи певного вченого чи наукового колективу. Проте багато інших вчених вважають такий індекс суб'єктивним з огляду на те, що: індекс цитування здебільшого залежить від популярності галузі науки та тематики дослідження у певний час; чим менше досліджена тема, тим менше їх цитувань, хоча тим більшим може бути

внесок ученого в розвиток галузі; у наукометричні бази входять лише певні журнали, враховуються цитування лише у визначених видах публікацій (зокрема, не беруться до уваги монографії, виступи на певних симпозиумах, конференціях тощо); журнали, що входять до наукометричних баз, нерівномірно розподілені по галузях наук та по країнах світу; до наукометричних баз увійшла надзвичайно мізерна кількість журналів пострадянських країн, зокрема й України.

Отже, у світлі інформатизації у науковій діяльності, зокрема в питанні публікації результатів наукових досліджень та впровадженні наукової продукції, існує низка проблем, що потребують оперативного вирішення, а саме:

- створення та розвиток репозитаріїв для забезпечення широкого інформування про результати науково-технічної та інноваційної діяльності, умов вільного доступу до вітчизняних інформаційних ресурсів через паперові й електронні ресурси;
- видання наукових періодичних видань та просування їх у провідні міжнародні інформаційні системи індексування наукового контенту; імпланція їх у міжнародні наукометричні бази даних;
- налагодження ефективної комунікації та через інформаційно-комунікаційні технології формування світової наукової злуки .

Вирішення цих проблем сприятиме науковому пошуку, оптимізує оперативність упровадження й ефективність використання наукової продукції всіма зацікавленими споживачами.

Використані джерела

1. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27. – ст. 182.
2. Про Національну програму інформатизації : Закон України / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 1998. – № 10. – С. 5.
3. Про затвердження Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України : Указ Президента України / Президент України // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – С. 79.
4. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – ст. 165.
5. Про нову редакцію Порядку формування тематики та контролю за виконанням наукових досліджень в Національній академії наук України № 111 від 13.04.2011 р. : Постанова / Президія Національної академії наук України. – 2011.
6. Кирюшина О.Н. Наукометрические исследования в образовании как фактор развития научного потенциала / О.Н. Кирюшина // Вестник СГУТнКД. – 2011. – № 3(17). – С. 130-133.
7. Статут Національної академії наук України [електронний ресурс] / Національна академія наук України ; зареєстровано Міністерством юстиції України 11.06.2002 р. – № 47/5. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001550-02>. – Загол. з екрана.

8. Концепція Програми інформатизації НАН України. Основні напрями та пріоритетні завдання на 2010-2014 роки [електронний ресурс] / Національна академія наук України. – Режим доступу : <http://programinform.nas.gov.ua/34>. – Загол. з екрана.
9. Про організації робіт за Програмою інформатизації НАН України на 2010-2014 рр.» № 111 від 16.03.2010 р. : Розпорядження / Президія Національної академії наук України. – 2010.
10. Ольвійська Декларація Університетів: академічні свободи, університетська автономія, наука і освіта для сталого розвитку [електронний ресурс] / Асоціація Університетів України. – Ялта: 2009. – Режим доступу : http://auu.kniamk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=103&lang=uk – Загол. з екрана.
11. Земсков А.И. Системы открытого доступа к информации: причины и история возникновения / А.И. Земсков, Я.Л. Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 2008. – № 8.
12. Филозова И.А. Открытые архивы научной информации / И.А. Филозова // Электронный журнал «Системный анализ в науке и образовании». – 2010. – № 1.
13. Звернення установчої групи Будапештської ініціативи «Відкритий доступ» (14.02.2002 р., Будапешт, Угорщина) // Електронне наукове фахове видання «Морфологія». – 2008. – Т. 2. – № 2. – С. 75-77.
14. Берлінська декларація по відкритому доступу до наукового і гуманітарного знань (20-22.10.2003 р., Берлін, Німеччина) // Електронне наукове фахове видання «Морфологія». – 2008. – Т. 2. – № 2. – С. 82-83.
15. Офіційна українська локалізація ліцензій відкритого контенту [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://creativecommons.org.ua>. – Загол. з екрана.
16. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 86. – С. 250.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОРМАТИВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядаються проблеми забезпечення систем та системних зв'язків між терміноелементами терміносистеми інформаційних технологій у рамках функціонування єдиних та узгоджених стандартів. Простежено формування термінологічної нормативної бази України в галузі інформаційних технологій. Проведений аналіз процесів термінотворення інформаційної сфери.

Ключові слова: *стандартизація, термінологія, методологія, систематизація у термінології, класифікація у термінології.*

I.M. Vinichuk

TERMINOLOGICAL SUPPORT OF NORMATIVE DOCUMENTATION IN SPHERE OF INFORMATION TECHNOLOGIES

The article deals with the problems of security systems and the system of relationships between the terms in information technology standards, which are common and consistent with each other. The article also explores the problems of formation of normative documents on technical terms in Ukraine for the description of information technologies. The author analyzes the processes of formation and use of terms in the field of information technologies.

Keywords: *standards documents on technical names, terminology, methodology for writing technical terms, systematization of technical terms, classification of technical titles.*

Сучасні автоматизовані методи системного аналізування інформації потребують нових технологій та сучасних стандартів для гармонізації зав'язків у мовній сфері, міждержавній та науковій комунікації. Суттєвим елементом таких зав'язків є спеціалізована комунікація, що тісно пов'язана з матеріально-технічною основою цього виду діяльності. Тому розроблення, узгодження і впровадження сучасної, легкодоступної, якісної термінології є пріоритетами інтелектуальної діяльності людства у XXI ст.

Функціонування стандартів інформаційно-комунікативної сфери сучасного суспільства відбувається і в контексті стрімкого науково-технічного розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства, особливо у напрямку інформатизації та маніпуляції людською свідомістю.

Стандартизація в умовах формування інформаційно-комунікативної сфери сучасного суспільства постає як важливий філософсько-освітній та соціально-культурний феномен у відповідь на замовлення суспільства щодо впорядкування засобів, форм, технологій і методів життєдіяльності, формування культурно-освітнього світогляду особистості на шляхах цілісного освоєння сфери культури та гідної самореалізації її в соціумі [1].

Із використанням новітніх інформаційних технологій наприкінці XX ст. виникли глобальні системи масової комунікації, або глобальні засоби масової комунікації. Цьому

сприяло використанню цифрової революції в інформаційних технологіях. Цифрова техніка сприяла виникненню транснаціональних медіа-корпорацій, або мультимедіа-імперій: Time Warner, Sony, Matsushita, Microsoft, Walt Disney та ін.

Рівень термінології є віддзеркаленням рівня досягнень наукового-технічного розвитку як країни в цілому, так і окремо взятої галузі наукових знань. Поява нових термінів, відображення у них сучасного наукового знання потребують нормалізації термінологічного складу сфери інформаційних технологій [3]. Це досить тривалий процес, зумовлений певною стихійністю творення понять у документознавстві, що потребує фундаментального аналізу складників лексичної системи, особливостей структури, взаємозв'язків та функціонування термінів. У цьому процесі рівень інтелектуального розвитку носія наукової термінології має дуже важливе значення, що обумовлює т.з. інтелектуалізовану роль наукового терміна.

У 1992-1994-х рр. термінологію розробляли у межах «Державної програми розвитку української мови». Надалі проблеми в цьому напрямку вирішувалися досить повільно, чому сприяло впровадження російсько-українських та російських стандартів. Стандартування фахової термінології науково-технічної сфери України було започатковано 1992 р. В.І. Шевченком, який був призначений на той час членом Колегії Держстандарту України та першим директором Українського НДІ стандартизації, сертифікації та інформатики (УкрНДІССІ). Разом із В.С. Морганюком, Л.Е. Пшеничною та іншими він заклав основи системного стандартування науково-технічних термінів [8;10].

На даний момент майже всі документи створюють у т.з. технотронному варіанті з подальшим їхнім приведенням до друкованого та матеріального вигляду. На жаль, в Україні не існує комп'ютерної програми технотронного редагування наукових текстів, яка була б побудована на вимогах стандартів щодо української термінології та наукового стилю української мови. Вимоги національних стандартів базуються на об'єктивних закономірностях української мови і дають основу для гармонізованого слововживання і термінотворення у багатьох галузях науки і техніки.

Важливим аспектом вирішення термінологічних завдань є застосування т.з. інформаційних мов. Для кожного типу інформаційної мови важливим є понятійно-термінологічні аспекти сумісності термінів та наявність функцій ведення (виправлення, доповнення).

Практичне застосування нових науково-технічних розробок призводить до інтенсивного оновлення понятійно-термінологічного складу документів у галузі інформаційних технологій під впливом суміжної галузевої термінології. Загалом вже визначилося коло термінів, які становлять основу терміносистеми документознавства, певна їхня частина стандартизована у вітчизняних та міждержавних стандартах і терміносистемах

інших галузей інформаційної діяльності (видавничої справи, бібліотекознавства). Методологічною основою створення навчально-довідкової літератури з документознавчої термінології є навчальна лексикографія – спеціалізована галузь лексикографії, змістом якої є теоретичні та практичні аспекти педагогічно орієнтованого опису мовних одиниць у словниках та інших творах словникового типу [5; 7].

На основі багатьох досліджень процесів термінологізації європейських мов (німецької, польської, англійської, української) можна дійти висновку, що запозичення є закономірним об'єктивним явищем, яке об'єктивно не може бути обмеженим чи забороненим.

Галузево-поняттева база сфери інформаційних технологій має велике значення. Тому логічним є максимальне застосування відповідних теоретичні понятійно-термінологічних норм при формуванні вербальних елементів тої чи іншої фахової мови. У зв'язку з цим необхідно проводити технологічну модернізацію у цій сфері, щоб не залишатися на периферії світового інформаційного простору.

Один із шляхів удосконалення української термінології є розробка та перегляд невеликих вузькофахових термінологічних словників-стандартів за процедурою супроводу та оновлення системи державної стандартизації, спираючись на певні засади [2]. Вимоги, що узагальнюють результати роботи семінарів і конференцій, враховують досвід термінологічної роботи в Україні і за її межами, сформульовано, погоджено з Інститутом української мови і викладено в ДСТУ 3966-2000 «Засади і правила розробляння стандартів на терміни і визначення понять». Як науково-технічний документ, стандарт становить комплекс норм, правил, вимог щодо об'єкта стандартизації. Оскільки українські державні стандарти створюються в Україні вперше, у їхніх розробників виникали певні труднощі, спричинені невпорядкованістю термінології та обмеженістю вживання української мови у науково-технічній галузі держави за радянських часів [6].

Незважаючи на швидкий розвиток міжнародної стандартизації і застосування єдиних загальноприйнятих принципів, на даний момент функціонують різні системи стандартизації, що пояснюється особливостями політичних систем та економічними чинниками кожної конкретної країни. Міжнародна організація зі стандартизації ISO (International Organization for Standardization) періодично видає каталог, у якому вміщено коротку характеристику державних органів стандартизації членів даної організації, а також статистичні дані щодо правового статусу цих органів, бюджету та персоналу, джерел фінансування, сфер діяльності, кількості національних стандартів, ступеня їхньої гармонізації та статусу нормативних документів. Прикладом взаємодії офіційних міжнародних організацій зі стандартизації з консорціумами можна розглядати специфікації Групи управління об'єктами

OMG (Object Management Group) відносно стандартів ISO і рекомендацій ITU-T за участі підкомітетів і робочих груп у рамках міжнародних організацій зі стандартизації. Як відомо, Інститут інженерів з електротехніки та електроніки IEEE (Institute of Electrical and Electronic Engineers) є провідною організацією з розробки стандартів для локальних мереж, інтерфейсів операційних систем – POSIX, проводить свої специфікації як міжнародні стандарти через організацію Американський інститут національних стандартів ANSI (American National Standards Institute), якою IEEE акредитований як організація-розробник стандартів Сполучених Штатів Америки. Проблемною є взаємодія Робочої групи інженерів Інтернету IETF (Internet Engineering Task Force), що претендує на роль організації зі стандартизації світового рівня, з іншими міжнародними організаціями зі стандартизації. Однак, і тут є приклад конструктивної взаємодії.

Іншим прикладом узгодження робіт з розробки стандартів і відкритих специфікацій є спеціальна технічна політика співробітництва з консорціумами організації ISSS (представником формальної стандартизації), а також її нові варіанти діяльності у вигляді Workshop-Стандартизації.

Таким чином, міжнародна система стандартизації охоплює значну кількість організацій-учасників процесу розроблення стандартів [4].

Методологія поняттєво-компонентного аналізу базується на визначенні: контексту (предметного поля), про який ідеться; об'єктів та їхніх властивостей; понять про об'єкти цього контексту; виознач (дефініцій) понять; вербальних елементів виознач-понять.

Явище мовних змін у інформаційно-комунікативній сфері можна розглядати як тривалий і практично виважений процес. Адже мовне середовище – це результат спочатку лексикографічного усталення, визначеного наявними словниками і їхнім «часом життя», а потім практичного унормування усталених вербальних елементів, відображених у наукових працях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках тощо. Це пов'язано з тим, що основна когнітивна інформація фахового тексту міститься поза ним.

Вербальні елементи, які позначають поняття, слугують знаками цих понять, за якими можна вийти на дефініції цих понять, що репрезентують когнітивну інформацію конкретної предметної галузі. Фахівець, у процесі роботи над текстом, розуміє його відповідно до обізнаності в дефінітивній базовій предметній галузі. Без володіння дефінітивною базою предметної галузі розуміння фахового тексту неможливе. Методологія поняттєвого аналізу базується на визначенні: контексту, про який ідеться; об'єктів та їхніх властивостей; понять про об'єкти цього контексту; дефініцій понять; номінантів дефініцій.

Терміноодиниці змінюють місце у системі, втрачають зв'язки з поняттями, водночас набуваючи інших, коригують дефініції. Цей процес перетворює терміни не у міжгалузеві,

якими послуговуються кілька дисциплін, а в омоніми терміноодиниць, створених спочатку для функціонування у певній терміносистемі. У сучасному інформаційному світі комунікація є тим соціальним стрижнем, у якому перетинаються, взаємодіють і взаємовпливають міжлюдські стосунки, технологічні відкриття, політико-господарчі заходи та культурні прагнення.

Систематизація і класифікація у термінології інформаційних систем потребує врахування усіх її особливостей, що на сучасному етапі формуються в українському документно-інформаційному просторі під значним впливом англійської та російської мов.

Комп'ютерна термінологія потребує негайного унормування та стандартування. Для здійснення цього треба серйозно підійти до проблеми систематизації та класифікації комп'ютерної термінології, охоплюючи всі сфери використання сучасних українських термінів у галузі високих технологій. Тема функціонування й засвоєння англо-американських запозичень в українській мові залишається актуальною, принаймні, останні десятиліття. Процес цей об'єктивний, і зупинити чи заборонити його неможливо. Завдання лінгвістів полягає, з одного боку, в об'єктивному вивченні причин, особливостей і наслідків цього явища, а з другого – у виробленні критеріїв і норм функціонування іншомовної лексики, визначенні доступного рівня кількості іншомовної лексики у мові, якій не загрожує функціонуванню мови як єдиної самотньої системи. Часто ці завдання є невіддільними, і результатом дослідження запозичення стають певні рекомендації щодо їхнього вживання.

На жаль, через запізнилу реакцію філологів, жаргонізми та професіоналізми переважно англійського походження нашли широкого вжитку. Це так звані англіцизми, як наприклад: експлорер, браузер, гомпейдж, веб-сайт, сервер, гост, габ та багато ін.

Держава підтримує процес інформатизації науки, використання інформаційно-комунікативних технологій у системі вищої освіти, сприяє впровадженню глобальних інформаційних систем. Як визначено у Національній Доктрині розвитку освіти та Закону України «Про вищу освіту», пріоритетним розвитком безперервної освіти на сьогоднішній день є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність і ефективність вищої освіти, підготовку молодого покоління до життя в інформаційному просторі. Це, у свою чергу, потребує того, щоб вербальна система була сумісною з новими реаліями, а соціальні комунікації мали інноваційний характер, іти попереду тих вимог, які суспільство вимагає нині й поставить перед особистістю через кілька років.

Враховуючи швидкий розвиток інформаційних технологій, а також те, що сучасний підхід до державного управління потребує об'єднання інформаційних систем, що функціонують за єдиними та узгодженими стандартами, протоколами і технологіями, слід

зазначити, що проблемами стану стандартизації сфери інформаційних технологій (ІТ), необхідними для вирішення, залишаються: необхідність перегляду, внесення змін або відміни застарілих стандартів ІТ та обчислювальної техніки на відповідність ISO/IEC – аналогам; проведення аналізу стандартів ІТ щодо визначення першочергових та найбільш перспективних напрямів стандартизації ІТ для здійснення імплементації міжнародних стандартів у наших умовах[10].

Процеси мовних взаємовпливів і взаємозбагачень є об'єктивним явищем кожної мови, яка бере участь у цих процесах. Кожна розвинена країна робить кроки зі створення власних термінологічних відповідників до іншомовних запозичень. Тому в національній термінології часто паралельно функціонують іншомовні терміни. Навчальний термінологічний словник з документознавства та інформаційної діяльності – це відкрита система, яка забезпечує взаємозв'язане зберігання, нагромадження знань та досвіду, є інформаційною, понятійною та концептуальною базою формування і розвитку професійної особистості майбутнього фахівця-документознавця [9].

Для України, проблема мовної визначеності у сфері інформаційних технологій не стільки технічна і лексикографічна, скільки екзистенційна, оскільки торкається питань функціонування в усіх сферах людської діяльності. Саме через «спілкування» з комп'ютером мовою його мультимедійних засобів відбувається навчально-виховний процес формування та розвитку майбутнього покоління.

Загальна ситуація в Україні стосовно створення нормативної бази в галузі ІТ продовжує бути незадовільною, масштаб відставання від темпів міжнародної стандартизації зберігається: з кожної десятки ISO/IEC-стандартів діє в кращому випадку один національний український або СНД-стандарт (які сьогодні переглядаються). При цьому темпи міжнародної стандартизації ІТ кожен рік підвищуються на 10-15 відсотків, тобто розрив практично збільшується. Необхідність доступу до найсучаснішої інформації та словниково-термінологічних баз даних і стандартів усіма офіційними мовами ЄС визначено європейськими правовими актами. Прикладом може слугувати мовна орієнтація двох провідних фірм на ринку програмного забезпечення. Приміром, фірма Microsoft надає величезного значення термінології, особливо на стадії рекламної кампанії своїх продуктів. У такий спосіб вона привчає клієнтів до своєї термінології, а тому і до своєї продукції та фахової термінологічної культури.

Системи генерації впровадження застосовних знань необхідні для надійного зберігання термінологічної інформації. Проте, жодна автоматизована система не замінить людський інтелект. Хоча таку функцію мозку як творче мислення в термінах культури можна оптимізувати, звільнивши її від завдань, з якими може впоратися і комп'ютерний інтелект.

Використані джерела

1. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2005. – С. 135.
2. Англо-російсько-український словник науково-технічної термінології / укл.: С.М. Андреев, К.К. Васицький, Б.Ф. Уліщенко. – Харків, 1996. – 704с.
3. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць / К. Городенська. – Вип. IV. – К. : КНЕУ, 2001. – 368 с.
4. Кузьміна Т.О. Міжнародна система стандартизації та сертифікації : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Т.О. Кузьміна. – К. : Кондор, 2011. – 450 с.
5. Кулешов С. Г. Новий погляд на структуру документознавства / С.Г. Кулешов // Вісн. кн. палати. – 2003. – № 10. – С. 24-27.
6. Кулешов С.Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми / С.Г. Кулешов. – К. : УкрІНТЕІ, 1995. – 190 с.
7. Кушнарєнко Н.М. Внутріпредметна і міжпредметна інтеграція дисциплін документознавчого циклу / Н.М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – Харків, 2003. – Вип. 11. – С. 11-12.
8. Моргунок В. До питання про якість української науково-технічної термінології / В. Моргунок, О. Чихман // Матеріали междунар. конф. «Качество, стандартизация, контроль: теория и практика». – К., 2002. – С. 144-148.
9. Пшеничная Л.Э. Научный термин в словаре и тексте / Л. Пшеничная, О. Коренга // Научно-техническая информация Сер. 2. – 1991. – № 2. – С. 2-13.
10. Пшенична Л. Термінологічна культура фахівця – освітньо-навчальний проект / Л. Пшенична, В. Шевченко, Н. Шишкіна // Вісник: Проблеми української термінології : Матеріали 14-ої міжнародної конференції. – Львів : Львівська політехніка, 2012. – № 733. – С. 34-40.

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ЗНАННЯ

У статті проводиться оглядово-аналітичний розгляд використання поняття «комунікаційна діяльність» у теорії соціальних комунікацій. Визначаються різні підходи до використання комунікаційної діяльності в об'єктно-предметному полі теорії.

Ключові слова: *комунікаційна діяльність, соціально-комунікаційне знання, комунікаційний процес, комунікаційні функції.*

N.I. Moisejeva

THE PROBLEMS OF COMMUNICATION ACTIVITY STUDY IN STRUCTURE OF SOCIAL-COMMUNICATIVE KNOWLEDGE

The article presents an overview and analytical consideration of the use of the term «communication activities» in the theory of social communications. Different approaches to the use of communication activity in the object-subject field of the theory are determined.

Keywords: *communication activity, social communicational knowledge, communication process, communication functions.*

Із настанням ХХ ст. почався динамічний розвиток соціально-комунікаційної сфери, що на початку ХХІ ст. вже становив особливу підсистему соціальної взаємодії людства. З'явилися навіть певні уявлення про комунікаційне суспільство (Ю. Хабермас, Е. Тоффлер та ін). Процес становлення соціально-комунікаційної сфери діяльності супроводжувався інтенсивними процесами її диверсифікації на основі впровадження комп'ютерних технологій.

Соціальні комунікації активно розглядаються в аспекті філософського осмислення постіндустріального, інформаційного суспільства як важливий фактор соціально-економічного аналізу трансформаційних процесів. Крім того, комунікаційна діяльність стає об'єктом вивчення в теорії комунікацій фактично лише з моменту її інституалізації, спочатку в окремих складових комунікаційної сфери суспільства – науці [1], бібліотекознавстві [2, 3],

журналістиці та загальній системній інституалізації соціально-комунікаційної діяльності в світовому масштабі [4]. Проте, лишаються проблемними питання структури комунікаційної діяльності, визначення її з точки зору теорії соціальної комунікації, процесу та предметності праці.

Треба зазначити, що теорія соціальних комунікацій попри давню історію вивчення соціальних явищ протягом розвитку соціального розвитку людства знаходиться в стані свого теоретико-методологічного становлення. В практиці досліджень соціальних комунікацій, що склалася на цей час, зберігається певна фрагментарність, зумовлена кількома головними підходами до її вивчення. Зокрема, А.В. Соколов – один із найавторитетніших дослідників в цій галузі, відмічає багатоаспектність звернень або підходів до вивчення соціальної комунікації і зводить їх до шістьох граней предметного кубу – це філософія, соціологія, психологія, культурологія, лінгвістика, техніка [2, 7-16]. Треба відзначити, що цей автор одним із перших звернув увагу на необхідність розгляду комунікаційної діяльності в предметному полі теорії соціальної комунікації як окремої наукової дисципліни.

У теорії масових комунікацій відсутні спеціальні розділи щодо системно-теоретичного розгляду соціально-комунікаційної діяльності (СКД).

У царині соціології комунікації теж перевага надається мовній комунікації або процесу комунікаційної взаємодії з використанням різних форм мовної комунікації, а також сучасним засобам спілкування та комунікації в мережі Інтернет [5, 6, 7]. У зв'язку з цим виникає проблема визначення об'єктивно-можливого і конкретно-історичного, де перший враховує рівень теоретичного осмислення феномена комунікаційної діяльності, а другий дає підстави аналізу ситуації, пов'язані з інституційними ознаками комунікаційної діяльності в суспільстві. Виникає потреба звернутися до аналізу основних наукових підходів до визначення поняття *комунікаційна діяльність*, а також його використання в соціально-комунікаційному знанні.

Тому *метою* нашого дослідження є окреслення теоретико-методологічних засад визначення комунікаційної діяльності в теорії соціальних комунікацій. А завданнями є виявити основні наукові підходи до визначення поняття «комунікаційна діяльність» та визначити поняття «комунікаційна діяльність» в структурі соціально-комунікаційного знання.

Важливим джерелом соціальної комунікації в її діяльнісному вимірі стає праксіологічна наука, що вивчає досконалу людську діяльність, її стратегію програми та системи дій [8]. Автори наголошують, що різні аспекти людської діяльності розглядалися ще в працях Платона, Аристотеля, Ф.Р. Бекона, Дж. Локка, Г. Спенсера, Н. Макіавеллі [8, 76].

У філософії діяльність розглядається як універсальний метод засвоєння людиною матеріального та духовного світів. У філософії діяльність відносять до першого етапу

антропогенезу [9, 172]. Взагалі, до виникнення людської діяльності науковці відносять: виникнення людини сучасного типу (антропогенез), людського суспільства (соціогенез) і культурогенезу [10, 17].

Комунікаційна діяльність як інструмент впливу на соціальну трансформацію розглядається в роботах закордонних футурологів та соціальних філософів: Ф. Махлупа, У. Пората, Н.Н. Моїсеєва, М. Макюєна, Д. Белла та ін. [11].

У соціології комунікацій склалося ставлення до комунікаційної діяльності як до засобів спілкування, формування сфери суспільних відносин, зокрема, В.П. Конецька звертає увагу на той факт, що соціологи пов'язують спілкування з соціально-зумовленим видом діяльності людей. Вона наголошує на тому, що комунікація має три головні інтерпретації: 1 – проблема диференціації і систематизації комунікаційних засобів; 2 – проблема міжособистісної комунікації; 3 – проблеми масової комунікації [6, 7].

Головним чином, у соціологічному підході тріада *спілкування – комунікація – мовна діяльність* становить основу вивчення соціальної комунікації. Мовна діяльність трактується як вид діяльності або система мовних дій, мотив яких пов'язаний із виробництвом самої мови [6, 8]. Саме у мовній діяльності, вважає В.П. Конецька, закладено ключ до рішення прагматичних та прикладних завдань соціальної комунікації. Поняття *комунікаційна діяльність* як об'єктно-предметний елемент соціальної комунікації окремо не розглядається. Можна припустити, що певний зміст цього поняття приховано в категорії соціальної комунікації, що визначається соціологами, через поняття: *соціальна спільність*, де, передусім, досліджуються соціально значущі параметри стратифікації суспільства, що впливають на нормативні характеристики комунікації; *комунікативна система*, що передбачає визначення об'єктів, сутностей, елементів структури і цілісності; «способи комунікації» [6, 10].

Аналізуючи соціологічні домінанти комунікації, В.П. Конецька, торкається питань соціального управління і при цьому звертається до аналізу соціально-комунікативної ситуації. Соціальна ситуація розглядається автором як важливий фактор варіювання комунікації, що є соціально зумовленою діяльністю [6, 51]. Далі автор вдається до аналізу функціональних особливостей соціальної комунікації, головним аспектом розгляду якого є взаємодія комунікантів та вплив на них за допомогою різних комунікативних засобів. Також їй належить важливе для контексту нашої статті методологічне положення відносно необхідності відокремлення в комунікації певної підсистеми, що орієнтована на вузьке функціонування. Цю підсистему вона пов'язує з професійною діяльністю комунікаторів [6, 75].

Загалом, оцінюючи соціологічний підхід до розуміння поняття *комунікаційна діяльність*, можна відзначити той факт, що він не має теоретичної цілісності та об'єктної визначеності, а скерований на аналіз вищезначених аспектів соціальної комунікації.

У соціології масових комунікацій їхня діяльність розглядається через функції або обов'язки діяльності комуникаторів. Л.В. Федотова наводить функції системи масових комунікацій на основі праць Д. Маккуела, Дж. Бламера та Дж. Брауна, до яких належать: відволікання уваги; заміщення міжособистісного спілкування; усвідомлення людиною себе як особистості; соціальний нагляд [12, 47]. Незважаючи на досить великий обсяг публікацій за темою, авторка підкреслює, що не вважає це питання (*діяльнісно-функціональну структуру – прим. авт.*) достатньо вивченим [12, 49]. Таж само ситуація простежується в роботах уже згаданих авторів С.В. Бориснева, Ф.И. Шаркова.

Треба додати, що в теорії масової комунікації фактично відсутнє спеціальне відокремлення поняття *комунікаційна діяльність* в об'єктно-предметному полі дисципліни. Комунікаційна діяльність згадується в аспектах розгляду мовної комунікації або функціонально-змістовного наповнення діяльності фахових комуникаторів [13, 14, 15, 16]. Розглядаючи поняття *комунікація*, В.В. Різун відмічає загальнокультурний аспект масової комунікації як організоване спілкування, що є видом суспільно-культурної діяльності [13].

У працях А.В. Соколова теж присутні різні підходи до використання поняття *комунікаційна діяльність*. До речі, предметами вивчення теорії соціальних комунікацій він вважає: соціальну пам'ять, соціально-комунікаційну діяльність (СКД) та взаємозв'язки між ними [2, 14]. В культурологічному плані соціально-комунікаційна діяльність є відображенням національно-етнічних конструктів світогляду людини в соціальній взаємодії. Це дає підставу А.В. Соколову визначити комунікацію «как движение знаний, эмоциональных переживаний, волевых воздействий в социальном времени и пространстве» [2, 4].

Аналіз комунікаційної діяльності А.В. Соколов продовжує і поглиблює з точки зору культурологічного підходу в іншій своїй праці [17]. Для визначення комунікаційної діяльності, що пов'язана з трансляцією культурних смислів він додає соціально-культурний аналіз історичної трансформації суспільної комунікації. Творчу смислову комунікаційну діяльність він розглядає як підвид духовної та ігрової діяльності людини. Як духовна вона забезпечує трансляцію смислів (духовних продуктів) та пов'язана з соціально-культурною основою людського буття, як ігрова – має творчий характер у смисловій комунікації та пов'язана з природною основою людського існування. Можна зауважити, що А.В. Соколов поступово розвиває розгляд комунікаційної діяльності як рух смислів, використовуючи для цього різний науковий інструментарій та деталізує окремі аспекти комунікаційних явищ та дій.

Комунікаційна діяльність із точки зору А.В. Соколова має розглядатися через комунікаційний процес та комунікаційні явища [2, 17]. Рушійними силами, що детермінують

цей процес та його кінцевий результат, він вважає стихійні природні сили, далекі від свідомого цілепокладання та цілеспрямовано діючі суб'єкти, які використовують усі доступні засоби для досягнення власних цілей [2, 22-23]. Також він розглядає комунікаційну діяльність як процес взаємозв'язку між комунікантом і реципієнтом, де зв'язуючою ланкою між ними є об'єкт, що передається. До об'єкта, що передається, може належати книга, мова, жест, матеріальна річ, а також внутрішня форма спілкування людини з собою – внутрішня мова, міркування [2, 17-23]. В реалізації цієї взаємодії він розглядає комунікаційні засоби та методи. Під комунікаційною діяльністю він розуміє комунікаційні процеси, що цілеспрямовано здійснюються суб'єктами комунікації [2, 24].

Більш детально А.В. Соколов аналізує комунікаційну діяльність через застосування діяльнісного підходу, що отримав розвиток у філософії, але залучає до структуризації цього поняття структурні елементи комунікаційної дії та соціальної пам'яті [2]. При цьому він аналізує комунікаційну діяльність через її зумовленість у вигляді індивідуальних і суспільних комунікаційних потреб, інтересів, мотивів. Результатом комунікаційної діяльності, в цьому контексті, є створення умов найкращого задоволення інформаційних суспільних потреб та визначення критеріїв ефективності соціально-комунікаційних служб [2, 260-261]. У доповнення діяльнісного підходу він використовує системний підхід, завдяки якому формулює уявлення про соціальну інформаційно-комунікаційну систему (СІКС) [2, 251]. Також А.В. Соколов розробляє структурно-функціональну схему СІКС, що відтворює рух смислів у соціальному часі та просторі, та взаємодію учасників цього руху. При цьому він відокремлює певні рівні цієї системи (первинно-документальний, вторинно-документальний), а також згадує соціальні інститути, задіяні у цій схемі (бібліотеки, музеї, архіви, телебачення тощо).

У межах теорії соціальних комунікацій також склалося кілька підходів до трактування соціальної діяльності. В.О. Ільганаєва пропонує розглядати соціально-комунікативну діяльність людини як родову відносно окремих видів комунікації, що пов'язані з передачею людського знання незалежно від форми його фіксації [18, 306-309]. В широкому розумінні вона розглядає комунікаційну діяльність як особливий вид соціальної активності, направленої на забезпечення глобальної інформаційно-когнітивної взаємодії в суспільстві та її підтримку через збирання, обробку, збереження, переробку, розповсюдження і використання соціальної інформації та реалій. СКД вона розглядає як об'єкт соціально-комунікаційної теорії. Треба зауважити, що в роботах В.О. Ільганаєвої простежується послідовний розвиток концепції про предметність комунікаційної діяльності, її структури та механізми розвитку [19, 20]. Вона робить перший глибокий аналіз СКД як системної цілісності, з точки зору визначення її суспільних цілей, рівнів організації, засобів та знарядь праці [3]. На прикладі роботи бібліотечних фахівців В.О. Ільганаєва здійснює порівняння її положення в структурі СКД відносно інших комунікаційних інституцій суспільства. Це

положення відрізняє раніше розглянуті підходи до комунікаційної діяльності. Як рушійні сили розвитку СКД вона пропонує розглядати предметність комунікаційної діяльності, а також зміну засобу комунікаційного виробництва [18, 306-309].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що феномен *комунікаційна діяльність* поки що не отримав чіткого положення в структурі об'єктно-предметного поля соціально-комунікаційного знання.

Існують різні науково-теоретичні наголоси у застосуванні поняття *комунікаційна діяльність*, як в його змістовному наповненні, так і у конкретно-практичному застосуванні. Тому виникає потреба у проведенні подальших досліджень комунікаційної діяльності, визначенні дослідницького інструментарію задля досягнення системного пояснення цього явища в теорії соціальних комунікацій.

Використана література

1. Лейман И.И. Наука как социальный институт / И.И. Лейман. – СПб. : Наука. 1999. –177 с.
2. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации / А.В. Соколов. – СПб. : СПбГУП, 1996. – 319 с.
3. Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В.О. Ільганаєва; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К. : Редакція журналу «Бібліотечний вісник», 1996. – 253 с.
4. Зернецька О. Головні актори у сфері глобального управління комунікацією: трансформація функцій та статусів / О. Зернецька // Політика і час, Т. 2. – 2007. – С.45-48.
5. Бориснев С.В. Социология коммуникаций : учеб. пособ. / С.В. Бориснев. – М., 2003. – 128 с.
6. Конечкая В.П. Социология коммуникации : учебник / В.П. Конечкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
7. Шарков Ф.И. Коммуникология: основы теории коммуникации : учебник / Ф.И. Шарков. – М. : Дашков и К, 2010. – 592 с.
8. Сурмин Ю.П. Теория социальных технологий : учеб. пособ. / Ю.П. Сурмин, Н.В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.
9. Рогинский Я.Я. Проблемы антропогенеза / Я.Я. Рогинский. – М. : Высшая школа, 1969. – 263 с.
10. Заздравнов А.П. Диалектика практики и мировоззрения в историческом процессе / А.П. Заздравнов. – Х. : ХГИК, 1993. – 216 с.
11. Еляков А.Д. Информационный фактор развития общества / А.Д. Еляков // НТИ. Сер. 1. Организация и методика информационной работы. – 2008. – № 2. – С. 1-10.
12. Федотова Л.Н. Социология массовой коммуникации : учеб. для вузов. / Л.Н. Федотова. – СПб. : Питер, 2004. – 400 с.
13. Різун В.В. Теорія масової комунікації : підруч. / В.В. Різун. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 260 с.
14. Квіт С.М. Масові комунікації / С.М. Квіт. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 251 с.
15. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз : моногр. / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.
16. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века / Г.Г. Почепцов. – М.; К., 2000. – 352 с.
17. Соколов А.В. Метатеория социальной коммуникации / А.В. Соколов. – Спб., 2001. – 351 с.

18. Ильганаева В.А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В.А. Ильганаева. – КП «Городская типография», 2009. – 392 с.
19. Ильганаева В.О. Институалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства / В.О. Ильганаева // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. – 2008. – № 1. – С. 60-68.
20. Ильганаева В.О. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В.О. Ильганаева // Філософія спілкування : філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 96-101.

О.А. Сапрукін

ПРЕСА РЕСПУБЛІКИ ІНДІЯ: ТИПОЛОГІЯ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ

У статті йдеться про розвиток засобів масової інформації (ЗМІ) у республіці Індія. Відзначається специфічність індійських ЗМІ, намагання мас-медіа подолати наслідки колоніалізму, бідність, розповсюдження через пресу знань. Також розглянуто діяльність друкованої преси, розвиток радіо, телебачення і онлайн-видань.

Ключові слова: *Індія, засоби масової інформації, газета, журнал, телебачення, радіомовлення, Інтернет, онлайн-видання, культура, освіта.*

О.А. Saprykin

MASS MEDIA OF INDIA: TYPOLOGY AND VECTORS OF DEVELOPMENT

The paper refers to the development of mass media (MSM) in the Republic of India. There specificity Indian media, the media attempts to overcome the effects of colonialism, poverty, the spread of knowledge through the press. Also the activities of the printing press, the development of radio, television and online media.

Keywords: *India, media, newspaper, magazine, television, radio, online, online publishing, culture and education.*

Республіка Індія є однією з найбільших країн світу за територією і другою за кількістю населення. За прогнозами фахівців, у недалекому майбутньому республіка буде одним з економічних і культурних центрів світу. В республіці робиться все можливе для розвитку культури, освіти, ЗМІ, спорту. Отже, **актуальність теми** цієї статті полягає в необхідності вивчення досвіду республіки у багатьох галузях життєдіяльності, оскільки він є надзвичайно важливим і повчальним для України, навіть не зважаючи на абсолютно різну історію, ментальність, географічну належність тощо. З одного боку, Індія – країна, яка засвоює космос, виробляє суперкомп'ютери, має в своєму розпорядженні ядерні технології; з другого – неграмотність значної частини населення, 30% населення поза межею бідності, кастове суспільство [4]. Як же така суперечлива країна стає одним зі світових лідерів? Чи не можна в Україні, теж значною мірою суперечливій країні, використати досвід Індії та інших країн, що розвиваються? Яку роль у суспільних, освітніх, культурних процесах відіграють мас-медіа?

Не так багато дослідників намагаються дослідити мас-медіа Індії, зважаючи на її

особливість: багатомовність, густанаселеність, кастовість, автономність деяких селищ і навіть народів. Досліджуються, в основному, медіа найбільш розповсюдженими мовами: гінді та урду – як мови більшості населення, та англійською – як мовою бізнес-кіл.

Втім, деякі науковці ретельно вивчають розвиток преси Індії. Наприклад, В. Матвієнко (Російський університет дружби народів), досліджуючи пресу Індії напередодні отримання країною незалежності (1947 р.), зазначає, що і до цієї події на ринку друкованого слова спостерігалось відносно, а потім абсолютне ослаблення позицій англійських видавців, порівняно з індійськими, а вплив англо-індійської преси постійно зменшувався. Крім несприятливої для неї ідеологічної кон'юнктури, ослаблення конкурентоспроможності англо-індійської преси в боротьбі з індійськими виданнями пояснюється зростанням економічної потужності останньої [3]. Преса тих часів закликала індійців до боротьби за незалежність.

Сучасна преса Індії також приваблює дослідників, які намагаються ґрунтовно й об'єктивно проаналізувати стан і тенденції в розвитку преси «азіатських тигрів» взагалі і Індії зокрема. Фахівці досліджують як історію мас-медіа країни, так і сучасний аспект.

Дослідження науковців під керівництвом С.А. Лосєва доводять, що Індія входить до числа десяти країн, що видають найбільшу кількість друкованої продукції, випускаючи понад 20 тис. найменувань книг і брошур. З 15 тис. видавництв 3/4 – дрібні, майже 1/4 – середні і 2% – великі. В Індії уважно ставляться до розвитку преси в країні: з 1983 р. регулярно проводяться конференції журналістів неприєднаних країн з питань масової інформації. Влада Індії дбає про розвиток преси не тільки на гінді та англійською, а й менш уживаними мовами – газети і журнали видаються 87 мовами, хоча основна частина накладу – мовами гінді і англійською [1, 157].

Група фахівців Московського державного університету під керівництвом О.Л. Вартанової досліджують пресу Індії за допомогою статистичних даних. Такий підхід дає можливість зрозуміти загальний стан та тенденції розвитку масових комунікацій. Для порівняння можна взяти такі країни як Великобританія – одна з найрозвиненіших країн світу і колишня метрополія, Болгарія – як раїна, яка переживає перехідний період, і, власне, Індія [5, 374].

	ВВП на душу населення	ІКТ, дол. ¹	Щоденні газети ²	Радіо ³	ТБ ⁴	Комп'ютери ⁵	Інтер-нет ⁶
Болгарія	2130	100	173	543	–	52	206
Великобританія	28320	2223	326	1445	950	406	423
Індія	540	21	60	120	83	7,2	17

На перший погляд, Індія знаходиться надзвичайно далеко від світових лідерів у галузі мас-медіа і телекомунікацій – уп'ятеро менші витрати на інформаційно-комп'ютерні технології, майже втричі менші тиражі газет, порівняно з Болгарією. Але треба зважати на особливості країни і

¹ Витрати на душу населення

² Наклад на 1 тис. населення

³ Кількість радіоприймачів на 1 тис.

⁴ Кількість телевізорів на 1 тис. населення

⁵ Кількість персональних комп'ютерів на 1 тис. населення

передусім – неймовірну кількість населення. Крім того, більшість людей мешкає у сільській місцевості, в умовах високогір'я; люди розмовляють сотнями мов. Лише державних мов в Індії шістнадцять. Розвитку преси заважає також надто високий відсоток людей, які живуть за межею бідності [2].

Зрозуміло, дослідженням преси республіки Індія зайняті місцеві фахівці. Тут можна виділити відомого науковця, керівника департаменту дослідження комунікацій Індійського інституту масових комунікацій проф. Гіту Бамезаи та колектив департаменту. Особливо цікаві для нас можуть бути такі публікації, як «Газета в епоху Інтернету: поточні тенденції та ймовірне майбутнє» [6] та «Діяльність інформаційних агентств Індії» [7].

1947 р., коли Індія стала незалежною, право власності на провідні англомовні газети перейшло від англійських до індійських ділових кіл. З придбанням незалежності країни розвиток преси пішло швидкими темпами. Наприклад, за 40 років з 1957 по 1997 р. ринок друкованих ЗМІ зріс на 400%. Мірою зростання грамотності населення посилювався вплив преси, причому якщо перше десятиліття незалежності в країні домінувала англомовна преса, то з кінця 1950-х рр. починається бурхливий розвиток видань національними мовами. 1950 р. з 214 щоденних газет 44 виходили англійською, а решта – національними мовами. До 1990 р. число щоденних газет досягло 2856, з них 209 англійською та 2647 національними мовами.

На даний період ринок індійської преси оцінюється як один із найбільш швидкозростаючих у світі. 2011 р. він зріс на 11%, порівняно з 2010 р., і на 35,5% за 6 років, становивши \$1,87 млрд. 2012 р. загальний тираж індійських газет досяг позначки понад 14 млрд прим. Число щоденних газет та періодичних видань, що публікуються в Індії, становило 59 440. Число щоденних газет 2011 р. становило 6 тис. з тиражем 180 млн [12].

У наш час в Індії виходить близько 60 000 щоденних і щотижневих газет, з яких приблизно 300 щодо великих газет друкуються англійською мовою. На англійській виходять в основному загальнонаціональні видання, а місцевими мовами – регіональні. Газетна аудиторія в Індії – близько 200 млн чол. Загальний тираж газет наближається до 100 млн (друге місце в світі після Китаю).

Багато газет в Індії мають свої новинні сайти, які не поступаються за популярністю друкованим версіями.

Індія має один з найнижчих у світі показників за кількістю примірників газет, що купуються щодня, – 30 на 1000 осіб. Серед основних причин такого стану – невисокий рівень грамотності та платоспроможного попиту населення. Доросла читацька аудиторія становила 2009 р. 25%, при цьому в містах читали газети 46% населення.

Газети виходять у всіх штатах і союзних територіях. За кількістю зареєстрованих газет лідирує штат Уттар Прадеш (9071), на другому місці союзна територія Делі (7491). Як правило, в

---

⁶ Кількість користувачів Інтернету на 1 тис. населення

кожному штаті є свої газети англійською та національними мовами. Більшість цих газет видаються десятиліттями і мають суттєвий регіональний акцент.

Серед друкованих видань в Індії найбільш швидкими темпами розвиваються газети національними мовами, які починають обходити англомовні видання за накладом і читацькою аудиторією.

Населення, яке проживає поза межами великих міст, воліє читати газети рідною мовою і вплив цих видань на громадську думку сильніше, ніж англомовних. Однак, сукупні рекламні доходи англомовних газет вищі, ніж у видань національними мовами, оскільки великі рекламодавці орієнтуються на платоспроможні верстви населення – аудиторію англомовних газет.

Найпопулярнішою та найпоширенішою газетою мовою хінді (офіційна мова країни) є *Nav Bharat Times* («Час Нової Індії», наклад – понад 300 тис.); мовою урду – *Pratap* («Прапан», 23 тис.). Близька до правлячої партії ІНК газета *National Herald* має наклад понад 60 тис.

The Indian Express (1932; 600 тис.) – щоденна газета англійською мовою, виходить у 10 містах Індії, має недільний додаток *Sunday Standard*. Політичне спрямування – центристське. 1999 р. *The Indian Express* була розділена між членами сім'ї власника газети Рамнатха Гоенкі, унаслідок чого в Південній Індії газета стала виходити під назвою *The New Indian Express*, а старе видання в Мумбаї зберегло назву *The Indian Express*.

Times of India ("Час Індії", 1838; 3,146 млн) – найвпливовіша щоденна газета Індії англійською мовою, видається в Делі, Мумбаї, Ахмадабаді, найбільша за накладом крупноформатна газета. Після здобуття Індією незалежності нейтральний і ґрунтовний тон газети сприяв росту її престижу, особливо в кругах інтелігенції. Редакційна політика газети, як правило, відповідає курсу індійського уряду.

The Hindustan Times («Індійський час», 1923; 1,145 млн) – щоденна газета англійською мовою, впливова у фінансово-промислових колах. Згідно з даними огляду індійських читачів, 2008 р. читацька аудиторія *The Hindustan Times* становила 6,6 млн осіб (друге місце в Індії після *The Times of India*). Газета видається в Північній Індії та у восьми індійських містах: Нью-Делі, Мумбаї, Калькутті, Лакхнау, Патне, Ранчі, Бхопале та Чандигархе. З 2004 р. публікується молодіжний додаток до газети *Hindustan Times Next*.

У число найбільших видавців журнальної періодики входять компанії Living Media India Ltd. (Група India Today), Outlook Publishing India Pvt.Ltd. (Група Outlook), група ABP, група Times тощо.

Група India Today видає 13 розважальних і ділових журналів, включаючи India Today – найбільше журнальне видання в країні на сьогоднішній день, Business Today, Cosmopolitan, Travel Plus, Design Today.

Група Outlook видає 4 журнали: щотижневий журнал Outlook, Outlook Money – перший індійський журнал, розрахований на індивідуальних інвесторів, що виходить раз на два тижні, Outlook Traveller – щомісячний журнал, присвячений туризму, і Outlook Saptahik – щотижневик на гінді.

Журнальна преса представлена значною кількістю масових популярних, розважальних, ділових і спеціалізованих видань. Список лідерів за тиражами 2004 р. включав близько 40 назв, у т. ч. журнали загального інтересу – щотижневі *India Today* (445 тис. прим.), *Kumudam* (340 тис. прим.), *Ananda Vicatan* (321 тис. прим.), *Outlook* (247 тис. прим.) і щомісячний *Reader's Digest* (375 тис. прим.), жіночі журнали – щомісячні *Grihashobha* (328 тис. прим.), *Meri Saheli* (301 тис. прим.), *Grehlakshmi* (227 тис. прим.) і виходить раз на два тижні *Femina* (109 тис. прим.), споживчі спеціалізовані видання – щомісячні *Stardust* (308 тис. прим.), *Competition Success* (252 тис. прим.) і виходить раз на два тижні *Filmfare* (133 тис. прим.).

Ведучими діловими журналами в секторі «Загальний бізнес» є тижневик *Business World* (тираж 135 тис. прим., видається групою ABP, виходить раз на два тижні); *Business Today* (тираж 116 тис. прим., видається групою India Today). Великими гравцями на ринку ділових журналів є компанія Cybermedia – найстаріший і провідний видавець періодики в галузі технологій, включаючи інформаційно-комп'ютерні, видає 8 журналів. Jasubhai Group випускає 4 великих видання з IT та галузеві видання з архітектури, біотехнологій, фармацевтики. Одна з найбільших видавничих компаній Indian Express BPD випускає спеціалізовані журнали з інформаційних технологій, медицини, легкої промисловості.

У даний час індійський телевізійний ринок є третім в світі після Китаю і США. Ще 2003 р. налічувалося 85 млн домогосподарств, що мають ТБ, тобто аудиторія телеглядачів становила близько 450 млн – майже половина населення країни. Більше 50% домогосподарств підключені до кабельного або супутникового ТБ [9].

Індійський ринок телебачення є одним із найбільш швидкозростаючих у світі. Національна мовна компанія Doordarshan (DD) входить до числа найбільших наземних телемовних мереж світу.

Спочатку як економічну основу діяльності компанії DD була прийнята модель фінансування громадського телебачення Великобританії – BBC. Власники телевізорів платили щорічний ліцензійний збір (абонентську плату) через поштові відділення. Однак, 1975 р. було прийнято рішення про перехід на фінансування національного мовника за рахунок реклами. Основними причинами такого рішення стало масове невдоволення телеглядачів і те, що велика частина зібраних коштів йшла на оплату поштових послуг за переказ ліцензійного збору.

Серйозним стимулом для розвитку індійського ТБ стали IX Азіатські спортивні ігри, що

проводилися в Делі 1982 р.: компанія Doordarshan стає справді загальнонаціональною мережею, охопивши телесигналом всю територію країни; починається кольорове мовлення.

2009 р. у розпорядженні DD знаходилося 25 каналів, 59 студій і 1402 передавачі. Мережею наземного мовлення було охоплено близько 90% населення країни. Канали Doordarshan поділяються на парламентські, національні, міжнародні, регіональні і канали штатів. Однак, у наземному форматі всього два канали приймаються на всій території Індії. Це канали DD National і DD News. Канал DD National транслює національні, регіональні та місцеві програми, вироблені на території країни. DD News веде цілодобове новинне мовлення. Інші канали Doordarshan ще не мають загальнонаціонального наземного охоплення через високу вартість встановлення нових телепередавачів.

Стратегія телемовлення DD реалізується за трьома напрямками – національне мовлення, регіональне і місцеве. У національних програмах робиться акцент на події, які перебувають у сфері інтересу всієї країни. Такі програми включають випуски новин.

Менш ніж за 15 років число каналів індійського ТБ зросло з двох до 250. Річний оборот телеіндустрії становив 2009 р. \$4,4 млрд. Телеринок країни відрізняє гостра конкуренція. У число найбільших телемовних компаній входять індійські компанії Zee (канали Zee TV, Zee News, Zee Cinema, Zee English, Zee Music тощо) і Sun TV (12 каналів 4-ма мовами), а також Star TV (Star News, Star Plus, Star Gold, Star Movies та ін), Sony (належить Pictures Entertainment, США) тощо.

Радіомовленням охоплено 98% населення. Якщо 1947 р. після здобуття незалежності в країні було 6 радіостанцій, то 2012 р. їх налічувалося більше 260. Akashvani займає домінуюче становище на ринку. Зовнішня служба Akashvani веде мовлення на різних мовах народів Індії, а також на арабською та англійською.

Приватні комерційні радіостанції з'явилися в країні зовсім недавно. Починаючи з 2000 р., коли була дозволена їхня діяльність, у різних містах стали відкриватися численні музичні станції, що віщають у діапазоні FM. При цьому право транслювати новинні програми має тільки Akashvani.

Від середини 1990-х рр. високими темпами (30-35%) розвиваються сектор інформаційні технології (IT), насамперед виробництво програмного забезпечення. Індійський сектор інформаційних технологій набув світового значення. У наш час цей сектор промисловості оцінювався в \$16,5 млрд, що становило 3,5% ВВП країни. Індія експортувала комп'ютерний програмний продукт в 181 країну на загальну суму в \$10,8 млрд. Експорт у США становив 58% усього експорту програмного забезпечення, до Великобританії – 13%, в Німеччину – 4%, в Сінгапур і Японію – 3% [11].

До реформ телекомунікацій Індія приступила майже два десятиріччя тому, і за цей період національна галузь зв'язку перетворилася на один з найбільш швидко зростаючих ринків у світі. Ще зовсім недавно телефони вважалися в Індії предметом розкоші, однак останніми роками

почався бурхливий розвиток телекомунікаційної інфраструктури і протягом 1990-х рр. було збудовано 80% існуючої інфраструктури зв'язку.

Індійці почали розвивати Інтернет раніше багатьох сусідніх держав, наприклад, Китаю, але сьогодні індійський сегмент Інтернету, незважаючи на дуже ліберальне регулювання, входить до списку найбільш відсталих національних мереж в регіоні.

Індивідуальний Інтернет-доступ майже не розвивається через бідність значної частини населення, зате існує бум Інтернет-кафе. На початку поточного століття в країні їх налічувалося 200 тис. – що можна порівняти з Китаєм. 60% індійських користувачів отримують доступ у глобальну мережу в інтернет-кафе. У березні 2005 р. число Інтернет-користувачів становило 39,2 мільйонів чол. – 3,6% населення країни [10].

Офіційний портал уряду Індії India Image (indiaimage.nic.in) підтримується з 1996 р. На початку 2000-х рр. Національний центр інформатики заснував Загальнонаціональну інформаційно-комунікаційну мережу (NICNET), що зв'язала всі відомства центрального уряду, секретаріати штатів і союзних територій і близько 600 окружних адміністрацій. Мережа NICNET здійснює онлайнове передавання інформації для держструктур і ЗМІ: результати виборів у штатах, проекти держбюджету та бюджетів міністерств тощо. На рівні штатів країни найбільш прогресивна політика у сфері ІКТ проводиться в штатах Карнатака, Андрха-Прадеш і Тамілнад, причому ці штати є не тільки виробниками, а й активними споживачами ІКТ .

На початку століття налічувалося 150 тис. індійських сайтів (включаючи зарубіжні сайти, що спеціалізуються на Індії), більша частина яких публікувалася англійською мовою, друге місце за чисельністю займали ресурси на гінді, далі на тамільською мовою, телугу, бенгальською, гуджаратською і каннада. Для порівняння – в китайському Інтернеті в цей само період налічувалося близько 300 тис. сайтів .

У національному сегменті Всесвітньої мережі представлені основні інформаційні агентства країни, включаючи найбільше – агентство Press Trust of India, яке підтримує сайт з 1999 р. Більшість індійських газет і журналів англійською мовою представлені в Інтернеті.

Традиційно англійська мова є основною мовою для індійського бізнесу, особливо в містах, а також для груп населення, зайнятих у сфері ІТ. Проте, недолік контенту на місцевими мовами поступово ліквідується: велика частина газет національними мовами мають онлайнві видання, також відкрилися великі інформаційні портали, що мають контент національними мовами, серед них WebDunia, NetSansar, TeluguPortal [9].

2000 р. медіакомпанія Bennett, Coleman & Co. Ltd. запустила масштабний Інтернет-проект під назвою Indiatimes. Портал Indiatimes на сьогодні входить до числа найбільших індійських веб-ресурсів – інформаційне наповнення здійснюється через 40 онлайнних каналів найрізноманітнішої тематики, пропонується великий набір інтерактивних служб: від безкоштовної поштової скриньки і чатів до онлайнних магазинів і комп'ютерних ігор.

Крім порталу Indiatimes продовжує діяти сайт газети The Times of India, що представляє собою дуже солідне онлайнове видання з масою рубрик ("гарячі» посилання і новини, думки, недільні додатки, служба SMS для мобільних користувачів тощо). Поряд з іншими веб-сайтами традиційних ЗМІ, сайт The Times of India набув жорсткої конкуренції з суто онлайнними ЗМІ, такими як Rediff та Indya [8].

Україна розвиває добрі і взаємовигідні відносини з багатьма азійськими країнами,

наприклад, Китаєм, Індією, Японією тощо. Кожна з них пройшла свій шлях розвитку, але є спільні риси, до яких нам потрібно вкрай уважно придивитись і, можливо, використати для власного розвитку. Йдеться про надзвичайно дбайливе ставлення у цих країнах до власної культури, національні кадри та заохочуванні цих кадрів працювати саме у своїй країні. На жаль, в Україні всі 21 рік влада не була і не є наполегливою у цій сфері.

Що до Індії, то слід мати на увазі, що Індія – це країна, яка здійснює зовнішню політику, виходячи з розуміння власних національних інтересів, і це один із головних напрямів діяльності ЗМІ. Сьогодні Індія робить все можливе для подальшого зміцнення своєї незалежності – розвиває не тільки економіку, а й сферу мас-медіа і телекомунікацій. Нам слід вивчати і переймати успішний досвід КНР, Індії, інших країн, що розвиваються – і в політиці, і в культурі, і у сфері інформації: як долається проблема розвитку ЗМІ в умовах багатомовності? як долається проблема побудови Інтернет-інфраструктури? чому Індія з величезним відсотком неписьменного населення лише в США експортує більш ніж на \$2 млрд програмного продукту, а Україна, з майже 100% грамотності, лише втрачає кращі ІТ-кадри? Таких питань – безліч, і рано чи пізно нам їх вирішувати.

Використана література

1. Зарубежная печать : Краткий справочник. Газеты. Журналы. Информационные агентства / редкол.: С.А. Лосев и др. – М. : Политиздат, 1986. – С. 157.
2. Кожна третя найбідніша людина в світі живе в Індії – ЗМІ [електрон. ресурс] / Портал «Про гроші». – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2013/04/20/300689>. – Загол. з екрана. – Мова : укр. – Перевірено : 01.06.2013.
3. Матвиенко В. Пресса Индии накануне и в первые годы независимого развития страны / В. Матвиенко // Общество и СМИ. – №5. – 2010. – С. 101-105.
4. Шаумян Т. Куда идет Индия / Т. Шаумян // Стратегия России. – № 5, 2010. – С. 12.
5. Энциклопедия мировой индустрии СМИ : учеб. пособие для студентов вузов / Е.Л. Варганова, М.И. Гутова, В.Л. Иваницкий ; под ред. Е.Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2006. – С. 374.
6. Vamezai G. and collective. Newspaper in the Age of Internet: Current Trends and what lies in the future [Електрон. ресурс] / Офіційний сайт Індійського інституту масових комунікацій. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу:

<http://www.iimc.nic.in/Ex-summary-newspaper-internet.pdf>. – Загол. з екрана. – Мова: англ. – Перевірено : 07.06.2013.

7. Bamezai G. and collective. Working of News Agencies in India [Електрон. ресурс] / Офіційний сайт Індійського інституту масових комунікацій. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.iimc.nic.in/Ex-summary-News-agency.pdf>. – Загол. з екрана. – Мова: англ. – Перевірено : 07.06.2013.

8. Consultation Paper No. 1/2005. Telecom Regulatory Authority of India. Consultation Paper On Digitalisation of Cable Television 3rd January 2005

9. Consultation Paper No. 3/2005. Telecom Regulatory Authority of India. Consultation Paper on Issues Relating to Private Terrestrial TV Broadcast Service. New Delhi. 25th February 2005.

10. Desai A. 2004. Indian Telecommunications: Trends and Portents. NCAER: New Delhi.

11. Fink, Carsten, Aaditya Mattoo and Randeep Rathindran. 2002. An Assessment of Telecommunications reform in Developing Countries. Policy Research Working Paper 2909, World Bank.

12. India: a Country Study. US Library of Congress [Електрон. ресурс] / Офіційний сайт Азійського банку розвитку. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://www.adb.org/india/links.asp> – Загол. з екрана. – Мова : англ. – Перевірено : 17.04.2007.

СЛОВО ПРО ІСТОРИКА

A WORD ABOUT THE HISTORIAN

Рецензія на книгу: Ярослав Степанович Калакура. До 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності: біобібліографічний довідник / упоряд. І.Н. Войцехівська, М.Г. Палієнко, М.Г. Щербак, І.М. Мага. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 159 с., [16] окр.с.іл.

Прикметною подією наукового життя історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка стало проведення 24 вересня 2012 р. круглого столу на тему «Історик на тлі епохи» з нагоди 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності заслуженого професора університету, доктора історичних наук, професора кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Ярослава Степановича Калакури.

Висока культура вченого, енциклопедичні знання, багатогранна палітра його наукових зацікавлень як історика, а також мудрість, людяність та вміння працювати з молоддю визначили знаковість постаті Я.С. Калакури в історії Шевченкового університету, де впродовж десятиліть успішно працював проректором з навчальної роботи та завідувачем кафедри.

Ім'я Я.С. Калакури добре відоме науковій спільноті як в Україні, так і поза її межами. З подвійним ювілеєм історика вітали представники вітчизняних та закордонних профільних науково-дослідних установ, навчальних закладів, редакційних колегій тощо.

Свідченням глибокої поваги до Я.С. Калакури та належної оцінки результатів 50-річної наукової, громадської та педагогічної діяльності ювіляра став біобібліографічний довідник, підготовлений з нагоди 75-річчя від дня його народження¹. Традиційно біобібліографічні покажчики складаються з кількох розділів, які демонструють багатогранність непересічних постатей – творців сучасної історії різних галузей знань. Цей довідник не став винятком, адже відкривається він віншуваннями від ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, героя України – Л. Губерського та очільника історичного факультету, д. і. н., професора, чл.-кор. НАН України – В. Колесника («Я.С. Калакурі – 75»). Заслужені теплі слова керманців університету проілюстрували відданість Я.С. Калакури обраній справі, його педагогічний талент, внесок у розвиток історичної науки, архівознавства, джерелознавства, українознавства, археографії тощо.

---

¹ Ярослав Степанович Калакура. До 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності : біобібліогр. довід. / упоряд. І.Н. Войцехівська, М.Г. Палієнко, М.Г. Щербак, І.М. Мага. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 159 с. [16] окр. с. іл.

Свідчення багатогранності непересічної постаті Я.С. Калакури закарбувалися у статтях-вітаннях від колективу кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки («Спадкоємець традицій архівознавчої кафедри»); директора Інституту історії України НАН України В. Смоля («Невтомний трудівник історичного цеху»); директора Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії П. Кононенка («Для нього українознавство – молитва за Україну»); директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України П. Соханя («Знавець і популяризатор історичних джерел»); ректора Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова В. Андрущенка («Наставник і вихователь молодішої генерації вчених»); завідувача відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України М. Панчука та завідувача кафедри історії Київського славистичного університету С. Клапчука («Нас поєднав професор І.І. Шевченко й надихає пам'ять про нього»); ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника І. Цепенди та завідувача кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника П. Федорчака («Початок творчого злету»); професора Національної академії управління при Президенті України І. Надольного («Штрихи до просопографічного портрета»); головного наукового співробітника Інституту історії України НАН України Р. Пирога («Чому Я.С. Калакура «випав» із партноменклатури»); президента Українського історичного товариства, редактора «Українського історика» Л. Винара («Історик, який чи не першим розірвав зі стереотипами тоталітаризму»); завідувача інформаційно-аналітичного сектора Інституту законодавства Верховної Ради України І. Мищака («Ярослав Степанович більше, ніж науковий керівник»); поета П. Осадчука («Мудра послідовність»); синів Я.С. Калакури – Віктора й Олега («Батькове слово»). Реферативний виклад цих статей утверджує нас у думці про те, що Я.С. Калакура як історик зробив вагомий внесок у розвиток теорії історіографії, її періодизації, розроблення поняттєвого апарату та методології джерелознавства, архівознавства й археографії; чітка громадянська позиція та любов до України навіть в умовах ідеологічного фарисейства принесли вченому авторитет та повагу серед колег і молоді, а високі людські якості, наукова етика, толерантність до опонентів, талант організатора і нестримна енергія стали концентрованим виявом його життєвої концепції. Тож усі, хто хоч трохи ознайомлений з науковим доробком та біографією Я.С. Калакури, погодяться з тезою, що він не «кабінетний учений, а людина, яка акумулює в собі високий інтелект, професіоналізм, християнську моральність, щирі любов до України, національний патріотизм» задля творення майбутнього.

Основна частина покажчика – «Біограма вченого» (С. 44-158) – логічно відкривається біографічним нарисом історика та хронологічним переліком основних дат його життя та діяльності («Віхи життя та діяльності»). У цій частині довідника у хронологічній послідовності

представлено перелік усіх наукових праць ученого, починаючи з 1962 р. Результати наукового доробку вченого засвідчують понад 505 наукових, науково-популярних, публіцистичних, науково-методичних і навчальних праць (індивідуальні і колективні монографії, навчальні посібники/хрестоматії, статті у фахових виданнях, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій тощо). Багато навчальних посібників підготовлених за безпосередньої участі Я.С. Калакури витримали кілька видань, зокрема підручник «Архівознавство (1998, 2002)», «Українська історіографія» (2004, 2012). Назви його останніх робіт «Історичне джерелознавство» (2002), «Історичні засади українознавства» (2007), «Спеціальні історичні дисципліни» (2008), «Українознавче дослідження: теорія та методологія» (2012), «Україна від найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання» (2012) промовисто свідчать про глибину і послідовність наукових інтересів та вражають масштабністю реалізації дослідницьких завдань у галузі історії, українознавства, спеціальних історичних дисциплін, педагогічній ниві тощо.

На окрему увагу заслуговують рубрики «Консультування докторантів і здобувачів наукового ступеня доктора історичних наук» та «Наукове керівництво аспірантами та здобувачами наукового ступеня кандидата історичних наук». Я.С. Калакура сформував продуктивну наукову школу в галузі історії. Під його керівництвом захищено 15 докторських і 49 кандидатських дисертацій. Він виступив опонентом на захисті 22 докторських і 26 кандидатських дисертацій. Аналізу його наукового доробку, вивченню інтелектуальної біографії та життєвої біографії присвячено 40 публікацій («Публікації про Я.С. Калакуру»). Завершує довідковий апарат посібника іменний покажчик. Ілюстративним доповненням основного тексту стали світлини з родинного архіву Я.С. Калакури.

У цілому, біобібліографічний покажчик є своєрідним еталонним виданням, оскільки виглядає надзвичайно ошатним з позицій поліграфії, структурної організації та наукової бібліографії. Невід'ємними атрибутами якісної сучасної поліграфії стали літературне обрамлення (використання влучного девізу – мотто), тематично-хронологічний принцип упорядкування та високий рівень бібліографічного опрацювання. Тож погоджуємося з думкою укладачів про те, що біобібліографічний довідник «Ярослав Степанович Калакура. До 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності» стане у пригоді для науковців та всіх, хто цікавиться вітчизняною історичною наукою, а від себе додамо, що це видання стане корисним посібником для викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, студентів, працівників архівної галузі та фахівців інформаційної сфери.

Міністерство освіти і науки України
Одеська обласна державна адміністрація
Одеська обласна рада
Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Одеський національний політехнічний університет

VI Міжнародна науково-практична конференція

Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття

12-14 вересня 2013 р.

Україна, Одеса

ПРОБЛЕМАТИКА КОНФЕРЕНЦІЇ

- Теорія та історія соціальних комунікацій
- Актуальні проблеми документознавства
- Сучасні професійно-комунікативні технології
- Науково-методична взаємодія у вищих навчальних закладах
- Технологія розвитку соціально-комунікативної компетентності
- Сучасні формати інформаційного обслуговування
- Соціокультурні аспекти реклами та PR
- Філософія і суспільство: проблеми комунікації

Ресстрація учасників конференції – 12 вересня з 9.00 до 10.00 у Палаці культури ОНПУ “Політехнічний” (3-й поверх).

Відкриття конференції 12 вересня о 10.00 у конференц-залі Палацу культури.

Робочі мови конференції: українська, російська, англійська.

Збірка матеріалів конференції планується такою, що належить до Переліку наукових фахових видань України.

УМОВИ УЧАСТІ

Для участі у конференції необхідно надіслати:

- анкети учасника;
- тези доповіді (1-3 с.) або статтю (7-10 с.), яка відповідає вимогам ВАК України, – електронну версію з дотриманням зазначених нижче вимог;
- копію чека (будь-якого банківського терміналу) про оплату організаційного внеску.

Назва файлу має відповідати прізвищу учасника із вказівкою для анкети – анкета, для тез – тези, для оплати – оплата. Наприклад: Татакі_anketa.doc, Татакі_тези.doc, Татакі_oplata.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ

- Формат А4 через 1 інтервал; усі поля – 2 см.; абзац – 1,25 см; текстовий редактор Word, шрифт – Times New Roman; 12 розмір;

- індекс УДК ліворуч зверху;

- ініціали, прізвище автора зверху праворуч; нижче через один міжрядковий інтервал подаються:

- назва доповіді прописними літерами,

- пристатейний реферат з ключовими словами (обсягом 50-100 знаків) українською мовою,

- основний текст;

- пристатейні реферати англійською та російською мовами з ключовими словами;

- для набору формул, графіків і таблиць (не більше 4-х) використовуються вмонтовані до Word програми;

- посилання на використану літературу в тексті подавати у квадратних дужках, наприклад: [5, 25] – де “5” – номер джерела у списку, “25” номер сторінки;

- список використаних джерел оформлюється в кінці статті за вимогами стандарту щодо бібліографічного опису (шрифт курсив);

- для аспірантів та студентів – рецензія наукового керівника.

Матеріали, подані та оформлені з порушенням вимог, не розглядатимуться.

Організаційний внесок 220 грн включає часткову компенсацію витрат, пов'язаних з організаційним, інформаційно-технічним і поліграфічним обслуговуванням конференції інформаційний пакет учасника,

- для учасників з інших країн – еквівалент 50 у.о. в національній валюті,

- для студентів і аспірантів з України – 100 грн.

Оргкомітет сприяє розміщенню учасників конференції у готелях м. Одеси за заявкою в анкеті учасника. Проживання і харчування за рахунок учасників.

Організаційний комітет конференції

Кафедра документознавства та інформаційної діяльності

Одеського національного політехнічного університету

пр-кт Шевченка, 1, корп. 7, ауд. 119х, 118х, м. Одеса, 65044

Контактні телефони:

(067) 315 09 07 – Світлана Леонідівна Брайченко

(048) 705 84 05, (095) 480 75 12 – Олена Олегівна Татакі

Тел./факс: 048 705 86 62

E-mail: kafdid@i.ua

ОПЛАТА ОРГВНЕСКУ

Картковий рахунок (ПриватБанк)

№ 5167987202238511

Одержувач – Кубко Валентина Петрівна

Тільки для учасників з інших країн

поштовим переказом на ім'я *Кубко Валентини Петрівни* за адресою:

Україна, 65009, Одеса, вул. Маршала Говорова, 11-б, кв.536.

Відомості про авторів

Боряк Тетяна Геннадіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і управління соціальних комунікацій Інституту менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Вінічук Ірина Михайлівна – доцент кафедри документознавства і управління соціальних комунікацій Інституту менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Горбачова Ганна Юріївна – аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Горбунова Галина Анатоліївна – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки

Добровольська Вікторія Василівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри документознавства і управління соціальних комунікацій Інституту менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Дубровіна Любов Андріївна – доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, професор, директор Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, завідувачка відділу кодикології та кодикографії

Кунанець Наталія Едуардівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора НТБ, доцент кафедри інформаційних систем та мереж Національного університету «Львівська політехніка»

Лобузїна Катерина Вілентіївна – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, зав. відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Ляхоцький Володимир Павлович – доктор історичних наук, професор, проректор з наукової роботи, директор науково-дослідного інституту післядипломної педагогічної освіти Університету менеджменту освіти НАПН України

Моїсєєва Наталія Іванівна – кандидат філософських наук, доцент, помічник проректора з гуманітарних питань та виховної роботи Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Несін Василь Петрович – аспірант Київського Національного університету культури і мистецтв

Папакін Георгій Володимирович – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства і соціальних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Саприкін Олександр Анатолійович – доцент кафедри документознавства та управління соціальними комунікаціями Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Сергєєва Ірина Анатоліївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Стоян Платон Федорович – аспірант Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Тихенко Володимир Олександрович – начальник відділу формування НАФ та діловодства Центрального державного архіву зарубіжної україніки

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Приймаються оригінальні матеріали, що раніше не друкувалися.

Зміст статей повинен відповідати профілю журналу. Звертаємо увагу авторів на необхідність дотримуватися вимог, які висуває Міністерство освіти і науки України до фахових видань, а саме – на необхідність включення до тексту статті таких елементів:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті, що пропонуються для публікації в журналі, подаються автором у вигляді тексту, надрукованого за допомогою засобів комп'ютерної техніки (1 друкований примірник і копія в електронному вигляді). Текст статті можливо передати електронною поштою на адресу редакції **bdi-journal@ukr.net**.

Обсяг статті, враховуючи список літератури, таблиці, фотографії і малюнки, не повинен перевищувати 12 сторінок друкованого тексту (розмір шрифту – 12, інтервал – 1,5, поля стандартні).

Рукописи приймаються і публікуються українською мовою. Цитати в тексті повинні бути українською мовою. Іноземні автори можуть подавати рукописи російською і англійською мовами.

Редакція залишає за собою право на стилістичну правку рукопису. З автором узгоджуються правки, які, на думку редакції, можуть змінити зміст тексту.

До рукопису додаються:

- авторська довідка, в якій наводяться: прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора (авторів), науковий ступінь, учене звання, адреса і телефони, e-mail, місце роботи, посада;
- фотографії (4x6 мм) всіх авторів для публікації у заголовній частині статті. Автор може відмовитися від публікації фотографії.

Основний текст статті обов'язково має супроводжуватися анотаціями українською, російською, англійською мовами (не менше 300 друкованих символів), з переліком ключових слів, назвою статті та прізвищем автора англійською мовою, а також шифром УДК.

Список використаної літератури складається відповідно до тексту і друкується на окремій сторінці в кінці статті. У тексті порядковий номер джерела проставляється в квадратних дужках. Джерела подаються мовою оригіналу.

Підп. до друку   Формат 60x84 1/8. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 4,03   Зам. _____. Тираж 1000 прим.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.